Biblioteka SAVREMENA KNJIŽEVNOST

Odgovorni urednik Irfan Horozović

PROKLETSTVO

VATRA

Zakliktala Prokleta Jerina:

— O Radojlooooooo! Studen me obuzela. Do noći, gledaj kako znaš: donesi drva, pa me vatrom zagrij, ili me sobom prigrij!

Iza jeke njenog glasa nastade muk, pa se opet oglasi prokletnica:

— Ču li me dobro, o Radojlooooo!

Zavlada potpuni tajac.

Svi su čuli. Čitava Gromila.

Radojlo je zalud čekao neće li se još štogod čuti: Jerinina prijetnja bila je konačna. Obli ga studeni znoj; kao da mu graške po licu iskočiše.

»Olajali su me, gospodarice. Psi, nalagali. Pakost neljudska. Nisam, kunem ti se igdje ičim. Ništa ja nisam . . .«

To je Radojlo samo zaustio i u sebi izgovorio. Ništa nije vikao. Jezikom nije makao da spere ljagu, da se i pokuša odbraniti. Zort mu je bio golem. A ne bi bilo ni fajde. Ništa nije vrijedilo i da je imao šta reći u svoju zaštitu, pogotovo što nije imao.

»Jeste, ispovaljivao sam što je igdje ženska unaokolo valjalo. I Maru Jovanovice. I Petru Bogoljubovicu. I Staku, kćerku Vasilijinu. I Vasiliju, mater Stakinu. I Stamenu, kćerku Bogdanovu. I . . . I . . . I Jordanu, Garanovu. Jeste, i Jordanu, ali još nijednu. Garan me zateče na Jordani i htjede i mene i nju vilama probosti, ali odloži vile i zacereka se:

— Jerini ću ja tebe, skote! Na Jerinu!

Ja namah postadoh kao iscijeđena krpa i moljah gazda-Garana:

— Nemoj, zet ću ti biti. Obećao sam Jordani, ženiću se s njome. Je li pošteno? I de, pruži ruku, gazda-Garane, da utvrdimo za svatove!

— Isti si ti pazar, skote, tvrdio i sa Stakom, i sa majkom njenom Vasilijom, i sa svakom, ali s mojom Jordanom trebao si prvo sa mnom tvrditi.

— Kunem ti se, gazda...

— Kuš! Moj je obraz pošten. Mora biti i u moga djeteta!

— Dobro, gazda-Garane; bilo — bilo, ljudi smo!

— Batali, Radojlo, orođavanje sa mnom. Šta sam ja? Seljačina iz Gromile. Ko i ti. Možda sam i neki gazda. Ti nisi. I šta će ti da budeš seoski gazda? Ti si za više vlasti. Car da budeš. Što Jerina da svakog jutra ostaje udovica kad je ti možeš usrećiti. Što po svekolikom carstvu da traži bijesne jangine kad najbješnjeg imade pod nosom! — tako se Garan sprda, a znao sam da zaozbiljno privaljuje.

— Nemoj, gazda-Garane. Samo me Jerini nemoj!

— Car ćeš da budeš. Car Radojlo!

— Probodi me vilama, bolje je. Nabij me na njih. Samo nemoj da moje oči vide Jerine! — to bi zadnje što rekoh. Garan, otac Jordanin, za sva vremena završi priču sa mnom. Znao sam ga. Kao što sam za sebe spoznao da sam prekardašio sa ženskinjem. I znao sam da stari Garan svoje neće poreći. Da će upotrijebiti sve što umije da dođe do Proklete Jerine. Ili da do nje doturi glas protiv mene. Ali me držalo vjerovanje da se neće baš ta kola slomiti na meni i da se sve na takvom zlu neće završiti. I po godine je bilo minulo, a niko ne dođe. Sve dok jutros ne zazva Jerinin glas.«

A nikad Jerina nikog iz Gromile nije zvala. Ili joj je bilo dovoljno što strahuju od njene blizine ili nije htjela mir svoj remetiti. Taj grad Vrijes, nad selom Gromilom, bio je njen najnepristupačniji grad. U njeg se skrivala kad nikog živog nije htjela očima vidjeti. Kad je bježala i od same sebe. U toj pustoši niko je nije mogao uznemiriti. Ali jutros zaklikta:

— O Radojlooooooo! Studen me...

»Zato li gazda-Garan rasproda više od pola imanja. Rade svu zemlju što je valjala. Mora da je debelim parama podmićivao da ostvari svoj naum o osveti.

Jerina je zazvala i druge nema. Valja joj na istinu. A Radojlo ni za živu glavu nije htio da je sobom prigrije. Znao je, dobro znao, kako su završili svi koji su se usudili da Jerinu objašu. Mnoge je vidio kako se po naredbi ispinju ka gradu. Nijednog da se odozgo povratio. I najžešće planištake, one što im je mokraća pjenila na suhoj goveđoj koži, Jerina je ležeći pod njima do zore dokusurila. Kamo li da njeg ne slomi.

»I još mi se podsmjehuje: donesi drva, pa me vatrom zagrij«. Pa, dobro, majku joj prokletu i carsku, što ne reče samo: dođi. Nego, to za drva. Pa, otkud mi drva u ovoj pustošini? Otkud drva kad hlada nema? Otkud hlada kad je vatra sve sažegla i ni travka da iždiklja u binkadašnjoj šumi? Samo smreka, a i ona pogdjekoja. I da reče glavnju, dvije, da i naramak reče, stvorio bih. Izmislio. Ali da te vatrom grijem svunoć u tvom kamenom zindanu, otkud, pobogu sestro prokleta? Otkud u po ljeta kad još niko ne ide čak na Udrč da skuplja drvlje za zimu i kad se hrani onime čemu vatra ne treba? Prokleta!«

— Dobro! Tražila je vatru, imaće je! — sijevnu misao Radojlu, namislivši da se jadu dosjetio.

To što mu je naumpalo bilo je smrekovo korijenje — zadnja nada da se iskobelja iz zagrljaja Proklete Jerine.

Što je bilo smreke u Gromili — Radojlo je opkopao i korijenje izodsijecao. Vascijeli dan se tom rabotom bavio. A kad se stade smrkavati i opet se oglasi Jerina — pođe za zovom kuli uza zidine s kljusetom pretovarenim korijenjem smreke.

Radojlo se, sutradan, vratio! Živ iz Jerininog grada!

Samo, otišao je čitav, a vrnuo se poremećen.

Šta je bilo gore? Nije se moglo dokučiti. Svašta se nagađalo. Nikome nije ulazilo u pamet kako je moglo biti da živ i svojim nogama sljegne.

Kad od Radojlovog silaska minu devet godina i kad nastade deveta noć devetog mjeseca — povrati mu se pamet i ubrzo se oženi usidjelicom Jordanom,

kćerkom onog — već odavno propalog — gazda-Garana. Ona im djecu izrodi. Čitav buljuk čeljadi stekoše.

Tek pred svoju smrt ispriča Radojlo šta je bilo one noći s njim i Prokletom Jerinom.

Jerina, kad ga ugledala s tovarom smrekovog korijenja, napela oči, ali prikrila zabezeknutost. Rekla:

— Dobro, Radojlo, carska se ne gazi, pa neću ni ja svoje. Ali noć je duga. Nikako da prođe kad se čeka da prođe. Mani se ćorava posla sa svojom vatrom, a pusti se mojoj vatri. Noć će ti u uživanju brzo proći i nećeš zažaliti za životom!

Radojlo stane potpretati vatru i prilagati je smrekovim korijenjem, a Jerina se, na njegove oči, poče svlačiti — ne bi li joj postalo hladno i da ga svojim tijelom namami. Pogled s nje je skidao i gledao u svoju vatru na ognjištu, a kad bi s te vatre pogledao u Jerinu — od gledanja bi ga spopadala najžešća vatra.

Opirao se: namami li ga — gotov je. Iscijediće ga. Satraće ga. Pa baciti niz kulu. Ali: pred njim je migoljila žena, mazno skidajući haljinku po haljinku. Da je obična žena, i nekako, već carica! A na toj carici niko nije postao car. Niti se nad njom može naći car!

»Radojlo, boga ti tvoga poljubim! Pusti život. Šta je život seljački? Ništa! Ovo je život. Ova vatra od žene pred očima. To je život i vrijedi ga odživjeti iako će potrajati samo do zore. Joj, pomamo, carice, boginjo, vječita bijela udovice, joj pomamo!«

Pred njegovim očima zabjelasa se skroz gola carica. Titrala je kao vatra. Vatra od žene. Vatra! Radojlo je gorio i bio bi već izgorio i predao joj se da ne pogleda svoju vatru na ognjištu: gasnuli su ugarci smrekovog korijenja.

Sav u bunilu, omamljen blizinom nage Jerine i natjeran seljačkim osjećajem da preživi, pripade raspirivati ugarke, rascjepljivati korijenje i raskrvavljenim prstima prilagati komadićke. Već je bio lud čovjek, razapet između vatre koja se gasila, i život

mu trnula, i vatre koju je u njemu raspalila gola Jerina, da bi zapalila najveću sladostrasnost, pa da mu sa zorom i ta vatra ugasi život. Jerina svojim ljubavnicima ne prašta. Naplaćuje se životom.

Puhao je. Raspuhivao žeravice. Rukama ih razmiještao. Sve lice oprljio. I obdržao je: vatra se razgorjela na ognjištu. To on nije razaznavao. Samo je tupo buljio u plamen zažarenih zjenica. Nije razabrao ni pjev prvih pijetlova. Ni bjelilo cika zore. Ni Jerinine ponovljene riječi kad ga je ispraćala:

— Carska se ne gazi, pa neću ni ja svoje!

Ništa nije osjećao.

Jerina se nikad više ne pojavi u svom gradu. Nikad za nikad. I od tada se nikad niko ne ispe u taj grad. Kako tada, tako i dan-danas.

VODA

Kad neimar Simeon naredi da se poskidaju skele i kad se ukaza Vrijes, ljepši od svih gradova, Prokleta Jerina ciknu:

— Da se majstora ima smjesta uškopiti!

Da nema ljepšeg grada, nema. Ali i da nema veće bruke, nema. Ovaj njen grad je kao muško bez mošnji, pa neka ga Simeon ne mogne zaboraviti i neka nikad ne gradi na nemjestu.

A da joj se, opet, grad sviđa, sviđa joj se. I neka se, zato, ne moli za neimara da se ne bi, rasrđena, predomislila i dala da ga se objesi za ono jada bez čeg će Simeon samo ostati jer mu je sve vjerovala i povjerila da sam odabere mjesto u Carevini za grad kakvog oči nisu vidjele.

Ali neka se zna i da će ona učiniti da Vrijes imadne to čeg nema i da zna kako će: da se ima početi događati legenda u koju će se ona uplesti i rasplesti je kako treba.

Toliko od Jerine — da se zna i pamti kako biva kad se nju hoće namagarčiti!

Priča ove priče teče podaleko odavde, gorom Romanijom, po kojoj bi velika rijeka i bio neki bogataš. Pripadalo njemu sve što je bilo vodenica, stupa i ćuprija. I kakav je bio — sve debelo naplaćivao. I imao kćerku vam-taku. I takvome mu ne trebao zet. Trebala mu zetina. Makar bio i naočit, ali nikako da je sirotan i slabog roda.

Ljepoti se i nađi prosci. Mnogi. Ali ni otac ni djevojka ne bili voljni.

On, svakome nalazio falinku.

Ona, obećala se.

Pa se to raščulo i prosci prestali dolaziti.

A kad i do očevih ušiju dođi kćerinska riječ, ni da čuje. Nego, otporuči obećaniku da se s njegovom jedinicom samo ljepotom može mjeriti, a da je ljepota mušku ništa. Sirotan da je, slabog roda, i sve je što ona nije. I to što je namislio da može mačku o rep. Naočiti sirotan slabog roda otporuči da će njih dvojica račune izravnati i u svemu postati isti.

Čuli prosci, pa opet nagrnuli.

Bez njene volje, udade je otac. Za trgovca iz Nove Kasabe.

Ona, sa svatovskog konja — u rijeku!

Nestade je kao da je nije ni bilo.

Svatovi stali kao ukopani. Kao da su se skamenili.

Legenda bi ovakve svatove na ovakvom mjestu u ovakoj priči smjesta okamenila, ali se Jerininom prokletstvu mora popustiti.

Zato se u istom trenu s druge obale u rijeku baci onaj kojem se ljepotica bila obećala. I njeg nestade.

Otac, kao otac, udario u pomagljaviju.

Svatovi, kao svatovi, malko zapomagali, pa produžili svojim putom. I kad dobro odmaknuli — naiđu na svoju nevjestu i onog što s onu stranu rijeke skoči za njom.

— Evo vam je. Sama mi se obećala. I rijeka mi je dala. Samo me neće njen otac. On se s Bogom prkosi.

A svatovi, kao svatovi, zgrabili djevojku i čudom se čudili spasiočevom bulažnjenju.

Otac, kao otac, ponudio sirotome nedobrog roda da mu zlatom namiri njihov račun.

A sirotan, onakav kakav jeste, ne bi ni za šta svoje porekao i samo kaza da se neće dugo čekati i da će se računica među njima svesti.

I ne čekalo se. Rijeka presahnu. Kao da je nikad nije bilo. Stale stupe. Stale vodenice. Mostovi stali — ljudi hodaju koritom i smiju se ćuprijama nad suhim.

To se onaj izjednačio s onim. Uništio mu rijeku, pa bogataš kod ćuprija bez ćuprija, s vodenica-

ma kao i bez njih, kod stupa bez stupa, osta ništa bolji od mladića.

To lijepom momku kiridžije kazale kako će. I on lovio medvjede i u trapu čuvao njihovo salo. I ko god ovcu ili kozu klao on otkupljivao vunu i sjernu je trpao u trap. Još prikupljao luč i kučine.

Pomislilo se da je mozgom pomjerio zbog one svoje, ali on jednako gomilao međedinu, sjernu vunu, kučine i lučove daske.

Kad li, jednog dana, onog istog kad će rijeka presušiti, s nekoliko ih ko i on sirotih i nedobra roda, sruči rijeci u vrelo sve što je sakupio i začepi izvor.

Voda se otimala, ključala, pjenila, bučala, a oni jednako dodavali medvjeđe salo i sjernu vunu, povrh luč-daske, a mlazove začepljali kučinom — sve dok vrelo i ne uvrije i voda se vrati zemlji da iz nje opet nađe sebi oduška!

Voda s Romanije pročepila na dva mjesta u podnožju Vrijesa. I nastadoše dvije rijeke. Dva Jadra. Studeni i Zeleni. Bolji od boljeg, ljepši od ljepšeg, kako ih i njihova imena hoće opisati, spajajući se u jedan Jadar ispred Nove Kasabe, gdje je ona ljepotica isprošena.

A Jerina posla da se Simeona povrati i da imadne načiniti što se treba da bi se voda i gore, u gradu, mogla piti.

Bezmudi neimar je i pope, dokrajčivši ispravljanje svoje greške: bio naumio grad graditi miješajući malter s kokošijim jajima, tako i činio, pa mu voda ne bila ni na kraj pameti i ne zasmetala mu bezvodnost.

Ali, Jerina se ne ispe i te se vode ne napi. Ili što se prepala jer je njeno prokletstvo izmijenilo tok legende ili što je svojim najljepšim gradom već previše grdila počinila.

I nikad se više ne pojavi Prokleta Carica u ovom gradu. Nikad za nikad. I od tada se nikad niko ne ispe u taj grad. Tako i danas-danile.

VOJSKA

Kad Prokleta Jerina uvidjela da ni sama ne može raščiniti svoj grad Vrijes, tolikim ga je prokletstvom okovala, razglasila prodaju.

Glasnici se ne vratiše s glasom.

Jerina razglasi čitavim carstvom.

Opet niko.

Jerina učini da se izvan carstva obznani.

Nađoše se kupci.

Mađari.

Drukčija im prokletstva i nisu se bojali tuđih. I biše voljni platiti više kad ugledaše grad.

A Jerina kaza da će i ona kad su oni takvi. I da će ponijeti sa sobom sve čini koje se mogu, a samo jedno neće moći. Pa neka biraju na kom da ostane prokletstvo.

I ne povjerovaše tuđim prokletstvima. I ne htjedoše goropaditi ljubaznu domaćicu. I sebi preko volje, a sve se gradeći zainteresovanima, kazali neka Carica sama izabere na kom će ostaviti kob.

A Jerina ostala ganuta stranskom dobrotom. I kazala da su svaka vremena nemirna, pogotovo ova vremena. I da će njima trebati mlađi za vojnike, a neka prokletstvo bude na onome ko je najstariji, pa neka se paze.

Mađari dugo, u zdravlju i veselju dugo, radili uz svoj grad. Čitavo naselje, Gromilu, u podnožju izgradili. Dolje: orali i sijali i želi, i imali. A grad gore: neka im se nađe. U zlu ne trebao — u zlu da zatreba.

Jerinu smeli s uma i vjerovali prokletstvima koja su donijeli.

Ali, nalježe vojska kakve nije bilo. Sve sebi da potčini i zavede jednu vlast. I ta vojska, prije nego što će pred Bečom stati, zastade i pred Vrijesom.

Mađari odozdo prešli gore. Samo im neka baba ostala. Stara od starosti. I rekla da je njoj ionako umirati. Poštovali svoja prokletstva i učinili babi po njenom.

Napadači ne napali: grad im nepristupačan, sav na stijeni, pa još nadzidan kamenom. Nego, zasjeli. Pa dumali. Pa dumali. I zdumali da svaki grad mora imati tajnu. Da se tajna mora izdati. Baba da će izdati.

Ponovila i njima da se njoj ionako ne živi. Da su njeni to poštovali kad su je ostavljali samu.

Ovi opet sjeli. Pa dumali. Pa dumali. I zdumali. Rekli da se ona vara da je olako ostaviti ovaj svijet. A ako li ona hoće i dalje misliti kako misli, ispuniće joj želju. I oni stare poštuju. I neka zna da je umrli čas pred njom.

Babi se život omili.

Potciknuše joj za tajnu; jedino što se od stare Mađarice i može zaiskati.

Baba i kaza.

I, sedmog dana obvođenja uokolo grada neuškopljenog bijelog ždrijepca, hranjenog pšenicom i nepojenog, zali pjena i snađe njiska. Gdje on kopitom, rekla baba, da i oni kopaju. Za tili čas otkopaše. Pa zasjeli da čekaju bijelu zastavu.

Osvajači znali da grad može biti opskrbljen i vodom i hranom i oružjem i voljom branilaca. I da se time sve može. Samo neće dalje moći: nema više tajne!

Dani prolazili. Onima gore: oči da iskoče. Oni dolje: razbaškarili se i čekaju predaju. Može se imati i oružje i hrana i volja, ali bez vode ne vrijedi.

Oni dolje: i dalje razbaškareni. Takve ih zateče noćna tutnjava. Ušima razabraše konjski topot. Očima, da se silna konjica stekla u grad — toliki su tragovi kopita! Zato, sjeli. Pa dumali. Pa dumali. I zdumali da je grad bio popunjen ljudstvom i da to jedino mogu biti udubljenja naopako okrenutih pot-

kovica. Pa odmorni za iscrpljenima. Pa za njima. Pa za njima. Pa na njih u nekom tjesnacu.

Mađari, svi do jednog, izginu. Taj jedan bila jedna. S trbuhom do zuba. Možda zbog trudnoće, možda zbog potomstva — da ostane predanje o porazu predaka — ali je ostaviše.

Bremenita se vrati pod Vrijes. Ona baba ne možede joj u rađanju pomoći. Umrla baba čim tajnu odala. Sama od sebe. Došao joj umrli čas.

Rodile se dvojke.

I djeca porasla. I niko uokolo, ni cura ni momak, da se zagleda u brata i sestru. Bojao se narod prokletstva. Nije Jerininog. Na njena prokletstva se zaboravilo. Nego zbog prokletstva koje su i Mađari morali sa sobom donijeti. I počiniše ga. Uzeše se među sobom. I od tog rodoskvrnuća potomstvo im je zakržljalo i niko ne doživi duboke starosti.

A u onaj grad se ne ispeše. Ostadoše u Gromili. Niti se iko usudi popeti. Nikad za nikad. Tako i danas-danile.

MORANJE

— I joj-oj. I oj-joj!

— I oj i joj!

A to zajojojka i zaojojojka, ojknu i jojknu Ulak jer s Jerininog grada Vrijesa, gdje se još samo guje i pričurine legle, ugleda dvije slabe prilike dolje niz carske drumove: konjska raga i odrpan čovjek.

— I bruka meni do boga miloga. I oj. I joj. I joj-oj. I oj-joj. I kud ću? I šta ću? I kakav li ću, i jadan li ću pjesme dopasti ako li sve pjesme hajdučke nisu spjevane.

A tužna raga i tužni odrpanac primicali su se tužnom hajduku tužnim drumom jer su se morali primicati, a raga je takva jer je raga, a odrpanac je tužan jer je sav takav, a hajduk je jer je od tuge tužan, a drum je jer je sav po sebi takav, a tužan je jer je trava njime iždikljala, a trava je jer se tim drumom prestalo hodati, a prestalo se jer se jednom i to moralo, a moralo se jer i drumovi umiru, a ovaj je jer je Jerina nad njim svoj grad sebi uzdigla, a sve je prokleto jer je njeno i u njenoj blizini, a prokletstvo je u prednosti jer stiže prije svakog moranja, a hajduk novo utočište ne može zaimati jer ne stoji dobro s godinama svojim.

— O, daj mi, Bože! O, daj da me munja sprži! O, nek me guja usmrti! O, daj da se makar živ vratim, samo da taj odozgo, Ulak taj, samo da me on ne skrajči i budem njima na veselje! O, meni jeste do smrti, ama mi nije da njima ugodim! O, vele, lud sam, šta fali da me ne bude, pa me poslali kao mamac, da im životom izvidim je li se Ulak smirio, je li se pameti prizvao, ili je jednako kurjak i samo se primirio i ne ukazuje se, nego čeka prvog koji će naljeći da smakne, ili je, što bi najvoljeli, promije-

nio brloga. O, meni do Boga! O, moj Bože, meni se ide tebi na istinu, mrije mi se gromom, gujom, smrću, samo nemoj onima u Gromili na volju učiniti! O, i paripa naspram mene uzdurisali, i u vreće kukuruz tutnuli, da ja mislim — ako mislim — da im mlivo ustrebalo, i to s kamena na Jadru, samo da me razlogom primame da im budem žrtveno jare, ja — star jarac! O, ništa im ne mogoh smisliti na žao i sad im činim najveću dobrotu, o!

A nema mjesta gdje je ljudi da nije i budale jer gdje je iole staništa bez budale, a ostalima treba bar jedna budala koja je budala jer ako im budala nije rođenjem budala načine sebi jednu, a ovaj starac sam pristao da im bude budala jer imao kćerku kojoj su i vile i sama Jerina priznali, a Gromilani nisu jer što da među njima bude takva ljepota kad joj ni izbliza nisu dolični, a satraše je svu jer su mogli silom, a oca joj svezali uz orah jer su nju pod orahom čerečili, a ona ne dade od sebe ni piska jer namjerila šta će sa sobom, a oca joj odvezaše jer su svoje obavili, a ona se objesi na istom onom orahu jer da ocu umanji i živom ga ranom ne sjeća, a otac ostade pametan jer od nevolje ne možede čak ni poluditi, a stavi svima na znanje da je budala jer im je samo kao budala mogao vraćati, a vjerovali mu da je budala jer gdje bi u pameti mogao ostati, a oni bili zadovoljni jer su budale dobre, a ono zbog čega postanu budale ne zapamte kako treba jer ne bi bile dobre i ne bi bile budale, a pametan starac namislio koristiti pamet i odrpan hodao jer je na miru mogao smišljati kako da i on njima, a sve ga Gromila koristila kao budalu jer ništa sebi ne smislio da bi njima naudio, a oni ga pošalju u izviđanje Jerininim drumom jer su se namjernici odbili, a bili su mirni dok su ostali prolazili jer je onaj goropadnik iz Jerininog grada napadao samo bogate, a komšije svoje nije ni primjećivao jer mu nisu bili zanimljivi, a njima je i sad da putuju jer drugog druma nemaju, a onom Ulaku je da ih pljačka i ubija jer nema izbora, a nemaju znaka šta je sa hajdukom jer nikog drugog da naljegne drumom i ne znaju je li se pri-

tajio ili je preselio, a starac neka izvidi jer je budala i nije štete, a i što bi jadnik živio jer mora žaliti što dobro nije sakrio konopac kojim mu se jedinica objesila, a samo je njima pokvarila jer je njoj moralo biti još mnogo puta lijepo ispod onog oraha, a kako joj ne bilo lijepo jer je ona sama, a s gornju stranu ostali jer su svi nju jednu odabrali, a starac neka izvidi životom jer je njegovim konopcem ona život prekinula.

— I joj-oj! I oj-joj! I meni. I tebi. I gdje da ti takav naiđeš! I gdje ću s tobom i u kakoj pjesmi završiti! I šta da činim? I izbora mi nije. I tebi nema druge!

A stranac odrpanac stade kao ukopan jer mu druge ne bi kad ga takvim riječima Ulak zaskoči iz busije.

— O, zar onima na dobro!? O, moj Bože!!!

A Ulak zamahnuo jer se topuzom mora doobro zamahnuti, a zastade jer je dobro zamahnuo, a nije doobro zamahnuo jer topuzom nije lako tako zamahnuti, a starcu se ote riječ jer mu je samo još ona ostala:

— O, moj Bože!!!

A Ulaku teška topuzina zastade jer starcu riječ izleti kao da je pred samim Bogom.

— O, tako ti onog Boga, nemoj me ubiti!

A starac rukom pokazuje u nebo jer bi tamo Bog trebao da se nađe, a Ulak ispusti topuz jer mu riječ starčeva odslika samog Boga, a goropadnik se zabezeknu jer je svega i svačeg za života preturio i vidio:

— I Boga još! I njeg da vidim, pa makar!

A Ulak se okrenu jer je samo tako mogao slijediti starčevu ruku i starčeve riječi, a sirotanu se kolac kojim se poštapao ote jer njime složi hajduka, a dobro ga strefi jer se Ulak samo skljoka, a dok se rastavljao sa životom ote mu se iz grla grmljavina jer takav čovjek drukčije dušu ne ispusti, a oni odozdo razabraše šta bi moglo biti i nagrnuše uz drum jer munja ne sijevnu, a starca zatekoše kako bulji jer je pobudalio što je njima učinio bolje nego da je Ulak njega usmrtio, a oni ne znadoše da je otprave

pobudalio jer misle da je odavno budala, a i ponašao se drukčije jer se nije kao dosad dok je bio budala, a uzvjerovaše da je njihova budala opametila jer više nije dobra, a mora da je sad pametan jer je smakao Ulaka, a starac im sve neke goleme riječi bez značenja govori jer kakve bi drukčije budala, a oni sve po njegovom jer ne mogu drukčije kad naređuje čovjek koji je Ulaka, a starac sve zapovijeda jer drukčije ne zna, a oni sve izvršavaju jer nikako drukčije ne može biti.

A oni i dalje budale jer sve riječi njegove izvršavaju, a on i dalje budali jer oni misle da im dobro misli, a nikako im ne može objasniti da im se sveti jer da znaju da im čini isto što i oni njemu ispod oraha.

A pametno je što su i starac i što su i oni pobudaljeli jer ne bi valjalo kad bi pametni činili budalaštine, a sve mora tako biti jer se ispunjavaju legende, a njihov je kraj proklet jer je u njemu grad Proklete Jerine, a u taj se grad više niko živ ne ispe jer tako mora biti i ostati i danas-danile.

BOGOMOLJA

POBUNA

— Kahar. Teški kahar! — škrpi istrošenim bijelim džigericama Abdulrezak Siruk dok do njeg dopire piska zurli, cika sazova, zveket defova i jek ćemaneta. I svaki mu slabašni zvuk tutnji mozgom i rastače vezove po lobanji. — Kahar, opet teški kahar! — a u sljepoočnicama mu bubnja i svakog trena pomišlja da će se mozak rasprsnuti. Samo što ostali organi njegovog tijela nisu sposobni za eksploziju i odavno nisu pod kontrolom misli. Noge, ruke, uši, oči, srce — sve izdalo, osim puste želje. Nepokretan. Leži treću godinu uzamanjke. I kad već ne može progledati, zna, ako bi se mogao primaći prozoru, makar i pridići, da bi nagluhe uši načule da sva ta larma i nije daleko, primakla se i već je u avliji. Ili to nijednim čulom ne bilježi, nego osjeća kao ustaljenu godišnju naviku i vremensku promjenu? Ili mu je i sama nervoza sina Asafa dovoljna da zna da je nastupila sezona pašinog bivkovanja u Gromili?

— Asafe, sine moj, treperi li to zrak ispod crnog duda pri naletima one, kaurke one...

Asaf mrko odšućuje, čvrsto zaklonjen mušepcima, demirima, zarićima i storama pred prizorom vanjske halabuke.

— Lijepa je, Asafe, sine moj, lijepa. Lijepa. Zna babo šta je ženskinje. I zato što znam, znam. Lijepa...

I, Asaf postaje gluhlji od svog gluhog oca na svu njegovu rječitost. Nije da ne poštuje roditelja. Napamet zna svaku narednu riječ, predah, škripu svehlih staračkih pluća, i kad će zijevnuti, i da će s naglim srkom zraka poteći bujica govora i završiti ocjenom da i Jašar-paša Tufo zna ženskinje.

— Asafe, sine moj, sve potankosti pašinih odlika meni su znane i ne može biti nikakve slučajnosti što je lijepa kaurka opet u njegovoj pratnji...

Koliko je Asaf puta slušao istu poduku! I iza stisnutih usana bezbroj puta izgovarao svoju odbranu pred očevom optužbom. Odbranu? Zar da mlad čovjek i pomisli da je branjenje u sigurnosti da ne postoji sumnja? Ni govora! Kaurka jeste iz godine u godinu u pašinoj pratnji. Ali, ako je dolaženje imalo u njenoj moći, onda je i zbog njeg, radi Asafa. Ako je i zbog paše, a jeste zbog paše, onda je samo zato što je paša plaća. I to još pod pašinom platom dolazi Asafu. A paša, da je i mlađi, šta bi? Šta, kad mu Rejhan-hanuma ne da oka otvoriti inašta što bi moglo navesti na mušku ustreptalost. Da se i ne pomišlja o otvorenoj ljubomori kad se nikako nisu dala skriti njena obračunavanja sa svakom koja bi se ičim mogla umiliti paši. Stambolka je ona! Hej, Stambolka! Rejhana bi ukinula vođenje ikakvog ženskinja, ali gdje bi tri mjeseca provela liječeći pluća zrakom ove divljine, i s tolikom pratnjom, bez žena koje su od raznih poslova — i da skuhaju, i da operu, i da pometu, i da vojnike zadovolje, ali i da zaigraju? Čamotinja bi je pojela da kradom, ne učestvujući u otvorenim terevenkama, ne usmjeri uho ka svirci. Samo kad je svirka sama. Kad je s pjesmom, ona ode u suprotne čardačke odaje. Grube su joj ove pjesme ovdje. Toliko opore kao da su od samog vriskivanja i ječanja, a oni još i potcikuju, Bože dragi! Ali, svirka! Svirka im je umilna. A gdje bi mogla svirka bez igre. Bošnjaku je da se uz svirku dernja, da ispušta glasove koji bi trebali nalikovati pjevanju, ili da bulji, da očima može letiti za igračicom ili joj u mislima zaustavljati pokrete i zamišljati je u svom naručju. Svirka im je kao rakija, ne može sama. Hoće meze.

— Asafe, sine moj, ako je Rejhan-hanuma iz Stambola, i ja sam uz Jašar-pašu Tufu bio dokle je god on bio uz Sultana. I dok smo Carigrad osvajali. I Novo Brdo. I kad smo Moreju oborili. I Trapezuntsko Carstvo. I Lezbos kad smo razbili. I pripojili Bo-

sansku kraljevinu. I dok smo pokoravali Ebveju. I Karamaniju. I kad smo potčinili krimskog hana. I vlaškog vojvodu. I Albaniju pokorili. Asafe, sine moj, uz Mehmeda, zvanog Drugi, zvanog Fatih, zvanog Silni, zvanog Osvajač, uz njega je svugdje bio i s njim sjedio taj Jašar-paša Tufo. Hej, uz Mehmeda! Hej! Šta ih je u Carevini koji bi da sjede uz sultana, i još takvog sultana! A ne sjednu. Ni na dvoru, pogotovo ne zadobiju mjesta pod njegovim čadorom na bojnom polju. Dotle dospiju najodaniji iz mase stotina hiljada i stotina hiljada koju tu čast žele. Ovog pašu u sultanski šator dovela je ratnička vještina. Šta mu je bojeva, šta zamaha sabljom, koliko opreza, šta mudrosti, koliko hrabrosti, muklosti i podmuklosti, šta mu je svekolike odanosti trebalo da prokrči put, osvoji, pa odbrani mjesto pod sultaskim čadorom! Sve je sultanovo odživio. Ja, njegovo. Svojim tijelom ga čuvao. I svojim očima gledao. Naučio da znam šta će paša reći, a šta učiniti. Uvukao sam mu se pod kožu, u samo srce. Znao šta misli, a šta će smisliti. Da nisam, ne bih uz njega stigao pod Carigrad, u Moreju, na Lezbos, ne bih Bosne očima vidio, ni Ebveje, Karamanije i Albanije. On uz sultana, ja uz njeg. On je znao sve što ja znam, i vjerovao mi je. Ti nećeš da znaš šta ja znam o njemu. Znao njeg, on to zna. Znam tebe, ti nećeš da znaš. I ne trebaš! Šta sam ja? Ništa. Stari starac. Ali te jedno pitam: šta je jedna žena, igračica, lijepa kaurkinja, ta tvoja, šta je ona jedna naspram svih žena i pašinih jada, šta? Ništa . . .

Hripa starac, a Asaf zna šta mu govori iako ne sluša. Sve napamet. Zato i preču što otac doreče:

— Asafe, sine moj, izdaće te. Ona! Njemu ništa neće nauditi. Ta vaša buna. Ti misliš da ja ne znam. Ta urota s hamzevijama iz Konjević-Polja. A ja sam sjedio pred sultanovim čadorom dok je Jašar-paša Tufo sa Silnim sučelice sjedio. I znao za mnogo veće urote nego što je ta vaša na jednog pašu, izdvojenog od ostalih ispod čadora. I na Sultana su, i na njeg, ne boj se, zavjere spremane. Pa se znalo. Znao i ja.

Misliš, starac sam, gluh, slijep, nepokretan, ali mi je nos ostao. Čim uđeš u moju sobu, ja namirišem...

Asaf skučenim vidokrugom svoje pendžerske skrivenosti, više uhom nego okom, upija avlijski prostor s kog dopire zveckanje daira, upinjući se da uskladi ugao gledanja i da sebe ne prokaže, a misli mu čas šaraju za očima, čas bježe ka Konjević-Polju, odakle je sinoć trebalo krenuti velika skupina bundžija na konjima i već bi se mogla naći u Tabhani, ni na sat hoda od ovog čardaka u Gromili, gdje tek što se slježe silna pratnja Jašar-paše Tufe — da, uz njeg, ovdje odorgija od ovog današnjeg Jurjeva do Alidjuna, ali, ako Bog da i sreća junačka, neće ni dana iza Đurđevdana. Narodu dogorjelo do nokata. Došlo mu do guše. Za sva dernečenja s njihovih leđa i od njihovih usta. Što nije pošteno, nije. Ubire harač od vjernih. I džabe im je što idu u vojnike i što su u svakom pogledu Carstvu odani. I što je sam Fatih Silni tvoritelj pravnih normi. I što su po sultanskom ukazu ovdje naseljeni i što svoje ispunjavaju. A paša — i harač! Da se može gostiti preko mjere.

— Asafe, sine moj, kolika je guja, kakav kurjak, kakva lisica, koliki je krmak, koja li se zvjerka ovaj paša da bi dogurao dotle dokle je! Zato, ne hiti. Moje se prikrajčilo. Paša će tebi prenijeti vekalet. Samo što nije potpisao punomoćstvo. Potpisaće. I, gotovo. Veselam! I sam zna da si mu ti stvarni domaćin. Da ga zastupaš na ovom dijelu njegovog imetka. Da si se uveo u posao i prije nego što sam ja legao u postelju. Ima i četiri, i pet godina kako me ti odmjenjuješ. Samo te još malo isprobava. Ovlastiće te da se brineš o čitavom snabdijevanju s četiri džemata i svim njegovim troškovima. To je miran, siguran, državni život. Što će ti da budeš delibaša? Što da trošiš život junačeći se uludo? Država je država. Možeš i odsjeći glavu pašinu. Državi nogom za vrat ne stade. Samo može ona tebi. Umjesto da budeš državni čovjek, ti protiv nje. Pusti se pustih pobuna! Šta je Gromila u Bosni? Ništa. Šaka jada. Šta je Bosna u Carevini? Još veći jad. I, ti hoćeš

u bunu? Na Carstvo? Zbrisaće vas. Zatrti u korijenu. Nikog od vašeg potomstva neće ostaviti da zapamti dobrobit vaše pobune. Svaka buna nosi dobro, a prvo donese odmazdu. Nastupe promjene tek kad se s lica zemlje zbrišu svi tragovi onih koji su silom htjeli. Uludo glavu gubiš. Derviši hamzevitskog reda? Pusti ih. Hamzevije su same sebi takav život zadale. Da dižu bune i u njima ginu za pravdu. Neko mora i tako...

A Asaf muči svoju muku. Hamzevije su već mogle stići. Ili se odmaraju ili su započeli okruženje Gromile. Samo će ostaviti nezaštićen klanac prema Rogosiji. Tuda se ne može pobjeći ni po danu. Po noći nikom neće ni naumpasti da tamo pokuša bježati, ako paša i pašina pratnja i imadnu kad misliti o bijegu. Sačekaće se mrak i navaliti na usnule, putom izmorene i rakijom iznurene. Posljednje odmorište čine na dvadeset sati jahanja do Gromile. Zadnjih dvadeset sati pređe se bez predaha. Samo bi otegnuli putovanje na još čitava dva dana svraćajući po hanovima. Ovako im je na umu da je kraj puta nadomak i da će se u čast dolaska izopijati kao za deset drugih dana njihovog tromjesečnog boravljenja u Gromili. Paša je po dolasku razmetljiv. Svima pušta na volju. Kasnije pritegne dizgine i uvede ih u suru da bi njegovo uživanje moglo proteći u kakvom-takvom redu, da se njegov mir ne remeti.

— Asafe, sine moj, mene ne žali. Meni je svakako umirati. Za godinu, za dvije, za dan, za dva. Svejedno. Moje je prošlo. I, ako si naumio što ja mislim da si naumio, neka si. Neka bune. A ti, idi s hamzevijama! Ali, drži se Rejhan-hanume. Nju spašavaj. To će ti glavu spasiti. Sultanskog je roda. Sve pašine zasluge i sjedenja pod sultanskim čadorom ništa su spram njenog porijekla. Njoj će uvijek naći novog pašu. Njemu nikad drugu suprugu. Drznuo je paša previše. Ovo se mjesto, okolica ove Gromile, sultanu Mehmedu dopalo. Prvo gdje je u Bosni zastao, ovdje je zastao. Je li ova divljina dženet na zemlji, nije li? Sultan je osvojio zemalja kao nijedan vojskovođa. Svačeg se nagledao. Bi li mu Gro-

mila prirasla za srce, ne bi li, da mu ne bi što bi na Vrijesu, na onom brdu s kojim se gledamo iz ovog našeg mutvaka? Grom sastavi. Pravo u lipu. Sultan se pod lipom sakrio od pljuska. Odabrao je jedno od dva stabla na osami. I ne pogide od svjetlice. Rascijepi se druga lipa kao kad puca smrzlo bukovo drvo. Otkide se gotovo pola stabla i tresnu o zemlju. Sila s neba pade, ali s onu stranu debla koja ne bi prema sultanu. Primio je to kao Božiju volju i Božiji znak. Zato je ovdje naselio svoje odabrane islužene delije, konjanike koje je regrutovao po Rumeliji. Ovaj i još tri džemata uokolo. Odabrao Jašar-pašu Tufu da bude udostojen čardaka na Gromili, a još više da bi se na ovom zraku liječila Rejhana, pašina žena i sultanova rodica. Satire je grudobolja. A na ovom brdu Vrijes, na njemu, rekao, da se džamija podigne. A paša, kao paša. Daleko mu sultan od očiju. Daleko. Nametnuo bivšim ratnicima glavarinu kao da su nevjernici, kao da Carevini i dalje ne odužuju slanjem svoje djece u askere. I još ovamo dovodi svu moguću familiju s komorom i vojnom pratnjom. I s obaveznim sviračima. Biva, da se osjeća domaćinski, da je siguran i zabavno da mu bude. Toliki provod ne može bez nameta. Ni toliki namet bez bune. Kad sve prođe, kad vam buna uspije i kad dođu katili da kazne bundžije, reci da sam ja sve podmetnuo. Potvori na mene. Povjerovaće ti: oca izdaješ i vjerodostojnije je da bunu pripremim ja. Star sam, pa nemam šta izgubiti, a bilo je i vrijeme da svedem račune, kakve uvijek mora imati potčinjeni naspram pretpostavljenog. Bio ja živ, ne bio, potvori na mene. Moje je dugo trajalo. Vlast će te omrznuti što oca prokazuješ, ali će u te steći povjerenje i dobrim ti uzvratiti. Čini tako, spašavaj ludu glavu. Znam ja, nećeš. Ti ćeš i bunu dići, i staviti joj se na čelo, i kaurku ćeš spašavati, makar i ostala udovica. I neka ćeš. Kad je ginuti, neka je ginuti. I ti i ja. Ja, znajući da i paša gine. Ti, zbog ljepote . . .

A Asafa rastržu misli. Hamzevije su dosad zauzele busiju i samo još čekaju da se omrkne i da Asaf podigne pobunjenike iz Gromile, pa da udare na čar-

dak. Nije još dugo čekati. Mrak se ne hvata brzo, ali se u ovo doba godine ne hvata ni polako. Onako. Pa će pući. Buna! I biće sve što njegov stari roditelj Abdulrezak Siruk proriče. Pobijediće. Ubiti pašu. Zatim će biti zatišje i narod će misliti da traje njegova pravda. Potom će stići crni konjanici iz Stambola. Zatrće ljudsko sjeme u Gromili. Ljudi koji će poslije biti naseljeni na ova četiri džemata uživaće njihovu pobjedu: biće im bolje što im mora biti bolje. Sultan će svoje ispuniti; izgradiće džamiju između dvije lipe jer nisu ljudi nego lipe spasile Mehmeda Osvajača. Glavarina će biti ukinuta jer i ne smije biti glavarine na pravovjerne. I njega, Asafa, neće biti. Neće biti ni njegove igračice.

— Babo! — viknu, pa se dosjeti da treba stati starcu pred oči ne bi li kroz sumaglicu preostalog vida pohvatao pokrete njegovih usana: — Babo! Ja odoh. Da se nagodim.

— Ne idi! — ote se starcu poklič. — Neće vrijediti.

— Ni on ni ja ništa time ne gubimo. Samo možemo dobiti. Sve ću mu reći i tražiti. Ništa ne može izgubiti. I on i ja možemo dobiti. Sve i da mu reknem, a neću, da ćemo ga napasti, bijega mu nema. Kasno je.

— Asafe, sine moj, ti nemaš šta izgubiti, ali on može dobiti. Kurjak je. Kad je pao Carigrad, a kad Arbanaška! Dvadesetpet godina je između, a on je opstajao u vučijem brlogu Sultanovog čadora.

A Asaf ne sluša. Ni ne sasluša starca rastrojenog između pomisli da u mladićevu glavu usadi konačne istine o životu i misli da usijanu glavu i ne treba puniti ograničenjima kojima je izatkao svoj život. Sin je širokim kretnjama preletio avliju i već stajao pred Jašar-pašinim vratima.

— Presvijetli pašo, ja došao!

— Tako i treba, Asafe, sine Abdulrezakov, tako . . . — i mladić na šiljtetu prvi put osmotri u paši čovjeka. Učini mu se iznurenijim i od samog njegovog oca. Ocu je barem otkazalo sve i pomiren je da mu jedino preostalo čulo ne služi za miris, nego mu

je to sva duša stala u nos. A ovaj drugi, strašni paša, kojeg je poznavao samo iz hitrih preleta avlijom dok ne zasjedne pod dudom i pljesne dlanovima da otpočne svirka s pjesmom i igrom, ovaj je u gorem stanju. I vidi, i čuje, i hoda, i hoće, ali je u svemu istrošen i satire ga bezdan između volje i mogućnosti. I, on je najobičniji starac čija je sudbina da umre čitav i zdrav.

— Ja sam došao da molim: da se u nahiji izgradi obećana zadužbina, da se u Gromili i u tri susjedna džemata ukine glavarina na vjernike i da dozvoliš da mi igračica bude žena.

Istrošeni paša živnu. Ili se potrudi da takav izgleda? Tek, Asafu se učini istim kao ispod duda: važnim, zamišljenim, odsutnim, sigurnim u svoju nadmoć.

— Asafe, dijete, trebao si svog oca saslušati dok si kretao ovamo. Drukčije bi te nasavjetovao. On se nikad nije usudio sa mnom tako progovoriti. I da jeste, znao bi da više ne bi...

— Otac za sebe, ja za sebe. Svako za sebe. Ja sam došao da molim. Ništa drugo.

— Ja neću razlučivati tebe i oca. Zbog tvog oca pristajem na ovaj razgovor. Njemu sam morao ostati dužnik. Od sveg dunjaluka kod je tvoj otac ostavio za sobom sada, na izmaku, pred sobom ima samo tebe. Samo zbog njeg. Za džamiju ćemo još vidjeti. O ukidanju glavarine nema ni govora. A eno ti igračice, pa sam s njom prozbori! — i paša pljesnu dlanom o dlan, kao pod dudom. U odaju upade momak, zelen i visok kao borić. Paša mu odsječno, na turskom, zapovijedi i ispruženim dlanovima pokaza Asafu da ga slijedi.

Mladić ga preprati do pred vrata u prizemlju na drugom kraju čardaka i sam uđe. Asaf razabra jedino da mladić zbori na turskom. Potom ču nerazgovijetan, opet na turskom, ženski glas. Ljutit. Pa opet mladića koji odsječno pomenu pašino ime. Potom mladić iziđe, ostavljajući širom otvorena vrata, i Asaf se zateče sučelice sa ženom kojoj je već treću godinu izmamljivao poglede i činilo mu se da i ona

lovi njegove. Po toj igri očiju i njenog tijela pod dudom, tri duge zime zamišljao je kako će napokon moći zgriješiti s tim očima i s tim tijelom.

Igračica zaleprša odajom. Zamandali vrata.

Izišao je iz čardaka dok se hvatala pomrčina i kad je derviški glasnik svakog časa mogao banuti u njegov mutvak. U povratku nije preletio avlijom. Išao je polako, važno, kao pravi muškarac. A sat kasnije moglo mu se desiti da bude kao sat ranije, čak i da umre kao muško koje nije stiglo da bude pravi muškarac, osim što bi se to ogledalo u činu bundžijske pogibije. Samo, sad mu se nije umiralo iako se više ništa nije moglo zaustaviti.

ODMAZDA

Prvi predznak usuda bi bjekstvo Asafove žene.

Narod u Gromili i okolna tri džemata već se uljuljkao u svojoj pobjedi. Počelo se čak umišljati da su izvršavali Božiju volju koja nije protivna ni sultanovoj. Iz Stambola se nije pojavljivala crna konjica. Derviši iz Konjević-Polja upozoravali su na oprez, ali su prekinuli s dervišima. Smatrano je neuputnim i dalje sarađivati s vječitim bundžijama. Svoj dio pravde sebi je prigrabljen, a i dervišima hvala na pomoći.

I potpuni neuspjeh bune, bijeg Jašar-paše Tufe, preokrenut je u svoju korist. Nedolaženje kaznilaca tumačeno je pašinim preživljavanjem. Ili je sakrio sramotu da je pred Bošnjacima morao pobjeći u gaćama na golom konju po mrklom mraku i klancem ka Rogosiji, kuda se ni danju ne hodi ni s vojskom, ili je Sultanu preko hamzevitskih veza u Stambolu dojavljen uzrok pobune, pa im sam Sultan odobrio, ili je nešto o čemu bi se još moglo nagađati ili se ne bi moglo ni naslutiti?

Tek, u Gromili se živjelo kako bi i da se ništa nije ni zbilo. Čak su im i mladiće dizali u carsku askeriju.

Javljalo se i novo proljeće, a ne bi odmazde.

Tada bi to s bijegom Asafove žene.

Asaf zapade u očajanje. Bi kao pogođen gromom. Ostali Gromilani bili su radiji da im nikakav nemir ne poljulja klimave razloge spokojstva. Živjeli su s vjerom da je na najvišem mjestu svedena računica o njima: da je pašino ponašanje i trebalo kazniti, ali da je i preživio, da nije dobro na carsko udarati, ali i da je napadnut samo jedan čardak, da je dignuta buna, ali nije i proširena. Kao i bjekstvo

Asafove žene, od misli su odgonjene poruke o opreznosti, prenošene iz Konjević-Polja, pogotovo što ni derviši nisu dojavljivali išta što i sami Gromilani ne bi mogli dokučiti. Čak i da su računali da će ih zasigurno zadesiti kazna, ljepše im je bilo da o tome i ne misle. Zato je olako prevladalo mišljenje da je s hamzevijama bolje nakratko i prekinuti. Samo su im vratili jednog, pa drugog glasnika. Treći nije ni stigao. I računalo se s tim: da su derviši ponosni. Lako će preboljeti jer su dokučili tajnu ljudske podlosti. Uputiće im svoje glasnike kad se sve zaista primiri. Jednog. Drugog. Trećeg. Uzastopno. Derviši su dokučili tajnu ljudske lakomosti. Preboljeće im. Nije pošteno, ali je najuputnije.

Već prvi glasnik kojeg su vratili trebao im je reći konačnu nagodbu iz Stambola o razbojništvu u Gromili.

Drugi glasnik znao je detalje i donosio poruku da bi ključ njihove utjehe mogao donijeti umjetnik Al-Fahud i kako da se s njim stupi u vezu.

Treći glasnik nije ni poslat iz Konjević-Polja. Uporedo s njegovim nedolaskom zaredala su događanja.

Trećeg dana po bijegu Asafove žene proču se da je viđena u blizini Gromile, ni na puškomet daleko, na brdu Vrijes.

Malo ih je bilo do kojih je glas mogao dospjeti: njen muž i još dvojica, trojica. Asaf je i čuo. Preostala dvojica, trojica nisu: pobjegli su glavom bez obaziranja. To je drugog dana nakon kaurkinog bjekstva stigla odmazda. Ne bi ostavilo žive ni tu dvojicu, trojicu da se bijegom sami nisu očuvali. Asafa je poštedilo. Bi mu zapovijeđeno da mu se život oprašta jer je spasio Rejhan-hanumu i jer je spasio Jašar-pašu Tufu.

To bi sutradan po bjekstvu njegove žene. Drugog dana. Trećeg dana na Vrijesu se pojaviše čudni ljudi iz Stambola. Ko je god dovde stizao iz Stambola, makar i u prolazu, bivao je u najmanju ruku neobičan. Ali su ovi pogotovo bili. Dobro plaćajući — zlatom i unaprijed, ali i prisilom — odvajajući ih s

drugih započetih građevina, brzo okupiše sve dunđere iz Osata, u okolini Srebrenice. Čuvenim neimarima pridodadoše stotine prostih radnika. Podigoše ih s redovnih poslova u polju. Najviše onih vičnih konjima. Svi se, i oni iz Stambola i ovi pridodati u nahiji Vrijes, razletješe da prikupe — novcem ili drukčijom prisilom — japiju i trenice. Nije im se sjeklo šumu. Jedino je za skele obarano drveće. Bilo im je žurba. Prikupljana je samo suha đelovina.

Na Vrijesu je izrastalo posebno brdo složenih balvana, obrađenih greda i izrezanih dasaka. Dotad je i kameni temelj uređen. I između dviju lipa poče izrastati čudna građevina. Prvo drveni kostur. S obiju strana grada prikivane su daske. Između njih nabijana zemlja. Kroz splet greda i paučinu skela sve više se slutilo zdanje.

Narod izdaleka dolazi i zagleda. Nije dopuštano da se primaknu, ali im nije ni trebalo. Vidjela se dobro iz daljine. Gledao je iz popaljene Gromile i Asaf Siruk. Građevina između usamljenih lipa na brdu Vrijes samo je umnožavala njegov košmar:

Zašto je žena pobjegla?

Kako se paša mogao spasiti?

Zašto je njemu oprošten život?

Može li biti istinit glas da je u masi ljudstva gore, na Vrijesu, i njegova žena? I da li je mogućno da se pojavila čim je pristigla mala skupina iz Stambola koja je načinila svu tu halabuku s gradnjom?

Pitanja su se rojila i razdirala ga.

Ili ih je naglas izgovarao, ili je buncao, ili mu je stražar čitao misli, ili je stražar podmetnut da mu to dojavi, tek: rečeno mu je da je lijepa igračica, koja je s njim proživjela čitavu godinu dana, pobjegla Jašar-paši Tufi.

— Paši? — pitao je.

— Jeste, Jašar-paša Tufo je sultanov nadzornik u gradnji džamije na Vrijesu.

Birajući između mogućnosti da odbaci tačnost ženine prevare ili da je prvo prihvati, pa je ili odbaci ili je proglasi istinitom, Asaf zapade u klopku smut-

nje. Odabra sumnju u ženinu vjernost, povezujući je i s poštedom vlastitog života u krljancu odmazde nakon njenog nestanka:

Ako je tačno da je pomilovan i zato što je spasio pašin život prilikom pobune, to je jedino mogla učiniti igračica?

Budalaš, prepustio joj se neopoganjenog tijela i čistim mislima. I, kad je od njeg načinila muškarca činom ljubavnog sagrešenja izmamila je šta je htjela. I svašta joj je i sam izbrbljao.

Morao je ako jê želio spašavati? Morala je znati! Izgorjela bi u čardaku s pašinom familijom, vojnom pratnjom i sviračima ili bila dotučena ako bi pokušala pobjeći iz avlije. Bi. Hamzevije od svog plana nisu odstupile ni na djelu. Popustili su samo u dvije sitnice: dopustili mu da izdvoji tu igračicu i Rejhan-hanumu. Nisu željeli svjedoke, makar se ionako kad-tad sve sazna, ali su popustili za te dvije žene kad ih je već bio izveo iz čardaka prije napada.

Kad se povjerio igračici, odajući joj tajni izlaz, zatražio je da ona izvede i pašinicu. I, izvela je.

Pašinica ga nije izdala paši? Bila mu je najiskrenije zahvalna, i to više što je oslobodio muža, nego što je samu spasio. U nju ne može sumnjati.

Ne bi mogao pomisliti ružno ni o igračici. Što nije, onda, pogazila i obećanje da će mu biti žena, pa pokušala krenuti s Rejhan-hanumom u Stambol? Rejhana je otišla ujutro i još uvjerena da je udovica. Tek popodne čulo se za pašin bijeg.

Igračica se podala pokorno i strasno. I, koliko se god upinjao, ne može da izdvoji ikakav dokaz protiv njenog ponašanja za ovu godinu dana zajedničkog života. Ali, sada sumnja.

Prvo je dojavila paši, pa otišla po Rejhanu?

Dotad je paša imao vremena da u gaćama na golom konju pobjegne prokazanim izlazom ka Rogosiji?

Jedino je igračica znala da prolaz prema Rogosiji nije zaštićen!

Zašto i sama nije pobjegla s pašom, a Rejhanu zaključala?

Zato što bi se prokazali?

Zašto nije pobjegla i s pašom i s pašinicom?

Rejhana sumnja u svaku ženu iz muževe blizine, pa bi i u nju morala?

Ostala je jer je znala da će se paša po nju vratiti?

Ostala je da se nagustira mladog tijela jer se pašina muškost jedva može probuditi jedanput, dvaput u godini, a ti si je, moj blentavi Asafe, nadovoljio za ovu godinu da joj može trajati pet godina?

I sebe sam!

Jesi, i sebe si, ali si i nju!

E, moj blentavi Asafe! Izdao si! Derviše, oca, Gromilane, žitelje okolna tri džemata, izdao si sebe nekoliko puta! Toliko života! I tvoj jedini život! Sve zbog samo jedne žene!

Jesi, izdao si sve što se moglo zbog nje!

Ali je i ona mene izdala.

Ona?

Ili laže stražar?

Kao pas, laže!

Nije ona na Vrijesu?

Otkud da paša dođe na Vrijes?

Ili skupa nisu na Vrijesu?

Bila je na Vrijesu. Za nju je Jašar-paša Tufo imao poseban zadatak, makar joj morao popustiti da poslije živi s njegovim krvnikom. Ali i spasiocem.

Da zavjerenik nije odao njoj, da sam paša nije slutio da ima šta odati i poslao joj ga, ne bi ni bio živ. I, od svega što mu se moglo događati, samo bi ga još zadesila kob sultan-Fatihovog proročanstva:

»Upamti, Jašare...«!

Tako mu je Sultan ukivao u mozak ličnu presudu:

»Upamti, Jašare...«!

I sada tutnji njegovom glavom ta zapovijest, čije se svake riječi, ama baš svake, bezbroj puta prisjećao i svaku u sebi razlamao:

»Upamti, Jašare...«

»Upamti...«

»Jašare...«

»Jašare, upamti . . .«

Ne!

Nije ga prvo oslovio. Bila bi to nježnost. Računanje s dobročinstvom unaprijed.

Prvo je izrečena zapovijed. Zakovao mu je u mozak čim je otvorio usta:

»Upamti!«

Baš tako:

»Upamti!«

Pa ga tek potom dozvao, nazvao ga imenom, da se zna, da ne ostane mogućnost nejasnoće, iako su bili nasamo i ni na kog se drugog nije moglo odnositi, ali je dorekao njegovo ime:

». . . Jašare . . .«

»Ne! Nego:

». . . Jašare . . .«.

»Upamti, Jašare, jednom zanavijek: Čovjek je samo trun u oku vremena i stvoren je da se upravlja prema Bogu. Moje je da čovjeka upravljam da se ne osili i postane trun u Božijem oku. Takav trun žuljao bi i mene. Moje je da do kraja života i na prostorima ove imperije upravljam u ime Sveopćeg Dobročinitelja Milostivog i namirujem računicu čovjekovog odnošenja prema Bogu. Pravda će se izvršiti i u slučaju tih Bošnjaka u nahiji Vrijes. Ja sam tamo sebe zadužio pred Bogom i obećao izgradnju džamije. Ja sam tebi, čim sam te umirovio i oslobodio svih drugih obaveza, naložio da sve pripremiš, započneš i dovršiš bogomolju koja neće biti nimalo drukčija od one u Jedrenu, osim što će sva biti od zelenog kamena. Da bude naspram dviju lipa na brdu Vrijes — i dužinom i visinom. Zato sam ti tamo dodijelio posjed. Ti, provjerio sam, nisi podizao zlato iz carskih blagajni ni unajmljivao neimare. Samo si tamo terevenčio i nametnuo glavarinu na vjerne. To je protivno mojim i zakonima ove imperije. Kriv si. Zato će se ta džamija tamo podići pod tvojim nadzorom u najkraćem roku: od Jurjeva do Aliđuna. Tim rasponom vremena i ti si se koristio. Činio si to tri godine uzamanjke. Džamiju ćeš početi i dovršiti ove godine. I ti Bošnjaci tamo, krivi su i oni. Nisu smje-

li mimo mog odobrenja i zakona ove imperije. Digli su narod na bunu svojom voljom. Pred tobom će tamo dojahati katili koji će izvršiti odmazdu. Tvoje je da odrediš hoćeš li ikoga poštediti. Moje je da bude spašen pobunjenik koji je sačuvao život mojoj dragoj rodici i tvojoj ženi Rejhani. Ni u derviše iz Konjević-Polja mi ne diraj. Ja sam taj koji je ozakonio hamzevitski red i odobrio izgradnju njihove tekije. Neka ih: oni mogu pomagati meni u izvršavanju pravde. Prezreli su ljudsku pohotnost. I upamti, Jašare, jednom zanavijek, ono o Bogu, sultanu, vremenu i trunu!«

Sada je paša daleko od Sultanovih i Rejhaninih očiju. Da se nagleda igračice do mile volje! A i da mu ona pomogne! Ako mu neće pomoći, ko će? Ako to i bude okorištavanje, neka bude. Da i nju kazni što ga najnemilosrdnije unižava udajom za krvnika, za Asafa, sina njegovog tjelohranitelja i najvjernijeg pratioca Abdulrezaka Siruka.

Učinila mu je i teže, dojavljujući o pobuni u Gromili. Svoj život je reskirala spašavajući njegov. I sada mu treba spašavati život, ali se neće izložiti opasnosti: samo će učiniti ono što umije. Zaigraće, omamiti, zamamiti tog pjesnika i crtača Al-Fahuda, koji samo što nije došao na Vrijes. Krenuo je iz Stambola. Ima i petnaest dana otkako je krenuo i već mora biti nadomak, približavajući se neumitnije i od smrti: da razobliči pašinu prevaru. Odatle do same smrti malo je rastojanje — koliko je debeo svileni gajtan. A zadavljen paša je mrtav paša. Neće se stići ni nagustirati svoje osvete da je namagarčio samog Sultana. Biće sa njim kao i sa Asafom. Kao što se sin njegovog potčinjenog htio osvetiti očevom nadređenom, njemu, Jašar-paši Tufi, lično. Tako se i paša sveti svom natčinjenom, Mehmedu Fatihu, njemu, lično! Koliko je razloga stekao!!! Tolike godine zajedno i uvijek uz njega kao pašče! Pogotovo i ovo na kraju, ova smrtna sramota: da se pod njegovim nadzorom gradi ova džamija, u ovoj Bosni i nahiji Vrijes, i to na vidiku njegovom bivšem čardaku, iz kog je pred tim Bošnjama morao bježati u

gaćama i na golom konju. E, da taj Al-Fahud ne bi iskoristio prokletstvo zbog kojeg dolazi, neka igračica učini svoje! Ali samo dotle dok ga ne zamami, dok crtež vrijesničke džamije ne bude onakav kakav i paša i sultan žele. Dalje je neće pustiti. Zar da mu na njegove oči postaje još veća kahpija, nego što je to već sa sobom počinila udajom za tog Asafa? Mada bi i to bilo bolje, i taj Al-Fahud kao njen izabranik? Ali, to joj neće. Vratiće je Asafu. Njegov krvnik, njen maženik, Bože dragi! Ili to tako biva? Kao i s njim i sa sinom njegovog pratioca. Kao i sa sultanom i s njim. Samo neka ona zamami crtača.

— Nije na dobro! — odjeknu u mnoštvu neimara i njihovih pomoćnika, koji su raskivali skele, kad se uvidje da pokraj građevine, u prikrajku, sjedi odrpanac i na papiru šara izgled bogomolje.

— Nije na dobro! — jeknu i pašinom utrobom, zavaljenom u hladovini lipe, kad mu dojaviše da je stigao odrpanac iz Stambola.

— Nosi sultanska čageta! — kazaše paši, a njime prostrujaše Padišahove riječi:

»Upamti jednom zanavijek . . .«!

Zato mu i šalje tog pjesnika i slikara. I poručio mu je da će ga poslati. Kao, da mu bude na pomoći. Tarih da sačini. I crtež džamije. Dobro za tarih, a mogao je i njeg sam sastaviti ili mu se poslati po glasniku iz Stambola. Ali, za tarih uredu. Neka. Ali, zašto i crtež? Da se sultan divi svojoj zadužbini? Mehmed Fatih nije čovjek od divljenja. On je Osvajač. On je Silni. A i zna kakva je džamija u Jedrenu. Nego hoće da ga provjeri. Da se uvjeri po tom crtežu da li ga je Jašar prevario. To hoće!

Na tarih paša nije obraćao pažnju. Al-Fahud brzo sroči stihove. Bio je ili vičan pjesništvu ili ga je nešto ponijelo:

»Divote Rijetkog Viđenja, Evo, Narode, Allahu Džellešanuhu. Allahinemrile, Mehmedov Ihram. Jarabi. Amin«.

Paša je samo preletio po riječima i proslijedio papir klesarima. Postavljanjem nadvratnika s tim slovima i završavao se njegov posao oko džamije.

Samo je još trebalo urediti okolinu i dovršiti rezbariju unutrašnjeg svoda. Ali, crtež!

Al-Fahud je učen, završio je škole u Koniji, i takvih se uvijek treba bojati. Ama je i paša školovan životom. Kroz Koniju je samo projahao. Druge škole je izučio. Valjalo je tolike godine biti uz Mehmeda Fatiha. A da bi bio uz Sultana — šta je tu škola trebalo izučiti!

Počelo je dobro. Najbolje. Mladić je povlačio široke poteze perom i nije hvatao detalje. Samo obrisi. Jedan, drugi, treći crtež. Takve ih je i odlagao u Seharu. Obične skice. Završni crteži izgledaju mu kao skice — u obrisima. Ne interesuje ga fasada. Ne može se raspoznati ni od čeg je džamija građena!

Ali, perspektivu prenosi životno. Očigledno je da je i na papiru i u stvarnosti građevina uža od prostora između lipa i da je niža od lipa.

Džamija je na brdu i Al-Fahuda treba namjestiti odakle će mu izgledati kao da je zdanje ispunilo sav prostor između lipa. Samo treba izmaći mladićevu stolicu — da ima ukošen pravac i pogled odozdo. I to je pronašao. Ali mladić kao da se čini nevještim. Pomjera stolicu, nosa je uza se, i sam sebi traži namještaj, ni približan pašinoj želji.

Mladić je nepodmitljiv.

Prezire i razgovor o zlatu.

Ne interesuju ga ni žene.

Paši je brzo palo u oči da Al-Fahud održava vezu s dervišima iz Konjević-Polja. Saznao je i da je s njihovim šejhom završio nauke u Koniji. Da je i sam hamzevitskih uvjerenja: prezire svirku. Niti skreće pogleda na djevojke.

Jedino je, dok je njegova miljenica igrala, paša primjetio da mladić hoće popiti. Ali jedino dok igra ona. Nije dizao pogled, nije obraćao pažnju na njene pokrete, ali bi pio alkohol samo dok ona igra. Kao da mu je u mali mozak dopiralo treperenje vazduha koje je igračica izazivala. Sutradan ujutro bivao bi priseban kao da i nije pio: pomicao stolicu i tražio sebi mjesto.

Alićun se primicao. Nisu imali mnogo vremena ni mladić ni starac. Jedan je trebao poslati crteže u Stambol, drugi javiti da je džamija spremna za proklanjavanje. A nijednom se nije žurilo. Mladiću, zbog tog treperenja zraka pod naletom mladog tijela i zbog alkohola. Tako se dovodio u stanje zadovoljstva. Paša je gledao kako da se dovije i privoli Al-Fahuda da slika s mjesta odakle će džamija na Vrijesu biti poput one u Jedrenu.

I, desilo se kako i biva: slučajno.

Jednog lijepog predvečerja, a pirkao je vjetrić, pred mladim, umjetnikom našla se posuda s rakijom. Šljivovica. Potegnuo je jednom. Još jednom. Treći put. U četvrtom gutljaju nestalo je tekućine iako bi toliku količinu svog uobičajenog pića ispijao pet, šest večeri.

Naredne noći namjerno mu je poturena šljivovica. Sve se ponovilo kao i prethodnog povečerja, samo što je paša dolijevao tekućinu.

Ujutro je mladić bio mrzovoljan. Trljao je dlanovima sljepoočnice. Tražio vodu. Pred veče je tražio istočna pića, ali je paša rekao da tih pića nema. Al-Fahud je zahtijevao da se stvore. Kao da je osjećao da ga rakija zamamljuje i da njime upravlja. Nije imao otpornost spram tog alkohola. Nije znao ni da takav postoji. Ali da mu se sviđao, sviđao mu se.

Sljedećeg jutra, dok je Al-Fahud trljao sljepoočnice i ispijao vodu, Jašar-paša Tufo otpremi konjanika, ceremonijalno ga ispraćajući i bezbroj puta mu glasno ponavljajući s kakvim se pićima treba vratiti, toliko glasno da je to morao registrovati i opijeni mladićev mozak.

Narednog jutra Al-Fahudu se pri ruci našao sam paša. Mladić je zatražio vodu. Ali mu je lično paša ponudio testiju s rakijom:

— S tim pićem se jedino može izići nakraj ako se i ujutro otpije koji gutljaj. Takva je ovo zemlja. Imaju svoje zakonitosti. Kažu, klin se klinom izbija, rakija samo rakijom! — kaza milosrdno paša i mladić ne odolje.

Odbija pašinu milost riječi, ali prihvata onu u ispruženoj šaci.

Paša ga nije obmanuo. Misli su mu se raščistile. Otpio je još jedan gutljaj. I još jedan. Paša je poručio po novu testiju. Prihvatio je. Više se nije ni odvajao od rakije. I kad je igračica treperila s povjetarcem. I kad je bilo jutro. I kad je bilo podne. I u svako doba. Iz noći u noć. Iz dana u dan.

Sve dok paši ne dojaviše da je onaj konjanik kog je poslao po alkohol na dan jahanja od Vrijesa i da s njime ide glasnik koji treba u Stambol javiti da li je džamija spremna za proklanjavanje i sa sobom ponijeti dokaz: crtež i tekst tariha.

Lako je bilo urediti da izgori koliba u kojoj je spavao Al-Fahud. Izgorjele su i sve njegove skice. Mladić se te večeri napi žešće nego ikad. U rakijskom veselju dade riječ paši da ne treba brinuti i da će on pred samim glasnikom sačiniti crtež. Neće mu trebati ni dva sata. Izvještio se. Mogao bi i ne gledajući završiti posao.

Ujutro i stigoše dva konjanika iz Stambola. Paša lično pred umjetnika stavi posude s istočnim pićima. Al-Fahud ih i ne pogleda. Zatraži rakiju. Tada mu paša dade maksuziju: prepečenicu, zvanu gromovača. Mladićevim ždrijelom kao da poteče istina. Učini mu se da dotiče samo savršenstvo. Kao da je najzad susreo svog Boga, kojeg ne priznaju ni islam ni krivovjerni.

Ostalo je bilo lako. Nije ni znao da ga je paša posadio na mjesto na kom je svakog jutra zaticao svoju stolicu, pa je pomicao i tražio najbolji položaj za crtanje. Sada ne izmače. Ni dva sata mu nisu trebala da linijama dočara što želi. Najzad mu se stvorio taj položaj za kojim je tragao sve ove dane u Bosni! Koliko ga je malo dijelilo od toga: trebalo je samo da ne izmakne stolicu. Samo da sjedne na nju, tu gdje mu je ostavljena, gdje ga je svakog jutra čekala! Džamija je zaista izgledala veleljepno. Veća i ljepša. Raskošnije. Da! Takvu je već vidio. U Jedrenu! Kako se samo toga nije mogao sjetiti. Mogao je, bez gledanja, nacrtati izgled jederenske džamije

i sve bi bilo dobro. Ili, ne bi? Ne bi bilo poznanstva s tim bošnjačkim pićem i ne bi bio nadomaku te tekije u kojoj je šejh njegov prijatelj iz Konije.

— Evo crteža, čestiti pašo! — kliknu mladić. — Ljepši je nego da sam crtao džamiju u Jedrenu!

— Nije lijepo. Ja se o tebi brinem, a ti se podsmjehuješ čitavom mom trudu! — obrecnu se paša, provjeravajući svoje oči.

— Čestiti, pašo! Ja tebi samo riječima opisujem ono što moje oči vide, što moja duša osjeća i što moja ruka prenosi na papir. Samo se tada dosegne savršenstvo crteža: jedinstvom očiju, duše i ruku!

— Kad će crtež biti gotov? — htjede paša utvrditi pazar.

— Možeš poslati glasnika u Stambol: gotovo je! — i mladić se sa crtežom primače džamijskim vratima. Podiže pogled. I na poleđini papira prepisa tekst tariha. Paša na to i ne obrati pažnju. Da jeste, vidio bi sjaj u mladićevim očima.

S tim sjajem Al-Fahud i ode. Zajedno s glasnikom, ali drugim pravcem. Njega Stambol više nije zanimao. Žurio je hamzevijama, šejhu njihovom, da im donese sjajnih dukata, kojima ga je Jašar-paša obilno nagradio, i da im dođe s tim sjajem u očima, čemu će se oni više obradovati nego dukatima.

— Oni su derviši hamzevitskog reda. Prezreli su novac. Neće prezreti mene kad čuju šta imaju čuti. A neka i dukata. Njima da ne budem na teretu. Koliko god da poživim mogu sam sebi kupovati to njihovo piće, bošnjačko... — premišljao je Al-Fahud i ne obrativši pažnju na mladića kojeg susrete na putu prije nego što će projahati kroz popaljenu Gromilu.

To je bio Asaf Siruk. Dao je stražaru sav nakit koji mu je ostavio otac Abdulrezak. Gore, na Vrijesu, bivalo je sve manje svjetine i trebalo je iskoristiti priliku dok ih još ima — da se neprimijećen prišulja i vidi da li je uistinu njegova igračica u naručju tog Jašar-paše Tufe.

Iz noći u noć vrzmao se okolo zdanja na brdu.

Niput ne vidje svoju igračicu. Trčkarao je kao sjena. Kao zvijer. Kao čovjek koji se konačno rastavlja od pameti. Poimajući još jedino da bi mu bilo bolje ne vidjeti ni nju, ni pašu. Nego, vidjeti ih zajedno!

Petnaeste, šesnaeste noći zapazi Jašar-pašu Tufu. Na istom mjestu vidje ga i iduće noći. I sljedeće.

Shvati da u blizini mora biti pašino konačište.

Svi čadori bili su isti. I oni s preostalim neimarima, i oni s njihovim pomoćnicima, svi.

U jednom od njih morao je biti i paša kad su već svi isti.

I ona?

Bože moj dragi, i ona!

Odluči da iščeka još jednu noć, pa će upratiti pašu. Neće ga ispustiti iz vida. Neće dozvoliti da se, kao već nekoliko noći, izgubi u mraku.

Izmakao mu je i naredne noći.

— Više neće, pa makar! — zadade sebi Asaf Siruk, koliko je to i mogla biti misao razumnog čovjeka: vucara se uokolo kao zadnje pašče, jede džanarike i nedozrele jabuke divljake, spava po dumačama prepunim žare i nadgoni se sa životinjama na koje nabasa, osjeća kako su mu crijeva slijepljena. To najviše osjeća: crijeva. Ali se i kroz njih, nekako, provlači zadnja misao i dopire mu do poremećene svijesti: igračica!

Sljedeće noći, za koju je još imao iole snage, zatekao je samo tri razapeta čadora.

Neimari su isplaćeni. Plaćeno je dobro i njihovim pomoćnicima. Otišli su zadovoljni. Preostaloj grupici trebalo je još samo iščekati da se pojavi glasnik iz Stambola s odobrenjem o proklanjavanju džamije. Glasnik će sutra. Nikad se ne kasni u ovakvim prilikama. A kad će džamija proklanjati? To pašu nije interesovalo. Samo da primi tapiju iz Stambola, pa da može slobodno kuda hoće. Da ga kroz Bosnu ne goni potjera. Ne treba mu ni pet dana. A za pet se sve neće raščuti. Neće ni za deset, ni za mjesec. Dok dođu stambolske hodže na proklanjavanje džamije, dok se tamo vrate i razglase kakva je dža-

mija otvorena u tamo nekoj nahiji u toj Bosni, dotad će proći i mjesec dana. Njemu ne treba ni pet. Ali, što je sigurno, sigurno je. Vlasti su vlasti. Začas će se iz Stambola s Bečom nagoditi i isporučiti ga. Šta je jedan paša dvjema zaraćenim carevinama da se još gore zavađuju, šta? Ništa! Ovako, tapija iz Stambola! Crno po bijelom. Sve uredno. S muhurom. Da je paša čist kao nebesko sunce. I da iz Stambola htjednu protiv svojih pusula, neće. Zar da se brukaju pred ostatkom Evrope? I ako htjednu, neće im odobriti iz Evrope. Što bi! Paša ima tovare suhog zlata i ima uredne papire, a naći će se vladar koji će ga takvog prihvatiti raširenih ruku. I zbog blaga i zbog otpadništva. Da je gole guzice pitalo bi se za otpadništvo, ali je i sa zlatom, pa mu se, onda, i otpadništvo pripisuje kao vrlina.

I još kad bi samo htjela ona. S njim. Pa zajedno u Evropu! Gdje bi im bio kraj!!! On se nakupio. zlata obmanom pri gradnji džamije. Toliko nijedan sultan nije imao, niti će imati u ličnom posjedu. S karavanom kiridžija donijeti mu dukati iz Stambola da se isplate radovi. Karavan dukata, hej! A šta je on potrošio? Ništa! Ništa spram dobijenog i spram troška koliki bi da je plaćao što bi se moralo da je građeno zelenim kamenom — trebalo bi pet puta više majstora i još toliko za ostale obaveze vađenja, dovoza i klesanja. Mogu živjeti kako im se hoće. On, sa zlatom! Ona, s mladošću! Kud bi više na ovome svijetu: bogatstvo i mlade godine! A i dosta im je skrivačkog života. Prikriva je od samog rođenja na pokorenom Lezbosu. Toliko je tajio od Rejhane to malo lijepo stvorenje da o njoj ništa nije znao ni Abdulrezak Siruk, koji je znao o paši što ni sam paša nije. Čim je dijete postalo curetak i čim se umirovio, pokorivši s vojskom sultana Mehmeda Fatiha još i Albaniju, priključio jê sviračima u svojoj pratnji, s kojom je dolazio na proljetno-ljetna bivkovanja u Bosnu, jer je Sultan uobrazio da ga tim čardakom u Gromili najmilosrdnije daruje: i što je umislio da ga je sami Bog sačuvao od groma na brdu Vrijes, i što mu se čistina zraka nakon iznenad-

ne nepogode i svojeg sretnog izbavljenja učinila spasonosnom za bolest najumilnije rodice i žene pašine Rejhane. Sada nema ni Rejhane na ovom brdu Vrijes. Napokon mu ne diše u potiljak i ne odvraća mu pogleda od svake žene. Pogotovo bi od ove, ove lijepe, krhke ove, igračice, samo kad bi znala šta mu je. Rejhana nije ni pomišljala da opet ide za njim u Bosnu. Ni spašavanjem zdravlja zrakom u toj Gromili nije htjela još jednom provjeri sudbine izložiti vlastiti život u Bosni. Niti je i pokušala osujetiti njegov odlazak: krenuo je na dalek put po izričitoj zapovijesti samog sultana, a takvoj volji ne suprotstavljaju se ni najbliže rođačke veze.

I, otkud mu se sad Rejhana upliće u misli?!

U mislima mu je da s njim krene, da se kakogod odluči na put, ova druga žena. Ali, neće. Neće da se dvoji od onog Asafa. Neće, pa Bog!

— I nije samo gola sirotinja. I bogat je: ima dušu. Dušu. Dušu.

— Ma, kakva duša!

Ali je džabe razuvjerava. Ona hoće da postoji duša i na ovom svijetu. Za Asafa misli da on o njoj misli da ga voli zbog ljubavnog legla, ali ga voli i zbog duše.

— Duša nastaje tek kada tijelo prestane gospodariti. Da i duša postoji na ovom svijetu, onda bi i ona umrla s tijelom. Ne umre pola čovjeka, umre čitav čovjek da bi se rodila duša i imalo se sa čime živjeti na onom svijetu! — govori joj i odvraća je, pa kad uvidi da mu ne uspijeva makar bi htio da je poduči zakonima jedinog života na ovome svijetu, gdje se treba prepustiti svemu što tijelo ište, a za to zlato, treba bogatstvo.

— Sirotinja je izmislila ljubav?

— A, ja? Šta sam tebi ja?

— Ti si drugo. Drukčije. Ti si drukčija.

— Eto, vidiš ... — kaže.

— Nije to. Ništa ne vidim. Nemoj da zbog tebe pristanem i na ono što nije, niti može biti.

Pa opet šute. Zaogrnuti svojim naumima za koje traže zadnja uporišta u riječima.

— Svilena mu je duša, babo! — zajeca igračica.

A stari kurjak Jašar-paša Tufo prigrlio je i rukama joj gladi ramena. Nježno. Umilno. Kako nikad nije milovao ženu. Niti se tako može milovati tuđa krv. Tuđa može i nježnije i umilnije, samo ne može tako.

Tim prizorom u pašinom čadoru, pred kojim u trenu zastade birajući nasumice, Asaf Siruk bi ujeden za srce. Ne otrpje vlastitom pogledu. Samo ga nestade. Kao da ga noć progruta.

I više ga niko nikad ne vidje. Uzalud ga je tražila njegova žena. Jedino je ona i mogla. Na kraju se priključila lutajućim sviračima. Zbog majčinog porijekla bila je crnka i drukčija od ostalog svijeta, pa se i mislilo da je i sama Ciganka. Tako je i završila — u čergi, našavši u lutanju konačni smisao, ne gubeći nadu da će negdje, na nekom vašaru, kraj puta, na nekom veselju ugledati onog svog Asafa. Tako je živjela sretno.

Oca nije žalila. Njegova sudbina završila se s glasnikom koji je donio tapiju o odobravanju završetka radova na Sultanovoj džamiji na Brdu Vrijes, u istozvanoj nahiji, ejaletu Bosna. Tada dođe i skupina konjanika.

Kad paša htjede mahnuti svojoj straži da mogu krenuti s natovarenim konjima, ugleda razoružane svoje askere. Pod sabljama su ih držali konjanici pristigli iz Stambola. Jedan među njima nije sjahivao. Sjedio je na konju naporedo s glasnikom koji je trebao uručiti tapiju. Tada i taj progovori. Odmota papir i stade čitati:

»Jašare, nisi upamtio jednom zanavijek da je čovjek samo trun u oku vremena« . . .

Dalje nije ni trebao slušati. Znao je ostalo napamet, ali ga je morila silna nervoza da ipak ne mora biti posrijedi katil-ferman. Zato se usredsređivao ne bi li razaznao šta konjanik čita:

»Izgleda mi da si uspio pokolebati čak i smjernog Al-Fahuda kao crtača. Ne znam, neću duše da griješim. Ali ga nisi slomio kao pjesnika. Pročitaj još jednom tarih. Ali samo prva slova riječi. Mora

da ti nije zapalo za oko da su sve ispisane velikim početnim slovom. Samo njih pročitaj. Kako se toga nisi dosjetio:

Divote Rijetkog Viđenja, Evo, Narode Allahu Džellešanuhu! Allahinemrile, Mehmedov Ikram. Jarabi, Amin«.*

Paša klonu i poče ridati, ali se zasmija dok su mu oko vrata metali svileni uzo.

— Bila je i druga tajna! — izreče, gušeći se u smijehu i plaču.

Tako i umrije. Prije nego što su zategli omču.

---

* Na kamenu navdratniku Drvene džamije u Vrijesnici bio je ispisan tekst, izmiješan bošnjaćkim i arapskim riječima, koji bi se slobodno mogao prevesti ovako: Divote rijetkog viđenja, evo, narode! Neka je slavno Njegovo (Allahovo) ime! Po Božijoj zapovijedi, Mehmedova (sultana Mehmeda Osvajača) počast! Gospodare, usliši!

VLAST

BEGOVA KUĆA

Još se čekalo na dolazak hadžije Murića, pa da Isajbeg Šahman ispuni životni san. U tu čast sačinjen je odbor za doček sa svim čaršijskim prvacima. Ni prgavi žandarski narednik Arsić nije mogao da ne dođe iako se, kao i većina ostalih, mogao zakloniti prečim poslovima.

Dolazak hadžije Murića specijalno je naručen, po želji Isajbega Šahmana i zalaganjem njegovog sina Hameda, koji je, za ovu priliku, napisao naređenje za slanje automobila iz Sarajeva s nalogom šoferu da poveze hadžiju Murića iz Srebrenice u Sarajevo, s tim da im u Vrijesnici bude odmorna stanica i da zakonače, učestvujući u slavlju Isajbega Šahmana.

Isajbeg Šahman je zapovijedio da se iz njegovog stada u planini odluče svi ovnovi i da se, povrh, na ražnju okrene vo Sivonja, što je godinama služio za rasplod krava koje su pripadale dobrostojećim domaćinima na cijelom Vrijesu, Romaniji i Glasinačkom polju. Zapovijedio je i da se iz magaze izvuku sve pletenke s najboljom rakijom, skrivanom od teferiča, akšamluka i bolesti. A Sofrenijevom poštom danima nisu dovoženi putnici: sva sjedišta u autobusu zauzimale su gajbe s pjenećom tekućinom iz Sarajevske pivare i sanduci s vinom iz Stoca. O poklanim tukavcima, ispečenim horozima, naslaganim tepsijama bureka, hurmadžika i ostalih slastica nisu trošene riječi jer je toga premnogo i jer su sitnice naspram trideset i devet pečenih brava i ispečenog vola Sivonje.

Imao je da bude dernek da se pamti. To što će se desiti u Isajbegovom šljiviku, kraj njegovog čardaka u Gromili, moći će se prepričavati dok je svi-

jeta i vijeka. Samo je trebalo iščekati dolazak glavnog gosta hadžije Murića, pa da svjetina pohrli za sofru na koju je zazvana sva Vrijesnica: i uglednici, i najsitniji trgovci, i ostala viđena i neviđena gospodština, i hamali iz ćorsokakâ, i ćoravo i sakato, sve, čitava ova mala čaršija ima da se okupi kraj čardaka Isajbega Šahmana.

Nedolazak automobila neumitno odgađa početak vašarenja. Isajbeg Šahman već po stoti put vadi iz džepa na prsluku golemi sahat na zlatnom lancu i po stoti put ponavlja:

— Evo ga. Samo što nije. Još samo deset dekika.

— Jeste, još deset dekika! — potvrđuje, klimajući podbratkom, debeli predstojnik sreza Bjelorus Vrhnikov.

— Još deset dekika! — potvrđuje i predstojnik opštine Šahbaz Bukva, potajno zvani Bukvan.

— Još deset dekika... — odobrava i sam žandarski narednik Arsić, zagledan u Isajbegov sahat, pa te riječi izlaze redom i iz svih usta, dok ih naposljetku ne izreče i zadnja čaršijska hulja, ali dotad već mine mnogo vremena, te se Isajbeg Šahman po stotinu i prvi put maši svog džepnog sahata i, dobro odmjerivši raspored zlatnih kazaljki, utvrdi da ima još samo deset dekika i da uvaženi musafir hadžija Murić samo što nije, a za Isajbegovim glasom opet nastade monotono glasanje odobravanja u kom se dobro znala čaršijska hijerarhija, premda se kasapin Hamdo više puta uspio javiti ispred čaršijskog kahvedžije i brice Murte, a Murta sav cjeptio, ali se i mirio s istinom da to nije samo kasapinova drskost nego da je nadmašen imetkom još jednog svog komšije.

Utom se pojavljuje telal Hefto i prislanja usta na Isajbegovo desno uho, ali se sjeti da je Isajbeg u to uho gluh kao top, pa zatelali iz sveg glasa da je auto s čekanim musafirom stiglo do u Tabhanu, gdje mu je crkla guma.

— Tišina! — grakknuše u isti čas Isajbeg, predstojnici sreza i opštine i žandarski narednik, a svje-

tina horski izreče tu riječ prijekora Heftinoj nediskrenosti.

Taman što zamrije gromoglasni eho raštimanog višeglasja, koje zahtijeva bespogovornu tišinu telala Hafte, začu se tandrkanje automobila i pojavi se oblak prašine koju je vjetar raznosio, pa je — umjesto da ostaje iza automobila — najavljivala dolazak, sve dok zvuk ne zamuknu, a sav se skup izgubi u prašini i započe hijerarhijsko kašljucanje.

— Šta vam rekoh: stiže deset dekika ranije! — kaza Isajbeg Šahman, pogledajući na sahat, a predstojnici i narednik se i sami osvjedočiše da Isajbega ne varaju oči, premda su sve trojica — i po dosadašnja stotinu i dva potezanja Isajbegovog zlatnog džepnog sahata zaključili da se kazaljke ne miču i da se Isajbeg pripremio za kašnjenje podesivši po svojoj volji njihov raspored na nenavijenom sahatu.

— Izvolite, gospodine sreski predstojniče! — velevažno kliknu Isajbeg Šahman.

Bjelorus Vrhnikov iskorači. Našavši se između Isajbega Šahmana i automobila s hadžijom Murićem, bez ikakve dileme okrenu se nalijevokrug, ostavivši tijelo u takvom položaju da su mu leđa i zadnjica pred očima pristiglog putnika, a svoje lice usmjerivši ka Isajbegu:

— Gospodine bože! — započe sreski predstojnik, pa se brzo ispravi: — Gospodine beže! — ali tako da nije ličilo na ispravku, nego se imalo zaključiti da je namjerno želio osloviti Isajbega Šahmana onako kako mu se prvo obratio.

Slijedile su slavopojke o dobrim djelima velepoštovanog Isajbega Šahmana, sveošteg dobročinitelja milostivog, koji, čineći dobro narodu i državi, nije stizao da ugodi svojoj duši:

— Čest mi je da se u našem srezu odigrava ova značajna svečanost. Ti si za ovaj kraj, za njegov narod i za nas koji smo u Vrijesnici stranci učinio mnogo, najviše si učinio, a sad smo, zajedno s tobom, dočekali i trenutak tvoje radosti. Ona je lična, ali je i mi dijelimo s tobom. Izgradio si bolnicu, dom za fiskulturnike i čitače, marvenu, zelenu i mrsnu pi-

jacu, ćuprije i vodovod, osnovao trgovinsku kompaniju i izgradio Žužin hotel. Sve je tvoje, ali je i naše; svi se okorištavamo. Uvijek si želio da izgradiš i ovu kuću koju si izgradio — kao svoju najveću radost. Ni ta kuća neće pripadati tebi, njom će se koristiti tvoji dragi gosti. Oni će u njoj, umjesto u Žužinom hotelu ili nečijoj kući, odsjedati o tvom trošku. Neka ti je srećna i berićetna kuća tvojih gostiju! — pa, završivši svoje, sreski predstojnik munu laktom u slabine sljedećeg govornika — predstojnika opštine Šahbaza Bukvu:

— Pozivam prvog Isajbegovog musafira hadžiju Murića da pristupi i svojim prisustvom otvori ovu musafirsku kuću koju je naš uvaženi Isajbeg gradio kako bi činio dobročinstva gošćujući svoje zvanice iz bijelog dunjaluka! — klicao je Bukvan, pokazujući rukom hadžiji Muriću da iziđe iz automobila i da izvoli ući u novoizgrađenu gostinsku kuću.

— Zbunjeni starčić treptao je očicama i kršio prste, ali se krug svjetine suzio, pa se hadžija, izvan svoje kontrole, kretao naprijed, dok se ne nađe ispred same kuće. Nečija ruka pritisnu po kvaki i vrata se raskriliše. Starčić banu u hodničić iz kog su nasprat vodili strmi basamci.

— Treba li ti štagod, dragi moj doste?! — prolomi se glas Isajbega Šahmana. — Sve će ti biti uslišeno!

— Da se odmorim... — žmirkao je starčić. — Treba mi da se odmorim od duga puta. Namjerio se čak u Sarajevo, a jedva živ stigoh u Vrijesnicu. Pusta mladost. A starost je samo jalovo otimanje s neostvarenim željama koje smo nepovratno propustili vjerujući da nam neće biti kasno da ih dostignemo.

— Tako je!!! — grmnu Isajbeg Šahman, a grmljavina njegovih riječi stade odzvanjati i kroz usta čaršinlija do kojih nisu ni doprle tihe staračke riječi; između kasapina Hamde i javljanja čaršijskog kahvedžije i brice Murte osjećao se dostojan razmak. — Uslišeno ti je! — dodade Isajbeg Šahman. — Samo se ti izodmaraj. Tvoja želja — meni zapovijest!

Hadžija Murić se polagano ispe basamcima i s njihovog vrha zažmirka na Isajbega Šahmana, pa i on njemu zažmirka.

— Dok si u njoj, čitava kuća je tvoja. Niko te neće uznemiravati. U njoj će te pratiti mir! — doreče Isajbeg Šahman, te, spolja gurnuvši veliki ključ, zaključa bravu i pristupi automobilu s kojim je doputovao hadžija Murić. Pozadi, iza šofera i Isajbega, stijesniše se dva predstojnika i jedan narednik, a za automobilom nahrupi sva okupljena pješadija, bez reda i rasporeda, sokacima, preko taraba i ostalim kraticama — ko će prije u Gromilu — da dopadne što bolje busije na derneku koji se neće zaboraviti.

I bio je nezapamćeni dernek. Roljali se pečenje i rakija, svirali Karavlasi iz Dragasevca i domaći Cigani — crni i bijeli, hladna voda s Jadra rastjerivala san s očnih kapaka, a velike vatre razgonile noćnu tamu. Tri dana i tri noći, tako. Da ništa ne uzmanjka doklano je dvanaest ovaca i krvopišna krava poljaka Sejde, a od kmeta Biljuša dokupljene tri kace rakije govnare ispečene od džanarika.

Kad se nije žvakalo i kad se nije pjevalo i kad se nije pilo i kad se nije obljubljivalo ko je koga stigao sva usta korišćena su da se hvali plemeniti Isajbeg Šahman. Hvaljen je i njegov sin Hamed; pominjano kako je, kao nesposobnjaković, sklonjen iz Vrijesnice da u Sarajevu višu svjetlost dokuči, i mora da je gore dobro dogurao čim je u stanju da za prvog gosta očeve gostinske kuće odabere samog hadžiju Murića i po njeg pošalje čak automobil. Hvaljen je i hadžija Murić; njegovo ime je najviše slavljeno i izvikivano.

— Živio naš dost i moj gost hadžija Murić! — kričao je pijani Isajbeg Šahman.

— Živio! — javljao se za njim čaršijski kahvedžija i brico Murta.

— Živio! — oglašavala se, u talasima, raspojasana rulja.

Izjeden je čak i vo Sivonja, oglodan do zadnje kosti, iako se ispostavilo da se mesina starog rasplodnog vola sva izmetnula u silu i žile, pa je bila

slasnija krvopišna Sejdina krava. Ali da je pojeden Sivonja, pojeden je i zaliven govnarom kmeta Biljuša.

— Čast i čest neka je našem dostu... — hroptao je Isajbeg Šahman — ... hadžiji Muriću, prvom gostu moje gostinske kuće. Neću ja da se moji musafiri povlače po Žužinom hotelu, niti da im se u mojoj kući čeljad mota oko nogu, niti da se zavlače po svjétskim kućama. Posebnu kuću da imaju moji gosti. To sam htio. Svoj rahatluk da imaju, kao što ga sad ima hadžija Murić, otac sarajevskog kadije. Iz svoje Srebrenice zaputio se u sinovo Sarajevo, pa kod mene zakonačio. U mojoj Vrijesnici. Hadžija Murić, živio, koji će svom sinu reći kako sam ga ugostio, pa će njegov sin urediti da i moj sin postane sarajevski kadija! Obojica da, uporedo, budu sarajevske kadije! Veliko je Sarajevo za samo jednog kadiju! Hadžija Murić će srediti za mog sina. Šta je to sarajevskom kadiji kad sve može sarajevski kadija! Dosta je moj sin bio kadijin pisar. Pisar, a moj sin?! Što samo da piše? Neka i potpisuje! Ne može moj sin ostati zadnji vrijesnički nesposobnjaković kod mene živog koji nisam Vrhnikov, ni Bukvan, niti sam Arsić, ali sam vlast. Ja! Neće moj sin dopasti Vrijesnice! U njoj je nesposobnjaković. I u Sarajevu je nepoznat. U Sarajevu je Hamed. Nije nesposobnjaković, nego je Šahman. Biće poznat. Biće kadija u Sarajevu! Veća vlast od moje u Vrijesnici... — trabunjao je i trabunjao rakijom raspamećeni Isajbeg Šahman, a niko na njeg nije obraćao pažnju.

— Moj sin, a sarajevski kadija! — graktao je. — Sarajevski kadija sve može, moj bože, sarajevski, njegov otac... — uzmuca se Isajbeg Šahman, pa zaurla, tražeći tišinu svih prisutnih. Niko ga ne udostoji ni pogleda. Poče psovati, ali kad pojmi da ni psovke ne dopiru do sitih, pijanih i razbludnih — sjède, u automobil i — ne umjede ga pokrenuti. Nađe očima šofera, ali je i šofer bio jednak s ostalima.

— Još deset dekika! — kaza Isajbeg Šahman, zagledan u svoj zastali sahat, pa njima omlati o ledi-

nu i — naprečac rastriježnjen — razguli trčati ne bi li se prije domogao opustjele Vrijesnice, u kojoj je već tri noći probdio hadžija Murić, gost u novoj kući, svoj u svili i kadifi, u njoj zatvoren i zaboravljen bez i zalogaja hrane i bez gutljaja tečnosti...

KILAVI KADIJA

Minu više jeseni dok se Ahmetaga Budžak zaposve ne vrati iz Kahira. Otišao je izučavati šerijatske znanosti. Samo je prve godine dolazio; čak dva puta. Narednih niput. Slate su mu depeše, i lažne i stvarne, da su mu roditelji na samrtnoj postelji. Njega ne bi.

Definitivni povratak najaviše svirkom Karavlasi. Po njih je poručio, i iziđoše mu u sretanje u Gromili. On siđe iz fijakera i trijumfalno uspješači u rodnu čaršiju, podvriskujući, zagrljen sa sviračima i kiteći ih banknotama.

— Samo za novog kadiju! — cikti Karavlah kapelnik, a njegov glas ponaša i produžava cijukanje violina.

Ispred Hutragića magacina veseloj skupini priši se mamlaz i danguba telal Hefto, stavljajući se na čelo raspojasane svite.

— Samo za novog kadiju! — vrišti Karavlah svirač, a glas mu raznosi bubnjanje pridošlog telala koji se — još ne razabirajući povoda veselju — dernja kao da narodu obznanjuje:

— Naš kadija Tifaga Bubreg živi kao bubreg u loju. Hoće mu se, može mu se!

Razglas štrecnu Ahmetagu Budžaka. Stisnu prste i zamahnu zatvorenom pesnicom. Pred Heftinim čelom zaustavi prijeteći jumruk, rastvori ga, odvoji novčanicu iz šajpaka, pljunu po njoj i zalijepi je na telalovo čelo.

— E, moj Hefto, odsad sam ti ja kadija — kaza.

— Meni je svako kadija, moj Ahmetice! Takav mi grah pao!

— I tebi! I svakom! Čitavoj Vrijesnici! I nisam Ahmetica. Nauke izučio. Velike škole, telale Hefto!

Vlast! — pa se maši za džep i izvuče krupnu banknotu, po njoj hraknu i pritisnu je po telalovom čelu.

Heftinom pogledu zasmetaše šare nastrehnute nad obje obrve. Zadiže čelo i osmotri: kraj njeg nije stajao onaj Ahmetica, sin sazlije Bešle Budžaka, iz mahale Tuljak, koji je odgurao bijelom lađom preko svijeta, nad njim se prsi Ahmetaga Budžak koji se u tom tamo Kahiru napeo kao prišt i samo što sav ne pukne i svojim poganlukom popršće čitav zavičaj.

— Da si svoj Vrijesnici kadija, jesi. Jesi kao što sam i ja tebi kadija! Ali, mnim, da ti duši ugodim, meni i možeš biti. Svakome je suđeno da meni bude štagod zaželi. Kome se god prohtije!

— Pogane pogani! — obrecnu se Ahmetaga Budžak i strže popljuvane novčanice s Heftinog čela.

— Neka sam te ja, moj kadija, i čuo. Ja ti neću zamjeniti!

— Pašče krepano! — zabijesni mladić rođen u Tuljku i s oporim mirisama daljine u haljinkama, pa laktom munu Heftu pod rebra.

— Samo nemoj da te čuje Isajbeg Šahman? Njemu se nemoj zamjeriti! — izbeči se suludi telal i zamače u prvi sokak.

Ahmetaga Budžak kao da je i čekao pominjanje Isajbega Šahmana. Stade se dernjati, obraćajući se Hefti kojeg više nije bilo, što i nije važno — trebalo je ostali da čuju:

— Zar taj još postoji? Zar ova čaršija još trpi tog ćalova? E, baš dobro! Baš dobro! Imam ga u šaci. U šaci ga imam. Samo da stisnem i da ga smrvim! Mnogima je vaš Isajbeg Šahman zapapričio. Došlo vrijeme da se promijeni mirođija. On papričio, ja ću njemu zabiberiti. A biber je gadniji. Paprike je i u nas, a biber — kao i ja — stiže iz daleka!

— Samo za našeg novog kadiju! — vrišti Karavlah svirač i violine cijukaju, a Ahmetaga Budžak veze sve težu od teže, uvećavajući teret koji će se svaliti na pleća Isajbega Šahmana:

— Da se jednom prekine bezvlašće! Zato sam se vratio! Zato sam i otišao da bih se ovako i ovakav vratio! Ja! Ja! Ja! — dernja se Ahmetaga Budžak, a violine stružu i stari Karavlah mumlja, pa se podnapiti orkestar i njegov kavalir zaustaviše ispred Žužinog hotela.

U sami cik zore zazva Isajbeg Šahman kadiju Tifagu Bubrega i zapovijedi da se iz istih stopa uhiti i pod žandarskom prismotrom privede bukač Ahmet-efendija Budžak, sin sazlije Bešle, iz mahale Tuljak.

— Pod kojom sumnjom!? — drznu Tifaga Bubreg.

— Po mom naređenju i poradi buke koja ometa narod u redovnim poslovima i uobičajenim mislima!

— Ali ... — nastoji se usprotiviti Tifaga Bubreg — ... Ahmet-efendija je završio škole. U Žužinom hotelu svima je pokazivao pusule više vlasti o svom postavljenju za našeg kadiju!

— To samo ja mogu odobriti! — isprsi se Isajbeg Šahman.

— I žandarski narednik Arsić propio je noć u Žužinom hotelu ... — pokušava kadija izmigoljiti.

— Arsić se mučno trijezni. Njega ostavi po strani. Njemu je do njegovog mahmurluka. Ti nisi vidio nikakve potvrde iz Sarajeva u rukama Ahmet-efendije Budžaka. I da jesi, nisi! Idi i prenesi da se privede bukač!

Ahmetaga Budžak vrisnu čim na vratima Žužinog hotela ugleda Tifagu Bubrega:

— I moj Prethodnik! Došao da pozdravi novog kadiju! To valja proslaviti! — pa mahnu i skupina pijanih nazdravičara uveća se za Tifagu Bubrega i žandarsku patrolu.

Kako se razdani i objelodani se da je Ahmetaga Budžak novi kadija i rašču se da se narod — ne časeći časa — ima okupiti ispred Murtine kahve: novi kadija hoće da se javno uvede u službu.

Svjetina i nahrupi ka zborištu.

Posljednji se pojavi Ahmetaga Budžak. Dlanovima namještenim kao za molitvu, samo okrenutim od sebe, poče smirivati skup. Zakašljuca — da će progovoriti. Narod se i umiri i u tišini stade razmicati, stvarajući među sobom stazu kojom je nailazio zapjenjeni Isajbeg Šahman.

— Lud li si! — vrisnu Isajbeg Šahman čim se sučeli s Ahmetagom Budžakom. — A koliko ja poznajem šerijatsko pravo, i ne treba mi više da znam, samo su ludi vjetar, voda i vatra. Ti nisi od tih Božijih davanja. Ti si insan. Biva, tebe tvoja znanost smatra razumnim i sposobnim da ovako izideš pred ljude? Ljude si sam okupio. A evo i mene nezvanog.

Pa Isajbeg Šahman stade ispred zbunjenog Ahmetage Budžaka i obrati se okupljenima:

— Narode, ovaj ovdje Ahmet-efendija Budžak, bukač je i kilonja. Jesi, efendija, kilav si. To ti kažem i dokazujem. Kilavi kadija! Ti dokaži suprotno...

Ahmetaga Budžak pokuša što je bio zaustio prije pojavljivanja Isajbega Šahmana.

Vrišti.

Dernja se što ga glasne žile nose.

Njegove riječi ni do kog ne dopiru — narod bulji u Isajbega Šahmana.

— Narode! — opet se oglašava Isajbeg Šahman. — Ima li, narode, ikoji među vama da opovrgne moje tvrdnje?! Nema. E, kad nema, onda ti je, Ahmet-efendijo, narod presudio, a narodnom sudu mora se vjerovati!

— Tako je!!! — kliče masa.

Ahmetaga Budžak ne može ni da zausti, pogotovo da bi uspio vrisnuti ili išta reći.

U podne telal Hefto obnarodova da je Isajbeg Šahman blagosiljao postavljenje novog kadije i da to narod ima primiti k znanju. Da narod dobro zna da se moraju poštivati ukazi više vlasti, a i sramota je da priučeni Tifaga Bubreg bude kadija spram dičnog šerijate Ahmetage ef. Budžaka.

Ču i novi kadija, pa pohita na poklonjenje Isajbegu Šahmanu. Bi dočekan zagrljajem i tapšanjem. Beg mu, kao uzgredno, pripomenu da državni ljudi moraju imati ugled u narodu.

— A kadijino je da sudi! — kaza Isajbeg Šahman. — I da svakome pred kojim je osramoćen vrati svojom mjerom. Tebe je svaki odrasli žitelj ove čaršije osramotio zbog deset šorvana, koliko im je, svakome po deset, Hefto odjutros razdijelio u moje ime, pozivajući ih na okup pred Murtinom kahvom. Tebi je da vratiš ugled istom mjerom. Vlast si! A i šorvani da ostanu čiji su i bili i kom su ih i Bog i ljudi dosudili. I ne boj se bruke u narodu; neće je ni biti.

— Razumijemo se, dobro se razumijemo! — izusti skršeni kadija.

ŠERBE

— Dosta je s rakijom! — kaza podbuhli Isajbeg Šahman, gadeći se života i samog sebe.

Zulfi-hanuma se prenu.

— Sa mnom i sa rakijom, dosta je! — ponovi mahmurni beg i trnci podiđoše cijelim bićem njegove supruge.

— Tebi kažem, ženo! Tebi! Moj nos je više ne primirisa, niti se usne okvasiše. Što je bilo, bilo. Teklo, teklo, pa preteklo. Tako, Zulfija! A sad, odoh. Odoh!

Za njim ostade Zulfi-hanumin nemir.

Isajbegove riječi zujale su joj u ušima, pa tutnjale, pa zujale, ne nalazeći povezanost s mislima, moreći je i obeznanjujući.

I da je mogla priželjkivati, kad već nikako nije očekivala, da doživi njegovo direktno obraćanje, ne bi se mogla nadati ni u najsvjetlijoj ili najružnijoj primisli da će se ovako i ovakav desiti taj njegov progovor: da će prve riječi biti te o čijoj mogućnosti nije ni odlutala njena misao.

— Jeste, dobro sam čula. Progovorio je i kazao da rakija više neće u njegova usta! — viknu Zulfi-hanuma i džam na pendžeru zaigra od vriska.

Otkako mu je žena, otkako je davnog proljeća, na koje su sjećanja svehla po prostranim odajama Isajbegovog čardaka, isprosio od njenog oca Abaza Čivije, jednog po jednog sarajevskog age, nju — za kojom su se otimali najkićeniji svatovi a ona svakom svojim ciktanjem nalazila mahanu dok se ne naže ovaj Isajbeg Šahman za kojeg je otišla i prešutno pristala na njegovu tišinu i njegov nerazgovor, od prvog susreta i sve ove bračne godine s njom nije ni riječi prozborio, pa i ona svoje upućivanje njemu

svela na najmanju mjeru i na nijemi dogovor očiju i pokreta, pri čemu su se savršeno dobro sporazumijevali, bolje nego kad su neovisno jedno od drugog općili s ostalim svijetom, za što im je, čak i za najobičniji dogovor, za ono što su njih dvoje međusobno rješavali i bez pogleda i bez kretnje ikakvog damara, trebalo mnogo, mnogo riječi ili im se samo pričinjavalo da je preostali svijet bespotrebno opterećen govorom kao načinom sporazumijevanja.

— I baš za rakiju reče, baš za rakiju! — klikmu svim bićem Isajbegovica i razletje se po čardaku, usput zazivajući sve sluškinje i sluge i u brzini im objašnjavajući šta je kome činiti kako bi urednost svih prostorija postala besprijekorna, i šta se sve ima skuhati, šta ispeći i šerbeta razmutiti, a Elmazi, najumiljatijoj od sve služinčadi, naloži da obiđe sve viđenije kuće po Vrijesnici i zazove hanume da se okupe na šerbetu u čardaku Isajbega Šahmana.

— Činimo šerbe?! — potciknu lijepa Elmaza, a sreća njenih raširenih zjenica tražila je da joj Zulfi-hanuma potvrdi taj usklik, iako bi više voljela zapitati i zašto čine šerbe, ali nije ni pomišljala da svojim raspitivanjem naruši hanumino raspoloženje koje je izviralo iz njenih riječi i njene pojave.

— Šerbe, moja Elmaza! Šerbe!

I Elmaza odleprša niz sokake i uz sokake, za tili čas obigra sve viđenije avlije u koje je zalazila kad je Isajbegovica u svom čardaku ili u džamiji priređivala mevlud, ali sada da bi te hanume i hanumice pozvala na svečanost koja nije vjerska, ali je važna, ali je važnija od ikakve svečanosti čim je Zulfi-hanuma onoliko presretna.

Čak brže od Elmazine hitrine širio se Vrijesnicom glas da se sve viđene žene imaju danas oko ikindije okupiti u čardaku silnog Isajbega Šahmana u kom će njegova Zulfija organizovati svečani prijem.

S Elmazinim pozivanjem javi se i pitanje: zašto?

I pozvane i nepozvane u čudu su se čudile.

Šta či se to zbilo s Isajbegom Šahmanom, ili s njegovom ženom, ili s njihovim jedincem Hamedom,

ili s njihovim golemim imanjem, kakva li ih radost zateče, kakva, kakva, kakva da se žene prvi put pozivaju na šerbe koje se čini samo zbog velikog dobitka i sreće kojoj kraja nema.

Ni jednoj ženi, ni djevojci, ni smjernoj i poštenoj, ni alapači, kahpiji ili rospiji ne javi se u pameti ono što im Zulfi-hanuma obznani usred svoje svečanosti:

— Moj Isajbeg, dragovićke moje, odbacio rakiju!

Glasanje žena po sobama Isajbega Šahmana, uporedivo jedino sa zujanjem pčela u košnici, jer žene sve istovremeno govore i svaka svaku savršeno razumije i čuje, zamuknu. Samo se s ganjka čulo kašljucanje temeruta Arifa, istrošenog sluge koji je, da ga je pamćenje služilo, mogao pamtiti i rođenje Isajbegovog djeda.

Sve, sve, ali ne i to! Zar da Isajbeg Šahman ne dolazi pijan u džamiju na svaki treći vakat-namaz, zar da ne lije rakiju uz Ramazan, zar da ne lumpuje s droljama i dangubama, zar da se nekad-tenekad ne zavali u jarak, zar da se bar tada — dok je pijan — ne može živjeti bez njeg i njegovog svemoćnog bdijenja nad čitavom čaršijom, zar? Ali, Elmaza se pojavi s tacnom krcatom maštrafama u kojima se, njihanjem njenih bokova, ljeskalo alemasto šerbe s bjelkastom pjenom. Košnica opet zazuja i svaka se pčela potrudi da prinese nektar s najljepšeg i najmirisavijeg cvijeta, ali bi i najneupućeniji pčelar zaključio da grade vještački med, baš kao što je i Zulfi-hanuma shvatila da su sve te najkitnjastije riječi samo najpoganije ulagivanje.

— Hadžijinice... — oslovi Zulfi-hanumu neka od žena, započinjući kićenje ljepše od ljepše riječi, ali bi prekinuta:

— Hadžijska sam kćerka, a nisam žena hadžijina!

— Običaj je, Zulfi-hanuma, lijep običaj da prestaje piti onaj koji je naumio pustiti bradu i na hadžiluk se spremati, pa se čini ovakav sobet... — treptala je ista govorljivka.

— Moj Isajbeg ima bradu. Otkako znam za njeg, ima bradu!

I opet čardak zazuja glasanjem žena sve međusobno jednovremeno razgovaraju i razumijevaju se, tako da stari Arif am baš ništa nije mogao razabrati i činilo mu se da će mu se uši pročepiti ili se raspući od silnog zvrndanja koje je dopiralo iz soba i ječalo ganjkom.

Već s prvim mrakom, nedugo nakon razlaza žena, čardak Isajbega Šahmana opet je sijao od urednosti. Sve je, uz nadzor Zulfi-hanumin, dovedeno u pređašnji red i raspored. I sa svake stvari, i sa samog poda, moglo se — da je otkud kanula ikoja kap — meda lizati. Ni sam Isajbeg Šahman, kojem ništa nije moglo promaći — da se kojim slučajem pojavio — ni po čemu ne bi osjetio da je njegov čardak bio žensko sobetište.

Isajbeg se nije pojavljivao, pa je Zulfi-hanuma zadrijemala sjedeći na šiljtetu i osluškujući da se javi odjek njegovih cokula po avlijskoj kaldrmi, kao što bi ga uvijek čula kad se ne bi zapio i vraćao se spočetka noći. To se rijetko dešavalo. Kad bi se i desilo Isajbeg se ne bi zavlačio u svoju sobu, nego pod isti jorgan s njom. Ove noći nije ni pomišljala da ga osjeti ispod jorgana. Isuviše je bilo kasno da bi išta mogli na zajedničkom dušeku. Ipak, čekala ga je sa žudnjom. Kao kad ga je iščekivala dok im se moglo. Kao što je nekad priželjkivala da joj se primakne. Makar i pred zoru. I pijan. Ali bi on, ako ne bi došao do ponoći, dolazio pijan i nikad ne prekršivši pravilo da napipa vrata na svojoj sobi. Sad joj je bilo važno samo da mu čuje korake prije ponoći. Pa neka minu mimo njena vrata i produže u svoju sobu. Ali neka se oglase prije ponoći. A ima da se oglase prije ponoći. Njen Isajbeg nikad ne čini protivno sebi.

Svaki šum, i najmanji koji se odavao nad usnulom Vrijesnicom, trzao je iz drijemeža. Pa se, nakon što načuljene uši uvjeri da nije škripnula avlijska kapija i da nisu njegovi koraci, dizala iz haljina i

umivala nad leđenom, ne bi li se rasanila, i razbuđena ga iščekivala.

Po utihlim zvucima i nestalim šumovima osjeća da je ponoć minula, da je davno minula, ali se prezala iz sna i mila, razgoneći mislima i kretnjama tišinu gluhog doba noći.

Razbudi je pjev prvih horoza, oštar smrad rakije i olovni Isajbeg.

Teško, tvrdo muško tijelo. Kao onog davnog proljeća kad je tek isprošena.

Opori zadah rakiještine za koji je znala samo po oblogama što su joj ih privijali kad je imala groznicu i koju nikad u čardaku nije namirisala iz muževih usta; on je, pijan, odlazio u svoju sobu.

Svitalo je i zapljusnu je crven sunca na Glasincu.

Tada je, ne mogavši se načekati dolaska u Vrijesnicu, njen Isajbeg s njom zaostao za svatovima i obljubio je kraj fijakera između dva stoga sijena.

Odvratni, najpoganiji smrad ukisnule rakiještine raširivao joj je nozdrve, pa se osjećala još tegobnije.

Zguljene dimije i rastrgnuto prsluče tek isprošene nevjeste.

Smrad rakije.

Njena anterija razastrta po mirisu sasušenih romanijskih čaira.

Vrelina
tijela,
u unutrici,
u materici,
u grlu.
Smrad.
Sunce.
Rakija.
Sun — ce!
Smraaaaad!
Rasplinjavajuće glasinačko sunce.
Krvavo.
Sunce. Sunce!
Vrelina!!!

Sunce . . .

— Su — u — u — un — ce! — izdisala je, ali joj se pričini da suglasje njenih riječi, kakve mu ni onomad na Glasincu ni ikad poslije ne izreče, zaustavi muške kretnje nad njom, pa shvati da joj se samo učinilo. Osjeti usne. Prvo smrad rakije iz njih. Pa njihovu prisutnost. Izgledalo joj je da se guši od rakijskog smrada. I da je sva uronila u njegovo tijelo. Pa se poče raspamećivati. Vriskati. Ciktati. Kao da joj se iznutrica raspada i da sve nestaje.

Prvo što je opet čula bio je pjev drugih horoza i njegove riječi:

— Ja se opet napio, a ti činila šerbe . . .

— Imala sam zašto! Ne žalosti se mojoj radosti, moj Isajbeže, srećo moja! — utješila ga je, grcajući od razdraganosti, a potom je zaspala, čvrsto, rasterećena svih mora, toliko čvrsto da su je ujutro uzalud budili.

Nije je uspio dozvati ni gromoviti glas Isajbega Šahmana, koji kući dođe tek oko podneva, mrtav pijan i iscijeđen do zadnje kapi krvi cjelonoćnom terevenkom u Žužinom hotelu.

SMRT

Redovno su ostvarivane slutnje Isajbega Šahmana, uvijek njemu da dobitak, sve dok ga ne započe mučiti predskazanje konačne istine.

Nije se ni pomišljalo da će i njeg zadesiti iako je takva mogućnost svakom neizbježna. Mnogi bi priželjkivali i još više ih bilo što bi se obradovali, ali se odagnavala i sama pomisao: Isajbeg Šahman postao je neuništiv i ljudi su svoje mračne i najmračnije pomisli prognali iz razmišljanja da im se ne bi omaklo, makar u rakiji ili u snu, što je dovoljno da se dočuje, pa raščuje, pa od kukavne riječi ne ispadne nikakve koristi, a nastane krupna šteta.

Tako se čulo o testamentu na čijem je početku pisar Strahinja Kvrgo, po ličnom diktatu Isajbega Šahmana, zapisao: »Slutim da me neće biti«.

Riječ je prhnula i ugnijezdila se među Vrijesničanima prije nego što su u skrivenoj radosti shvatili da je mogla biti samo poturena i da je to počinio Strahinja Kvrgo po izričitoj zapovijesti samog oporučioca.

Sav testament znao je sam Isajbeg Šahman. Kukakvni pisar zaboravljao je svako slovo čim bi ga ispisao. I kad bi ga pekli, čak i kad bi sam naredbodavac zahtijevao, ne bi se prisjetio ničeg osim početka kog mu je Isajbeg Šahman naložio da zapamti i razglasi na dušebrižništvo Vrijesničanima, kao što kukavica podmeće svoje jaje na milost i nemilost drugih nosilja, prestavši da učestvuje u njegovoj sudbini iako će ispiljeno potomstvo ipak biti samo njeno.

Tako su žitelji Vrijesnice znali samo početak: »Slutim da me neće biti«, a Isajbeg Šahman cjelinu: »Slutim da me neće biti, ja — Isajbeg Šahman, sin

askera Šahmana iz grada Begze, zeta bosanskog, i majke Mejreme, žene Šahmanove i kćerke Mula-Pare Devetačanina, iz mjesta Vjetarnik na planini Devetak. Slutim da me neće biti, ja — koji nikad nisam bio vlast, ali sam naslijedio zlato i čitav život ga uvećavao, njime gradeći moć, ostajući moćnik u Vrijesnici iznad tri velike vlasti nad Bosnom — jednom carevinom, jednom carevinom-kraljevinom i jednom kraljevinom, sam postavši država u državama koje su nestajale. Takav čovjek ne može biti smrtan. Ja to i nisam. Izdigao sam se iznad života. Ja samo slutim da me neće biti. To će biti kad ja kažem da će biti, a ova oporuka ima se otvoriti kad mene ne bude bilo kako bi poslužila na ravnanje Vrijesničanima da je Isajbeg Šahman i nad samom smrću«.

Zakasnjelo saznanje o namjerno dojavljenom početku testamenta nije stiglo oneraspoložiti Vrijesničane: Isajbeg Šahman stvarno pade u postelju. Dovođeni su mu doktori iz Sarajeva i Beča, neštedimice davani dukati i ostala zlatnina mahalskim hećimima, gatarama, sveštenicima i inima čije je da znaju lijeka. Ali soba s paćenikom sve više je zaudarala, i to ne na izmet nepokretnog, nego zadahom raspadajućeg tijela. Svi koji su smatrani liječnicima zaključiše da se izgubio smisao pražnjenja riznice: nije se više moglo zavaravati da Isajbeg Šahman može preživjeti.

Tiha radost Vrijesničana, spočetka zapretena šutnjom — da im ne bi prisjelo, poče jedrati, pa zriti. Telal Hefto zađe sokacima i klicati da Isajbeg Šahman samo što nije umro. Kao da uzvikuje »živio Isajbeg Šahman«, samo što je klicao to što je klicao.

— Još nije, ali će! Nema mu drugog izlaza! Raduj se narode!

Narod se radovao slijeđenjem Heftine hodnje, dopraćajući telala pred Murtinu kahvu, odakle telal kliknu najgrlatije:

— Raduj se, narode! Tebi na radost! Umro Isajbeg Šahman! Smatraj, narode, da nije na umoru, da je umro! Raduj se!

Taman je narod i zaustio da podvrisne »umrooooooo!«, onako kako je bezbroj puta klicao dug život Isajbegu Šahmanu, kad se umiješa kadija Ahmetaga Budžak, zgrabivši palicu iz ruku najbližeg žandara:

— Pašče krepano, išćeraću ja iz tebe šejtana! Pogane pogani, ko ti dopusti da pominješ svijetlo ime Njegovo? — udarao je kadija po glavi i bubrezima, pa Hefto nije stizao ni da makne jezikom.

— Narode, razlaz! — vrisnu kadija i naredi žandarima da se pašče krepano i pogan pogani goni ravno u hapsanu.

Narod se bez riječi, kako je i pratio telala po sokacima, sada i bez iščekivanja, poče razilaziti. Popričekaše jedino oni iz Sejfaginog sokaka. Njihovim pravcem žandari povedoše kukavca Heftu. Za njima, dernjajući se na opštinskog telala i pripuckujući ga palicom, hegao je Ahmetaga Budžak.

— Protiv vlasti se digao, hej! — pa bi jeknuo ili odjeknuo tup ili zvonak odarac, pripijajući se uz Heftino tijelo ili se odbijajući od njegove glave.

Kadijina vika i palica u njegovoj ruci čuli su se sve do zgrade Konaka. U Konaku se kadija preporuči gospodi žandarima da ga ostave nasamo sa telalom:

— Lakše je i brže da ga ja isprebijam, nego da se mučim i sudim paščetu, pa da se opet vi mučite i činite mu svoje izvršavajući moju presudu.

Ali, čim s telalom ostade nasamo, Ahmetaga mu se unese u lice:

— Dobar si cirkusant! Koliko je tvoje? Zaradio si! — pa zadovoljno nastavi: — Je li pravo, za svaki pendrek po tri mađarije?

Telal odšutje.

— Dobro, platiću dukatima. Ne žalim dati ni šorvane. Samo neka je Vrijesnica uznala ko je sada najveća vlast! Ja!

— Nisi! — kaza telal i ne pogledavši gomilu šorvana. — Nisi!

— Cirkus je završen. Ti si svoje rekao. Raste-

lalio si što je trebalo. Ja ti zato plaćam čitavo bogatstvo. Pokupi svoje šorvane i nikom ni riječi!

— Nisi! — ponovi Hefto.

— Šta?! — iznenadi se kadija.

— Najveća vlast u Vrijesnici je Isajbeg Šahman!

— Bio je, ali je mrtav...

— Jeste, najveća je, i samo je na umoru! — srdio se Hefto.

— Bio je, ali je na umoru!

— Najveća, i živ je!

— Tako, je li? — zapjeni kadija. — Za pendreke pred očima Vrijesnice nudio sam ti bogatstvo i odbijaš ga. Ovi pendreci pred mojim očima džabe ti sljeduju i ne mogu ih spriječiti. Ne mogu! — i poče mlatiti kao da udara po vreći neopucanog graha. — Džabe je, da znaš! Da i ti znaš da sam ja najveća vlast; nije zgoreg! Kad Vrijesnica zna, ti si joj razglasio, da i ti sam znaš i uvjeriš se! Jaj!

— Ja! Ja! Ja!

Urlao je i urlao Ahmetaga Budžak dok se telalu ne zamuti i prestade razaznavati kad je riječ izlazila iz kadijinih usta, a kad se oglašavao samo njen odjek u prostranoj hapsani.

Sutradan, odmah po sabahu, kao što je znao i ranije s vremena na vrijeme, prošeta se sokacima, onim istim kojima je juče telal Hefto, uzvikivao njegovu smrt, Isajbeg Šahman. Zastajkivao je pred tek raskriljenim ćefencima i zavirivao u dućane, privirivao u mejhane, ponekog priupitao za zdravlje.

— Čio kao prepelica! — tako njegovo stanje opisa mjesni hećim Čabakov, koji je, skupa sa Zulfi-hanumom, probdio svih deset dana teške bolesti kraj uzglavlja umirućeg.

— Jeste, hitriji je i od prepelice! — ponovi Čabakov svojoj supruzi Nadježi Semjonovnoj, sam problijedio kao kreč, naprečac odlučivši da više ne vjeruje ni medicini ni vlastitim očima.

Vrijesnica se pretvori u nijemo iščuđavanje, ali se, ipak, morao pronijeti glas da je Isajbeg Šahman

pozvao na suočenje Ahmetagu Bidžaka, zakazavši da se nađu ispred Murtine kahve.

— Došlo vrijeme, kadija, da se i tebi sudi! — dočega ga Isajbeg Šahman. — Osilio si se. Ne držiš do reda i zakona. Meni o glavi radiš!

Kadija nije stigao ni da čestito sjedne, a na noge ga diže presuda:

— Kriv si! Kazna se ima izvršiti bez odlaganja!

Slijedilo je obrazloženje:

— Kriv si, Ahmet-efendijo, Sine Smrti i Vlasti, kriv da ne možeš biti krivlji. Drznuo si na mene koji sam pobijedio Ljude, a oni su izmislili svoje najveće zlo — Vlast, i koji sam pobijedio Prirodu, a ona je stvorila svoje najveće zlo — Smrt. Kad si drznuo na mene, drznuo si na nešto što je iznad mjerila jalovog nadjačavanja Ljudi i Prirode, kojima jedino uspijeva da se međusobno troše u neproticanju vremena, sami prolazeći jer vrijeme ne postoji!

— Nisam drznuo na Boga, čestiti Isajbeže! A Boga ima! I iznad svega je!

— Ahmet-efendijo, ja — koji sam se izdigao iznad Vlasti i iznad Smrti, spoznavši Ljude i Prirodu, velim tebi, sirotom Ahmetu Budžaku, obezvlašćenom i obeživotljenom, da se na Kugli Zemaljskoj sve upravlja prema Ljudima i prema Prirodi. Drugog i Drukčijeg — nema. Ljudi i Priroda dosuđeni su jedni drugima kao protivnicima čiji je svaki savez lažan. I, gotovo! Veselam!

Već oko podne ispred Murtine kahve, na istom mjestu gdje su koji sat ranije sjedili Isajbeg Šahman i Ahmetaga Budžak, stajao je isprebijani telal Hefto:

— Narode, čuj i počuj! Daje ti se na znanje! — izdirao se Hefto s mukom, ali mu se grlo pročepi nakon najave, pa poče nizati proglase za taj dan:

— O, narode! Htjeli, ne htjeli, Isajbeg Šahman nije živ!

— O, narode! Htjeli, ne htjeli, Isajbeg Šahman nije mrtav!

— O, narode! Htjeli, ne htjeli, potvrda prethodnih riječi jeste što Isajbega Šahmana nema i više se nikad neće pojaviti ni u Vrijesnici ni igdje, i što nema dženaze Isajbegu Šahmanu, a njegov testament biće razglašen kad se narod uvjeri da Isajbega Šahmana uistinu nema!

— O, narode! Iza ikindije klanjaće se dženaza Ahmetagi Budžaku, a tabut s kadijom krenuće ispred Drvene džamije.

— O narode! U Vrijesnicu je prispio cirkus po imenu »Jevropa«. Daće dvije predstave. Prvu, namah iza ikindije. Drugu, sahat iza prve. Cirkus se odigrava na meraji iza Hutragića magacina. Ulaznice stoje: tri dinara — za muškinje, dva dinara — za ženskinje, i pola dinara — za maksume i državne činovnike. Svoje tačke izvešće: Čaplin Čarli, Hardi i Oliver, Marks Blizanci, Kiton Baster i ostali sihirbazi i pehlivani. Sad ga vidiš, sad ga ne vidiš! Samo danas, nikad više u Vrijesnici! Navali, narode!

— O, narode! U priredbi s ulaznicom za tri dinara čeka vas najveća atrakcija svih vremena koja će obilježiti budućnost: javno prikazivanje tuđih žena golih sisa i guzica! O, narode!

Narod i navali ka Hutragića magacinu — da se nagleda postavljanja šarenih »Jevropinih« čadora i da, ne mičući s meraje, iščeka na predstave prvog pravog cirkusa prispjelog u Vrijesnicu; naobdan.

OPORUKA

PROLOG

Gluha i ćorava noć nakon kiše.

Ni groma da opuca, ni zvijezde da prokaže nebo. Nikakve svjetlosti da ukaže čovjekovo stanište. Čak ni pasjaluka; škevtanja paščinja koje bi se plašilo ovakvog mraka i lajanjem sebi zavaravalo odvažnost.

Izmiješali se nebo i zemlja, pa postali jedno: tama bez oznake koja bi spajala ili razdvajala nebesko i zemaljsko.

U starostavnoj krčmi u Gromili, kunjala je prilika, laktovima oslonjena nad stolom, sklepanim od grubo istesanih trenica bukovog drveta. Ta prilika se, uz škripu stola, trznu iza sna i, kao da je bila najneophodnija potreba, napipa pred sobom komadićak svijeće, koja je — pod rukom — svojim vrškom remetila neravninu dasaka, pa, kad jagodicama prstiju ustanovi da sva svijeća nije izgorjela, pronađe u gunju kutiju šibica i ukresa palidrvce. Zatrem sagorje, ostavivši plamen na svijeći. Slaba, tanka i treperava svjetlost jedva je sezala da naznači prisutnog starca imaginarne pojave.

— Taa-ko . . . — izreče starac i vrati šibicu u džep od gunja.

Premda obično uho ništa nije slutilo, starac ostade napregnut, šuteći iskustvo da bezličnost i zastalost vremena ne mogu potrajati i da se gluhoća takvog doba mora rasprsnuti i razotkriti svoju lažnost.

Utom se, kao džam, razbi tišina. Ispred krčme javiše se glasovi. Četiri ili pet različitih moglo se razabrati. S njima doprije strašno nevrijeme. Prvo u nagovještaju. Kao odjek iz daljine. Da bi, kao naj-

prisutnija stvarnost, zasijevale munje, praćene gromovima i mlazovima kišurine.

Starac u krčmi, zagledan u nestajuću svjetlost svijeće, mrmljao je patetične riječi:

— Drhti. Drhti. Dogorijeva. Jeste! jeste. Ničija nije do zore gorjela! Nije. A, jok! Ničija.

Izvana se nisu čuli glasovi. Potrali ih zvukovi nepogode. Ali, vlasnici glasova snažnim udaranjem u vrata najviše čvrstu namjeru ulaska u krčmu.

Starac za stolom nije htio da čuje.

Udarci u vrata postadoše prebučni, a u njihovim smirajima javljali su se krikovi, nadjačavajući gmrljavinu i pljusak:

— Otvorite, ne!

— Otvaraj. Jebem ti zemlju, otvaraj!

— Otvorite, molim vas! — molile se riječi žene.

— Odbijte od vrata. Sami sebe zaklipljujemo. Navalili smo po vratima, a trebalo bi ih samo povući.

— Daj, ne seri! — odvraćao je glas koji se drugi po redu javio.

— Krčmare, vodim ti mušterije! Hej, pazarićeš! — umiješa se glas koji dosad nije stigao da se prokaže.

— Pa, da! Budite ljubazni, ne! — reče prvooglašeni.

— Otvaraj, čovječe! — opet se javi najčešće upotrebljavani glas, onaj koji je prvo psovao, a potom nastavio s ogavnostima.

Starac iz krčme izvodio je usporene pokrete. Zavrti očima, promeškolji se na sjedištu i nekoliko trenutaka zadrža zamišljen izgled, da bi ga smijenio nezainteresovanom grimasom, ali uze zamirući plamen svijeće i krenu ka vratima, pokušavajući da ih otvori, uzaludno upirući ramenima.

— Pih! — reče starac bezlično, pa se nije moglo razaznati da li je izrekao gađenje, prezir ili uzaludnu želju da otvori vrata.

Glasovi spolja zatutnjaše:

— Mi smo gosti. Putnici. Mi smo! — kričala je žena.

— Da ti tvoju krvavu ... — ali udar groma nadjača psovača.

— Ko je? — oglasi im se starac.

— Ljudi, ljudi, ne! — dojavi vrisak prvog glasa. U starčevoj ruci nestade svjetlosti. Ugasnu.

— Lažeš! — reče polagano starac, na šta mu se glas ustostruči: — Lažeš! Nema ljudi u ovo doba i po ovakvoj molavi. Nema! Lažeš, kao pas lažeš.

— Tebi je lijepo, ne! Srećan si, ne! Ne prokišnjava ti, ne! Imaš svjetlost, ne! — cvilio je prvi glas.

— Jeste, imate svijeću, krčmare! Vidjeli smo ... — preklinjala je žena.

— Nije se njegov glas odazvao, nije Krčmar! — zaključi onaj što je maločas Krčmaru obećavao dobar pazar.

— Možda nam se sve pričinjava, ne. Ja sam čuo: u pustinji udari sunce u pamet, pa se pričinjava, ne! — nastavljalo se cvilenje.

— Ne serendaj! — ubaci se psovač.

— Svjetlost se dobro vidjela. Svjeća je gorjela! — zaključi onaj koji poznaje Krčmarov glas.

— Nije svijeća znak ljudima! — zanijeka snažni starčev govor. — Nije!!!

— Ko si da si najebo si! — zaurlika psovač. Njegove riječi zagluši lomljava i tutnjava, a potom koraci po krčmi. Glasovi su se pretvorili u korake. Iznašli su način i otvorili vrata, i sad bauljaju po krčmi, krešu šibicama, dok neko ne nabasa na šteker za električnu nasvjetu.

Poplava svjetla pokaza ambijent krčme i ljude koji su banuli u krčmu.

Ovakve krčme rijetko još postoje po bosanskim zabitima. Zidovi su joj od balvana, s jednim prozorom, koji ima drvene kapke spolja, i dvoja vrata: ulazna, oko kojih se dešavala dosadašnja radnja, i vrata koja vode u drugu prostoriju ove planinske kuće. Ta prostorija je manje javna od same krčme. Po podu od nabijene zemlje razbacani su stolovi, jedan duži, uz kog sjedi starac na velikoj klupi, a kraj ostalih stolova su štokrle skrpljene od okoraka. Uz

vrata prema Krčmarovoj sobi naheren je šank, izgnjiljele bordo-boje. Nad pozadinom šanka visi polica. Na polici nema nijedne flaše. Nema ni reklame coca-cole. Samo poluoljušteno ogledalo u posivjelom okviru s pozlatom. U uglu do ulaznih vrata tutnji vatra u bubnjari. Na peći je velika šerpa s nekoliko, međusobno nerazdvojenih, različitih jela. Okolo su razbacane glavnje polumokre bukovine. Preostale su još dvije stvari iz ukupnog inventara krčme: s greda na tavanici visi, na upretenim masnim žicama, žarulja, dopirući gotovo do stolova i barem za metar odvojena od svog abažura u obliku tanjira. Abažur je ostao pričvršćen za tavanicu. I još zidni sat s rimskim brojkama od »jedan« do »dvanaest«, izuzevši otpalu »trojku«. Na satu je ponoć minula baš za petnaest minuta.

One koju su upali u krčmu sačinjavali su jedan s koferima i sav drečavo obučen, drugi u šumarskoj uniformi, žena solidne vanjštine, četvrti je imao sjekiru, a peti poštarsku torbu i milicijski kačket s oznakom PTT.

Čim je bljesnulo iz žarulje, Šumar je nasrnuo na čovjeka u drečavom odijelu, nemilosrdno drmajući revere njegovog kaputa:

— A ti kažeš: pričinjava se. Ovo je šuma! Hej, šuma. Nije pustinja. Ovo je prolom neba. Nije sunčanica.

Tada Šumar spazi starca za stolom i nasrnu na njeg; starac se ne pomače premda je ščepan oko vrata.

— Jao, nemojte! — ciknu žena.

Poštar, koji je stajao kraj vrata i ustanovio da se vrata otvaraju prema vani, naskoči na Šumara:

— Ubićeš čovjeka za ništa!

— Nije on čovjek! — odbrusi Šumar, zavaljujući starca.

— Čuješ li, zbog ničega! — nadjačavao se Poštar sa Šumarom. — Nije nam ni moga otvoriti kad se vrata otvaraju napolje. Mi smo krivi, navalili na vrata, a iznutra, eno, nema ni ključa ni prijevora.

Bilo otvoreno, a mi navalili, nahrupili, zaglavili, sami sebi zatvorili.

Šumar je bio snažniji od Poštara, pa se otimao iz njegovog zagrljaja i svojim ručerdama pronalazio starčev vrat.

— Što nije rekao. Da je čovjek, rekao bi nam! — urlao je Šumar.

— Nije stigao od nas, ne. Vrata se na svim otmjenim lokalima otvaraju vani, ne. Znate kad se ono desilo u onom velikom bioskopu, ne. Onaj požar, znate, ne ... — natucao je čovjek u drečavom odijelu.

— Ti bi morao znati kako se otvaraju vrata na krčmi. Ti si čest gost! — dovikivao je Poštar, otimajući se za starca sa Šumarom.

Pošto ga je Poštar uspio odvojiti od starca, Šumar se naklati na čovjeka u drečavom odijelu:

— Drečavi, zaveži. Ti si prvi navro na vrata, a sad si nam uzeo soliti pamet pričanjem o svjetskim lokalima. Prvi sam ja magarac koji sam se s tobom takvim zaputio.

— Došlo je do nesporazuma. Gospodine, u pitanju je nesporazum. Taj čovjek je star, gospodine! — ciktala je žena, upućujući svoje riječi Šumaru.

— Koji ti klinac meni tu kazuješ gospodine?! Što sam ti ja gospodin. Reci lijepo, što sam ti ja gospodin?! — vrištao je Šumar.

Žena je šutila.

— Sad znaš da ja nisam nikakav gospodin. Na meni se vidi šta sam. Na tebi se ne vidi, premda bi se dalo pretpostaviti šta si i zašto si stvorena na zemlji . . .

Žena se mirnim glasom ubaci u Šumareve riječi:

— Geometarka!

— Geometarka?! Drugarica je geometarka, a htjela bi da bude gospođa. Nećemo mi nikakve socijalističke gospođe. Mi hoćemo socijalističke geometarke. Nikakve!

Te riječi Šumar kaza s prezirom i izvuče nož iz torbe ispruženim nožem krenu na starca, ali se iz-

među njih postavi čovjek koji je u krčmu banuo sa sjekirom:

— Odbij, ti socijalistička pjanduro!

Šumar, iznenađen, pozastade, ali se pribra:

— Baš dobro. Obojicu ću vas. Obojicu! — i Šumar bi nasrnuo da ga ne presiječe hladni glas čovjeka bez sjekire:

— Neće biti! Ti znaš šta ja znam. A, i nisi neka junačina. Umišljaš da jesi. Sam znaš šta si.

— Nemoj tako... — Šumar ublaži srdžbu. — A, ovaj kojeg braniš je nečovjek. Sve nas zajebava, a ti ga braniš...

— I sam znaš da ga nećeš skroz zbosti! — mirno je svoje govorio čovjek bez sjekire.

— E, moj drvosječo, još kako ću ga zbosti! — kinjio je Šumar.

— Nećeš, nećeš. Ti računaš. Ti uvijek računaš. Izračunao si da se za starca ne ide na robiju. Mrtva glava je mrtva glava. Bila i staračka. Treba je odležati. A, da ćeš ga povrijediti, hoćeš. Bocnućeš ga u trbuh, jä parnuti ispod oka. Računaš, starac je, šta fali, a i preživjeće... — mirno je govorio čovjek koji je imao sjekiru.

— Odmakni se, pa ćeš vidjeti, svi ćete vidjeti šta će biti... — ali ga Drvosječa prekide:

— Misliš, nećeš na sud. Vidiš, varaš se. Grdno. Ja ću tebe na sud. Pa ću tamo da reknem šta je bilo ove noći ovdje. I da reknem za onaj silni šverc. Za lažne doznake. Za čekičanje oblovine bez dozvole. Za sto pički materina da te prijavim. To su milioni i milioni. Šta si balvana, šta si kamiona balvana, šta šume proćerdao. Neće te spasiti ni one tvoje glavešine koje si, dolje po Vrijesnici, mitio japijom. Njihovo je prošlo. Od vlasti im ostale pare i kuće, a do kuća su i uz tvoje krađe došli, pa se penzionisali. Sad su drugi na vlasti i jedva čekaju da iskeze svoje kvarne zube na tvoje pajtaše. Tvoji su ujedali njih koliko se god moglo da ih ujedaju i dokle je moglo. Došlo vrijeme da se i njih ujeda. Samo ih treba prokazati. Makar ih malo prokazati...

— Moj kriminal — ubaci se Šumar — moj kriminal nije neki kriminal. Nije ništa šta sam ja radio spram onoga za šta se zna da ljudi rade.

Drvosječa je prestao biti smiren:

— Hej, privredni kriminal! Za tvoje se leži dulje nego za čovjeka. Ja ću tebi stotinu kamiona balvana dokazati, ako treba. Neka ti dokažem i jedan jedini prošvercovani kamion balvana, otići ćeš dulje iza brave nego za ubijenog čovjeka. Sve ti dobro znaš. Ima i većih majstora od tebe. Još kako ih ima. Onih što milijarde prevrću. Ali bi i takvima i sudijama dobro došao jedan kao ti, što samo s milionima barata. Treba im takav. Da umire savjest. Traže takvog, i sudije i milijarderi.

Šumar se, razmekšan, povlačio:

— Dobro, dobro, Drvosječo. Ali, izmišljaš! Znaš da izmišljaš...

— Za koga izmišljam? — pravio se Drvosječa nevještim. Za sudije ili za tvoju polubraću milijardere?

— Jebe se meni za ostale, ali: za mene izmišljaš!

— Ja znam šta znam, a znaš i ti šta ja znam. Nije po srijedi baš stotinu kamiona s balvanima, ali za ravnih sedamnest imam sve napismeno. Tačno je i da je tvoje prošlo kako došlo. Drugi su se o tebe okorištavali. Ti si ostao goljo. Go ko prst. Da ti ono ženice nije pošteno, djeci bi ti od suhe kukuruze zubi poispadali. Ali, da si pljačkao i rasipao, i pljačkao si i rasipao. Ja ti sve mogu dokazati. Sve crno po bijelom. I datumi i ljudi...

— Dobro, de! — pomiri se Šumar, pokazujući ljigavu prirodu čovjeka čije je radno mjesto u prirodi. Prsti mu popustiše nož. Drvosječa mu ga uze iz ruke i stade se mučiti raspetljavanjem žice kojom su povezani drveni kapci na prozoru. Htio je izbaciti nož.

Šumar se, brišući oznojene dlanove o bokove, dotetura do stola kod bubnjare i izvali se na štokrlu, usiljeno se smjehuljeći:

— He-he. He! — smiješio se Šumar. — Svašta. Nema problema. Malo šale. He-he. A on mislio da bih ja. He-he. Ja da prljam ruke? Ma, bježi.

Iz Krčmarove sobe izleti krupan čovjek. Kao da je osluškivao sve što se događalo. Pođe pravo prema Drvosječi:

— Nemoj. Ne bacaj, šteta je. Treba i meni! — reče.

Drvosječa se nakratko omišljao dok ne ispusti nož na veliku ispruženu šaku.

— Moj je nož! — zagalami Šumar. — Krčmare, nož je moj! Moj ...

Krčmar ga prekide:

— Stani, ne mrdaj! I, je li, to, tebi u krčmi nije lijepo? Prokišnjava ti? Gromovi te zgađaju? Mrak ti je? Ako ti ovdje nije lijepo, izvoli napolje! Marš u božiju mater! Ili, ako već hoćete, gospodine Šumare! — Krčmar poče demonstrirati glumački talenat šefova otmjenih lokala. — Ako već hoćete: ja ću vam otvoriti vrata, gospodine Šumare, kako se ne biste zaglavili svi kojima se ovdje ne sviđa. Neka izvoli lijepo napolje. U ovoj krčmi je ovako kako je. Ali je suho, vruće i svijetlo. I šta ste udarili u onoliku galamu. San mi razbiste. Sad i fursat uhvatili i našli, molim te ja lijepo, ovdje da prave krvinu ... — govorio je i govorio Krčmar, a čovjek u drečavom odijelu iskoristi priliku dok je Krčmar stavljao nož iza šanka da se umiješa:

— Molim, ne ... — ali bi prekinut Krčmarovim glasnogovorništvom:

— Stani, ne mrdaj! Dok ja govorim! Ja sam domaćin. Moje je da vam poželim dobrodošlicu. Dobro mi došli! I smatrajte da dobrodošlica ne važi prije nego što vas se nagledam. Prvo da ocijenim s kakvim mi gostima Poštar nudi dobar pazar.

I Krčmar pođe od gosta do gosta.

Za Šumara reče da je upravo onemogućeni ubica s nevinim licem i po svemu nevinašce. Za Drvosječu — da je krunski Šumarev branilac. Za Poštara — da je penzionisani milicioner s invalidskom penzijom i honorarni poštar, koji, shodno svom pre-

đašnjem zanimanju, uvijek kasni. Pred Geometarkinim licem natuknu: »Dobra li si kad si ovako dobro društvo izabrala«. Čovjeku u drečavom odijelu prilijepi da je cirkusant. Oči zaustavi i na starcu imaginarne pojave. I bio bi i njega okarakterisao da ga gnjevno ne prekide čovjek s drečavim odijelom:

— Ja, molim, nisam cirkusant, ne! To nikako, ne!

Prekinut u etiketiranju, Krčmar stade trljati šaku od šaku:

— Sve mustra do mustre. Moje mušterije. Ali, ja vas nisam birao. Vi ste mene ove noći odabrali. Zato, ne šutite. Galamite! Sada galamite! Trebam i ja pazar napraviti. Galamite, poručujte. Izvolite, dragi gosti i jedna damo! Navalite! Krčma čije je ime »Krčma kod Krčmara« stoji vam na raspolaganju, i to na čelu s Krčmarom!

— Gospon, molim, a gdje smo mi ovo, ne? — prokide tišinu čovjek koji ima drečavo odijelo i odbija da je cirkusant.

— Mene si našao? Da meni privaljuješ! — drsko je Krčmar. — Mene, da se ne izražavam, zajebavaš?! Ko, biva, mene našao za zajebanciju?!

— Nesporazum, ne! Nisam shvaćen, ne!

— Ti i dalje! — Krčmar je već bio stvarno ljut. — Ti meni prvo »gospon«, a sad »ne, ne, ne«. Ili si neki finac, pa sve tako neke riječi vezeš, ili me zaozbiljno zezaš?! Šta god da kaniš, trebao bi s nečim drukčijim nastupiti, a ne samo »gospon — gospon«, »ne — ne — ne«.

Šumar se primiri, pa odmah eksplodira:

— Napolje. I ti cirkusante, i ti bez noža.

Šumar nehajno odmahnu:

— Ne sernjaj!

Neidentifikovani čovjek bio je odveć zbunjen:

— Neshvatanje. Izjavljujem da nisam shvaćen. A, i gdje bih opet, na kišu, s ovakvim odijelom, ne! Pardon, bez »ne«. Ovo nije drečavo odijelo. Ovo je dvjesta maraka. Boutikve »Frojlajn Levervelvv«, dva »v«, koja se izgovaraju kao duplo »v«. Ne, nego dubl-v, ne. Evo, etikecija, ne- — i čovjek zadiže

kaput, ne bi li pokazao znak proizvođača; pokaza neskladnost boja na poluveru.

Poštar, naget nad šank, ubjeđivao je Krčmara da bude obazriviji s gostima, što Krčmaru dobro dođe za novu tačku:

— Tako je! Živjela pamet! Tako je. Poštare! Baš tako. Ja sam čovjek kavaljer. Vi ste moji gosti. Kuća časti. Vas časti Krčmar iz »Krčme kod Krčmara«.

Krčmar izvuče flašu rakije, zagleda se po krčmi i priđe stolu za kojim je, sama, sjedila Geometarka:

— Molim lijepo, tebi! — i tresnu pred Geometarku flašu s rakijom, a potom iste riječi i isto djelo izvede i prema ostalima; svakome je zapala po flaša rakije.

— Da se plati! — kaza Krčmar. — Svi po pet hiljadarki!

— Ne bih vode . . . — usprotivi se Geometarka.

To razljuti ljutljivog Krčmara:

— Nemoj vrijeđati! To je prvoklasna rakija. Od džanarike. Od razdelije. Zavisno od kraja iz kojeg potičeš.

— To vam je, poštovana drugarice, rakija zvana pišoka, najgora rakija na balkanskom rakijskom ostrvu — značajno reče Šumar.

— Izvinite, ja ne pijem . . . — branila se Geometarka, ali je i Krčmar branio rakiju:

— Možda je malko zagorjela. Kazan takav. Šta ćeš. Bolje nemam. Probaj. Ako ti se ne svidi, ti vrati.

— Izvinjavam se, ja ne pijem.

— Ne piješ?!

Šumar uze flašu ispred Geometarke i premjesti je pred sebe:

— Ja bih sjeo s vama, najradije bih sjeo s vama, više od svega na svijetu volim da sjedem s vama, ali ne znam jeste li mi oprostili skorašnje vrijeđanje. U stvari, kad sam vas ugledao u svjetlosti ove krčme, pobenavio sam. Zbog vas sam htio da ubijem. Svašta sam vam govorio jer sam i tako htio

skrenuti vašu pažnju na sebe. Zahvalan sam i drvosječi što me nazvao kriminalcem, nadajući se da je i to na vas ostavilo dojam. Vi ste žena mog života i morali ste se nekad pojaviti, a takvo nešto moglo se dogoditi samo u ovakvoj noći... — govorio je Šumar, naget preko svog stola, u lice Geometarki. Glas mu je postajao tiši, dok ne osjeti da je prestao govoriti i da ga hvata blagi kovitlac. Rasprnu se sva lažnost noćne more. I on se vrati svojoj stvarnosti Ginekologa i seksualnim scenama života sa Studentkinjom. Kao u izmaglici, pred očima su mu se smjenjivale žene, koje su, nage, pred njim držale raščerečene butine, dok pažnju ne usredsredi na prisjećanje uživanja među krakovima Studentkinje. Bio je prikasnio na posao i kad je sjeo za svoj radni sto i stao pretresati po papirima, ovlaš pogledavši nevažni spisak imena, sjeti se da nije primijetio Medicinsku Sestru. Pozva je, očekujući da će se iz druge sobe odazvati glas koji će početi prozivati. Međutim, niko se ne oglasi. On priviri u sobu u kojoj sjedi Medicinska Sestra. Ali nje ne bi. Ginekolog izađe na hodnik, ali ni na hodniku ne bi nikog. To ga preneražzi. I ranije mu se dešavalo da ne vodi računa o redosljedu i da dođe na posao i kad je neradni dan. Bio je malo namrgođen, ali je shvatio melodramatičnost situacije i riješio da je najbolje da ostatak dana provede u šetnji šumom. Vratio se u svoju radnu sobu da ponese cigarete jer ih neće moći kupiti ako je neradni dan.

— Ovdje sam! — javi mu se glas iza bijelog paravana.

Ginekolog se prenu, razgrnu paravan i, po mehaničkoj navici, oči mu se zaustaviše na mjestu koje je objekat njegove profesije.

— Šta nije u redu? — obrati se Ginekolog nepoznatom spolovilu.

— Sve je u najboljem redu! — odgovori mu promuklo parajući glas.

— Onda se izvolite odjenuti! — reče Ginekolog.

— Ali, nas dvoje smo sami, danas vam je neradni dan, meni nije potrebna hitna ginekološka in-

tervencija, ja se veoma dobro osjećam! — glas je bio još izazovniji.

— Obucite se! — odreče Ginekolog, rutinski, onako kako je izgovarao pri obraćanju desetinama i desetinama ženskih polnih organa.

— Iznijela sam vam sve adute koje ima žena kad se podaje. Ja sam Studentkinja! — reče najizazovnije.

— Znam da ste Studentkinja i zato vam i kažem da se obučete!

— Ali, to nije moguće. Kako znate da sam ja Studentkinja? Nikad nisam bila na ginekološkom pregledu. Vi niste podigli pogled prema mom licu. U stvari, vi mene nikad niste čuli dok govorim. I, kao vrhunac svega, tražite da se odjenem!?! Oprostite, ali ja sam mislila da vi nećete shvatiti da se ja vama na ovakav način mogu ponuditi, ali sam bila uvjerena da takvu ponudu ne biste odbili! — jecala je žena.

— Najljepše vas molim da se što prije obučete! — bio je kategoričan Ginekolog.

Nemajući izlaza, Studentkinja poče mazno izvoditi pokrete obrnutim redom stvari neke striptizete. Stavljala je na sebe dio po dio odjeće, izazovno i sva zaplamtjela. Njeno razočarenje se ne pojavi i kad je, napokon, primijetila da Ginekolog uopšte ne prisustvuje tom njenom obredu obrnute namame.

Nepogrešivo osjetivši kad je potpuno završila odjevanje, Ginekolog pozva Studentkinju, otvori joj izlazna vrata i pođe za njom.

Poslije petnaest minuta, koliko im je trebalo do njegovog stana, Ginekolog vatreno poljubi Studentkinju i zatraži od nje da opet bude gola. Ona ništa nije shvatila i stajala je opčinjena njegovom blizinom.

— Svuci se!

— Ali, maločas, u vašoj ordinaciji...

— Zašto takvo oslovljavanje među ovako bliskim osobama. Zovi me Ti! — njegov glas je bio mekan.

— Ti? Ti!!! — žena je miješala smijeh i suze.

— Ti i Ja! Najzad, i to da se desi! Ti i Ja! — ona je bila sasvim izgubljena od silovite radosti.

Ti nije mogao sačekati da Ja sredi misli. Prenio je na ležaj. Ja je bila opčinjena. Kao da nije shvatila šta se dešava. To je osjećalo njeno tijelo, postajući rumeno i sve toplije.

— Ne gubimo vrijeme na sporost svlačenja. Više ne smijemo gubiti vrijeme... — govorio je isprekidano Ti.

Puna dva dana samo su vodili ljubav. U predasima su šutili. Progovarali su isključivo dok bi trajao spoj njihovih tijela. Govorila mu je Ja da je uvijek željela da bude njegova. Zato mu je pisala duga pisma. Nije ostavljala mogućnost da dobije odgovor. Potpisivala se samo kao Studentkinja. To ona i jeste. Ja je govorila da nije imala hrabrosti da mu se javi i glasom — telefonom ili da ga oslovi pri izravnom susretu. Sve je, osim pisama, svodila na njihove slučajne susrete na ulici. Samo u mimohodu. Slučajnosti je činila namjernim. Nastojala je što češće prolaziti kraj njeg.

Ti je govorio da je uvijek želio da Ja bude njegova. Rekao je da je namjeravao da joj se javi pismom, ali je baš tada primio prvo pismo od Studentkinje. Nije imao hrabrosti da joj priđe. Jedino što je sve činio da je što više susreće na ulici. Nadao se da će se desiti neki detalj koji će ih sam od sebe baciti u međusobni zagrljaj. Zato je zanemario sve žene oko sebe osim isključivo profesionalnog odnosa na ginekološkom stolu.

Ja mu je rekla da je Studentkinja sebe primorala da najzad učini nešto konkretno. Tako je riješila da dođe na bespotrebni pregled kod Ginekologa. Ali, desilo se da odabere pogrešan dan.

Ti joj je odgovorio da je — ugledavši njenu obnaženost — osjetio da je to Ja. Jeste, on se toga naviđao. Bile su voljne i spremne da se prepuste kratkoj avanturi. Vidio ih je stotine i stotine, razgledao i pregledao, sve kao dio svoje svakodnevne prakse. Ali, blizinu njenog spolovila nepogrešivo je konstatovao — da je to taj predmet njegove iskonske žud-

nje. Sve žene prihvatao je kao prirodne šupljine na najnepristupačnijem mjestu organizma. Kao takve. Dio profesionalne prakse. Ako se dešavalo da se desi i nešto više između njega i tih dijelova ženskog tijela — i to pripada cijeni njegovog poziva. To se da podvesti u poslovnu obavezu, pogotovo što sebe smatra čovjekom s normalnim seksualnim nagonom i opredjeljenjem. Ovo s Ja da je intimni slučaj s neophodnim ambijentom njegovog stana — da Studentkinja postane Ja, a Ginekolog da bude Ti.

Dva dana i dvije noći voljeli su se. Učinili su to jer su shvatili da imaju na raspolaganju vikend i da nema potrebe da žure za dnevnim poslovima. Kad je isteklo to vrijeme, Ja je obrazložila da status njenog zanimanja omogućava da i dalje ostane Ja, ali je Ti rekao da mora vršiti svoju praksu i pored najbolje želje da ostane samo Ti.

— Vratićeš se svim ženama? — pitala je, znajući i sama da konstatuje.

— Ali, dušo, profesije su bezdušne i postoje zbog rješavanja egzistencijalnih problema zajednice i pojedinca u njoj ... — objasnio je Ginekolog, gledajući njeno jedro, nimalo razmekšano tijelo, zadržavajući posebno pogled na njenim rastavljenim butinama, koje su ga svojim miomirisima i dalje mamile.

Istovremeno, u potpunom označenju pojma »istovremeno«, Krčmar je — trljanjem palce o kažiprst — naglašavao da svi koji su dobili flašu s rakijom treba i da plate. Ispraksirani Krčmar je u debelu svesku zapisao Šumarev iznos, žaleći što se u spisku njegovih dužnika nije našla i Geometarka. Od Poštara je primio novac. Drvosječa je pristao da plati za jednu čašicu jer više i ne namjerava popiti. To je Krčmar nevoljno i prihvatio. Takođe, kao slučaj iz svoje prakse! Ali je, svakako, naumio uzeti novac od čovjeka kojeg je smatrao cirkusantom.

Čovjek u drečavom odijelu radnosno poskoči. Izvuče krupni novčanik i izdvoji jednu od novčanica:

— Molim, ne! Marke, ne! — govorio je, srećan i trepćući.

— Ne! — kazao je Krčmar. To je učinio najodlučnijim glasom kakvim se može nešto odreći.

— Zašto ne, ne? — istinski se čudio čovjek u drečavom odijelu.

— Tako! — kazao je Krčmar istom važnošću.

— Ja imam samo marke, ne! — likovao je sagovornik i nastavljao svoju nadmenost. — Ja se vraćam iz Štathauzena, štrase Fon Opermaufuhov, nomer neun neun — devetdeset devet, ne! Folksvvagen, dvostruko »v«, ne! Rent a car, ne! Prije dva sata, ne! Pošao da tražim service, ne! Kvar na rent a car, ne! Mrak, kiša, prst se pred okom ne vidi, ne! Među glasanjem gromova razabrah glasove ovih što su sad ovdje, ne! Šta ću? Zavrljao sam. Izgubio se. Pa im se pridružio, ne! Ovaj nas je vodio, i taj, i ovaj, ne! — govorio je Krčmarov sagovornik i pokazivao na Poštara, Šumara i Drvosječu. — Znaju put bolje nego što sebe znaju, ne! Gaze kao da je po suncu, ne!

Krčmar je sporim trenjem palca o kažiprst pokazivao da ga čitava priča uopšte ne interesuje. On traži svoj novac za svoju rakiju. Cijena je možda i povelika, Tolerantan čovjek bi mogao uračunati tarifu za ovonoćno pribježište u »Krčmi kod Krčmara« ili bi pomireno prihvatio svaku nadoknadu za rakiju u ovo doba noći i na ovom mjestu.

— Imam samo marke, ne! — s jednakom odvažnošću se branio sagovornik, pa Krčmarovo strpljenje popusti:

— Ne marke! — zagrmi Krčmar. — Niks kamarat! Pare hoću. Jebem ja marke! Pare. Dinare! Lijepe naše dinarčiće . . .

Sagovornik, kao da ulaže posljednje djeliće svoje nadmenosti, spusti na Krčmarov dlan novčanicu od dvadeset DM maraka.

Krčmar nehajno podiže novčanicu i nezainteresovano je pogleda u pravcu žarulje:

— Falsifikat! — konstatova Krčmar, a u glasu mu se osjećala nezainteresovanost za konstataciju

koju je izrekao. — Miliciji ću te predati! — pa se obrati Poštaru, pitajući ga da slučajno nije nastavio honorarnu saradnju sa službom u kojoj je stekao penziju, ali Poštar nehajno izreče jedno »c«, kao kad se palaca jezikom i čiste ostaci hrane između zuba.

— A, to nikako. Ni govora! — bio je usplahiren čovjek u drečavom odijelu, čije je zanimanje sada već bilo skoro sasvim evidentno. — Ja sam pošten čovjek! Ja radim na bauštelama. Fizički. Građevinski radnik, ne! Što zaradim — pošteno zaradim. I ne rasipam, ne! Moje auto nije moj auto. To je obični folksvagen. S jednim »v«. Žaba, ne! Rekao sam da je rent a car. To nije marka automobila, ne! — pa uznemireni čovjek uzaludno kruženje svojih očiju po krčmi zaustavi na Geometarki, pokušavajući da u njima nađe utočište: — Vi ste učen svijet. Znate šta je rent a car, ne!

— O, da! O, da! — izreče Geometarka. — Nemojte uznemiravati čovjeka. Mi smo vaši gosti, plaćamo gostoprimstvo. Platiće i drug na privremenom radu u inostranstvu. Zar ne primjećujete da su mu puni koferi. Naći će u njima i nešto za vas. Dogovorite se. Duga je noć pred vama. A, i isto kao što smo nenajavljeni banuli, mi možemo i da odemo, da se pokupimo, bolje nam je i da kisnemo nego da trpimo vaša maltretiranja.

— Da odete, da odete!? Ma, hajte molim vas! Ko bi rekao da imate takvu petlju! — reče Krčmar, ali zastade s riječima, zadržavši oči na Geometarkinom tijelu i zanosnim oblinama, što ga je više razoružalo od Geometarkine patetične govorancije.

Drvosječa, koji je dotad uzaludno pokušavao da zaspi, poturajući ruke pod glavu i meškoljeći se, umiješa se:

— Prvo, nosi ovu rakiju ispred mene! — reče Krčmar. — Drugo, prestani da dosađuješ ljudima!

Geometarkine oči zasijaše blagonaklonošću. Usredsredi ih na Drvosječu. Učini joj se da taj mladi čovjek — koji se angažovao u odbranu njenog položaja — izgleda sasvim poželjno. Podsvjesno, valjda, vođena takvim svojim opažajem, lijeno se protegnu.

Zadrža ukrštene prste na potiljku, otkrivajući zamamno pomicanje dojki.

Krčmar je već bio zaboravio misao o poželjnosti Geometarkinog tijela. Prepusti se bujici svoje arogantnosti:

— Da odete, da odete!? Aha! Hajte, molim vas! Koliko vi, svi, bez razlike, željeli da odete ovog trena, svi znate da se nećete nikud maknuti! — pa se obrati Drvosječi: — Oni bi da odu! — potom Geometarki, s čijim se tijelom opet suoči, pa ne reče ono što je zamislio, ali zadrža dominantnost u glasu: — Dobro, dobro, curo, neću ga u-z-n-e-m-i-r-a-v-a-t-i, nagodićemo se!

Krčmar priđe čovjeku koji je imao drečavo odijelo, zbog čega ga je smatrao cirkusantom; i oslovi ga onako kako dolikuje i kako je iz konteksta bilo sasvim evidentno: — Ja se, Gastarbajtere, samo šalio. Samo sam se šalio . . .

— Samo sam se šalio! — zagrmi Krčmar, obraćajući se svim prisutnim. Ja sam sve izvodio malo onako, vica radi. Šalio se. Kao što se s nožem šalio Šumar! Ha-ha-ha!

Krčmar se smijao. Tresla se čitava njegova ogromna pojava. Nošen smijanjem — uze flašu s Drvosječinog stola i stavi je ispred Gastarbajtera. Na Gastarbajterovom stolu sada su stajale dvije flaše s rakijom.

— Nemam ništa protiv rakije . . . — reče Gastarbajter. — Ali, volio bih i šta pojesti. Ima li se nešto pojesti? — pitao je Gastarbajter, omekšanim glasom, u kojem se osjećala pomirenost trenutnom situacijom, pa konstatova da je raspored ukupnih odnosa u krčmi trenutno znatno povoljniji, odnosno da je, u svakom slučaju, manje uzavreo.

Isto, Gastarbajterovo pitanje, postavila je i Geometarka:

— Ima li se šta jesti?

Upitani je, a to je, dakako, jedino bio Krčmar, lijeno gladio brkove i, naslonjen na zid iza šanka, široko zijevao, pa nožem — otetim od Šumara —

čačkao zube i čistio zanoktice, djelujući kao čovjek kojeg se uopšte ne dotiču pitanja.

— Šta bilo, ima li? — pitala je Geometarka.

— Jeste, bilo šta! — potvrđivao je Gastarbajter.

— Ovo je krčma. Krčmite li hranu? — konstatovala je, pa pitala Geometarka, ali je Krčmar ostajao neprisutan za njihove riječi dok njegovo uho najzad ne konstatova žamor.

To je, zaključi je Krčmar, moglo jedino poticati od povećanog broja glasova, odnosno da su se u obraćanje njemu priključili Drvosječa i Poštar.

— A, ne možete, znači, bez mene? — upita Krčmar sporo, izvodeći pri tome sve one radnje: glađenje svojih brkova, zijevanje, brisanje vršku noža, pa čišćenje zazubica, potom i noktiju.

— Vaše je da budete pitani! — izreče Geometarka, a grudi joj zamlataraše.

— Ko bi rekao da toliko mnogo znate... — započe Krčmar po starom, ali se i korigova: — Dobro! Mi smo postigli sporazum o zatišju. Ima rakije!

— Krčmare, razumiješ li ti nas?! Svašta! — Geometarka je govorila s prigušenim jecanjem i kroz uzdahe. Potom zadrži pogled na satu. Njeno lice konstatova da je sat stao. — I, koliko je sati?

Krčmar je dirkao svoje brkove.

— Gdje smo mi ovo? — pitala je Geometarka.

Krčmar je zijevao?

— Gdje smo mi? Znate li? Koliko je sati?

Krčmar ništa nije činio.

— Zar ne vidite da on ne zna koliko je sati. On je pogubio mnoge predstave, pa i predstavu o vremenu! — umiješa se Drvosječa. Njegove riječi malko primiriše Geometarku. Ali ona ničim ne odade zahvalnost Drvosječi. Nastavi obraćanje Krčmaru, ohrabrena da ima neko ko je stvarno podržava ili bar saučestvuje u njenim riječima ili ih makar samo prati:

— Gdje sam ja ovo? Kako je sve ovo mogućno? Krčmare, postojiš li ti, Krčmare, progovori!

Krčmar je postojao vrlo životan, i zamašnom pojavom i širokim zijevovima i svojom nezaintere-

sovanošću prema radoznalosti nepoznate žene za njegovu svakodnevnu stvarnost.

— Ovo je Gromila... — reče, nakon dugog protezanja, pa usredsredi pažnju na Gastarbajtera, ali — spriječen novom naplavom zijevanja — samo na njeg uperi prstom.

Gastarbajter shvati, poče otvarati kofere i prevrtati po njima:

— Ja ću već nešto da nađem, ne! U zamjenu, ne! — i nastavi odmjeravati raznorazne stvari i stvarčice: neodređene, najrazličitije i nikakve namjene, kakve kupuje odsustvo ukusa, smatrajući da se baš ispraznošću i raznolikošću može povladati svim mjerilima svačijih ukusa. Gastarbajter bi, s vremena na vrijeme, prekidao preturanje po koferu da bi pijuckao Krčmarovu rakiju, u čiju zamjenu traži predmet koji će impresionirati njegovog domaćina.

— Kako to: Gromila? — Geometarka je nastavljala svoja pitanja. — Kakva, čega gomila — ako je gomila, čija? Magli i vjetrova, rakije i žeđi, gromova i ždralolva, munja i blata? Krčmare...

Krčmar je postajao ljutit, s urođenim prezirom prema patetici, kojoj nije bilo mjesto u njegovom životu ogrubjelosti kakav ispunjava i njega i ljude koje on sreće:

— E, previše, sestro, pitaš? Ovo je Gromila. Gro-mi-la! Razumiješ li ti mene?! Valjda nam je barem jezik zajednički. Gromila. G-r-o-m-i-l-a! I, kad si navalila, kad voliš da govoriš pitanjima, reći ću ti da ovdje, u »Krčmi kod Krčmara«, svake noći navraća Profesor...

— Profesor?! Profesor dolazi? Kakav profesor dolazi ovdje? Kakav?! — miješala je Geometarka oduševljenje, iznenađenje i nevjericu.

Izgledalo je da će Krčmar eksplodirati od sndžbe, ali se primiri:

— Već su pređene sve granice. Ovdje je mnogo dopušteno, više nego igdje drugdje, ali svemu i u svemu moraju postojati granice. I pored svega, svi vi ovdje, i sam Šumar, smatrate da sam ja najgori

među vama. Ako sam — neka sam. Moja roba — moj dućan. Ja sam za svoju robu od Gastarbajtera tražio samo pare. Meni marke ne trebaju. Meni ne trebaju. Ja hoću da sam srećan čovjek! Vi meni ne date da budem srećan. Udarate na moje dostojanstvo, prijeteći mi nebuloznim govorancijama da ćete napustiti »Krčmu kod Krčmara«. Sami znate da takvo nešto niste u stanju, ali nastojite da srušite mene kao čovjeka. Dobro, i preko toga sam prešao. Prešao sam i preko toga što me dižete iza sna svojim pokušajima ubojstva. Tražili ste od mene hranu, Geometarka i Gastarbajter. Ostali znaju da se ovdje — kao nigdje drugdje — uvijek može jesti, i nisu htjeli da odgovore Geometarki i Gastarbajteru, nego se i to zahtijevalo od mene. I preko toga sam prešao. Ali, sam i dalje pitan i provociran. Jeste, to su provociranja. Rekao sam da će doći Profesor. Koji Profesor? Kakav Profesor? Čega profesor? Ja sve odgovore znam, ali kad bih ih izrekao — nastali bi novi nesporazumi. Opet biste udarili na moje dostojanstvo. A ja samo hoću da ostanem sretan čovjek i da ne nanosim drugima nesreću.

— Ali, ja samo uočavam neke nelogičnosti i tražim objašnjenje. Morate priznati da u to spada i pojava Profesora u ovoj krčmi? — govorila je umilno Geometarka, a njen glas kao da je naglašavao njeno skladno tijelo, koje je — koliko ga je god skrivala skromnom odjećom i tihim ponašanjem — samo sebe odavalo i na sebe ukazivalo. Zapelo je za oko i samom Krčmaru, ali je on — vjerovatno da ne bi pomutio svoju sreću — izbjegavao da ga zamami pojava poželjne žene. Da bi naglasio svoju unutrašnju borbu protiv Geometarkinih čari, u jednom trenutku, namjerno je oslovio sestrom.

— Samo što nije. Već mu je vrijeme. Dolazi pred zoru. On uvijek dolazi pred zoru. Sada je zadocnio... — govorio je Krčmar.

— Ali, otkud ovdje Profesor? — Geometarkine oči, raširene čuđenjem, pojačavale su primaljivost njenog tijela.

— A to što pitaš otkud ovdje Profesor... — započe Krčmar, nemoćno sljegajući ramenima — Profesor je ovdje Profesor. Dolazi u krčmu da vara ženu. Vraća joj njeno nevjerstvo. Sjedi ovdje uz bardak rakije. Vraća joj. Vara i on nju...

— Vara? Ovdje je vara? — jednako raširene bile su Geometarkine oči.

— Vara! — odlučno potvrdi Krčmar. — Vara je, vara — rakijom. Ha-ha! Ha! Donosi joj sunce!

— Sunce? — Geometarkine oči se pretvoriše u najkrupnije oči na svijetu.

— Mješina, prljava mješina! — reče Drvosječa s gađenjem.

— Sjedi ovdje uz rakiju — nastavljao je Krčmar — i odlazi ženi s prvim zracima sunca. Sa suncem joj odlazi, ha-ha! Donosi joj sunce, ha-ha! Probude je zajedno, sunce i on. Zajedno dođu: sunce kroz prozor, on na vrata. Dolazi joj sa suncem. Donosi joj sunce. To je najveća stvar na čitavom svijetu! Ha-ha! Ha!!!

Krčmarov smijeh nadjača gromove. Stiša ih, utiša, izbrisa. Bio je toliko prodoran da je čak razbudio Šumara, zaspalog u trenutku kad je — nakon što je uzeo rakiju s Geometarkinog stola i suočen s njenim licem — počeo da se udvara toj nestvarno primamljivoj ženi, da bi i doživio seksualni akt s njom pretvorenom u Studentkinju koja je stekla svoje čulno Ja, a sve pod okriljem nekog mnogo stvarnijeg i istinitijeg svijeta, kakav je Šumar sebi mogao priuštiti u snu.

Istjeran iz napokon dostignute svoje stvarnosti i Krčmarovim smijehom nemilosrdno vraćen životu u krčmi, Šumar poskoči i prihvati se Drvosječine sjekire:

— Čuješ! Dosta je tvoga! Dosta! — Šumar nadjača Krčmarov smijeh. — Zajebavaš nas bez pardona. Ali nećeš svunoć! Nećeš! Ako ćemo se i tući, nas je više, jači smo. Drugo, pošto si ti protiv svih, mi se zaista možemo pokupiti i otići, ali s parama od neplaćenog pića.

— Sve je plaćeno! — ubaci se Poštar.

— Ko je platio? Ja ništa nisam platio, niti ću platiti ako sam ubilježen. Drvosječa ne pije. Ona ne pije. Da možda ti nisi platio, tebi govorim, drečavi? — obrati se Šumar Gastarbajteru.

— Vi ste spavali, ne! — reče Gastarbajter Šumaru. — Ja sam, u međuvremenu, stekao svoje pravo ime. Ja sam Gastarbajter! A, što se mene tiče, Krčmar će biti zadovoljan, biće zadovoljan, evo: ja tražim, ja tražim nešto zanimljivo i funkcionalno, ne. Evo, ja tražim, ne!

— Jedini ko je ovdje mogao platiti jeste Poštar, a znamo čijim parama plaća Poštar! — nastavljao je Šumar svoj razgovor s Krčmarom: — Ne da laješ, nego ujedaš. Kao bijesno pašče.

— On je protiv samog sebe. On je tuđa savjest jer se boji svoje savjesti! — dobaci Drvosječa, ali se i Krčmar ubaci, obraćajući se Drvosječi:

— Ti, Švabo, da šutiš!

Gastarbajter osjeti da je upadica adresirana na njegov račun, ali odšuti.

Kratkom Krčmarevom upadicom osjećao se pogođen i Drvosječa. On i ne otrpi:

— Napokon da bude raščišćeno i to tvoje o Švabi. Peckaš me: Švabo, pa Švabo. Jebo tebe Švabo! — praskao je Drvosječa na Krčmara, ali se umiješa Gastarbajter:

— Šta, i vi ste gastarbajter, ne!? Pa, što odmah ne kažete da jeste. Ili bar da ste bili gastarbajter?

— Šta si zapeo za čovjeka! — obrecnu se Krčmar. — Drvosječa nikad nije bio u Njemačkoj.

— Radite u Austriji, ne!? — bio je uporan Gastarbajter.

— Ne! Ne! Ne! — odgovarao je Krčmar.

— A, kako ste ga, onda, nazvali? — pitao je Gastarbajter Krčmara. — Meni se učinilo da ste ga oslovili... — ali Krčmar prekide Gastarbajterovu ljubopitljivost:

— Šta si zapeo za čovjeka! Pusti ga na miru! Misliš što je onakav, poplavkast, pa da mora biti Švabo! I, otkud tebi pravo da takvim nadimcima oslovljavaš nekoga koga si prvi put sreo. Misliš, na-

mlatio si se para, pa možeš svakome svojim markama pamet soliti!

— Ja ne razumijem, ne! — branio se Gastarbajter. — Ja ništa, ovdje, ove noći, ne razumijem, ne!

— Šta! Što to ti ujedaš?! — zagrmlje Drvosječa na Krčmara. — Meni ti neke klipove podmećeš. Tražim da se sve raščisti.

Krčmar je blagonaklono smirivao Drvosječu:

— Pusti ga! Vidiš da je sav smeten. Ako si poplavkast, što moraš biti Švabo. I Šumar je crnomanjast, pa nije Afrikanac!

Drvosječa je pokazivao znakove prezrenja. Šumaru pripriјeti da više njega ne uzima u usta.

— Znate, ja, ne! Znate, ne! Znate, ja, ne! — Gastarbajter se obraćao naizmjenično Drvosječi i Krčmaru. — Nisam shvaćen, ne.

— Shvatili smo se, shvatili ... — govorio je, nezainteresovano, Krčmar i trenjem palca o kažiprst pokazivao Gastarbajteru šta je to što njega interesuje.

— A, da, ne! — kaza Gastarbajter i nastavi čeprkati po svojim stvarima.

— Na mene ciljaš, na mene! — govorio je Drvosječa s gađenjem. — Pa, dobro! Neka se jednom zauvijek kaže sve. Neka se kaže ...

— Ja razgovaram s čovjekom, a ti se miješaš! — Krčmar se izdera na Drvosječu. — Samo velim: ima nas svakakvih, ima nas i nezahvalnih ...

Koliko god se natjerivao da sačuva kontrolu nad riječima, pogotovo njihovim tonalitetom, Drvosječa nije ostajao hladan. Nastojao je da svoju žučnost koriguje narednom rečenicom. Njegovo govorenje je ipak potpuno bilo u vlasti Krčmarovih podbadanja:

— Šta ja, tebi, imam da sam zahvalan? Šta?! Ti me nisi odgojio. Dobro, u sirotište me nisi smjestio, ali nisi zbog toga da bi tebi pristizale pare, pa si dijelom tih para drugima plaćao da me izdržavaju. I, neka se sve kaže. Ja se ne bojim istine...

— Najzad, ne! Najzad!!! — izdera se Gastarbajter. — Pronašao sam! — likovao je, držeći u ruka-

ma kartonsku kutiju i teatralno je pružajući Krčmaru: — Izvolite, ne! Moj mali poklon, ne!

— Šta da izvolim? — durio se Krčmar.

— Poklon, ne!

— Poklon, poklon. Jasno mi je da govoriš o poklonu. Ali, kakav poklon?! — srdio se Krčmar.

— Polaroid, ne!

— Šta?! — bečio se Krčmar.

— Aparat za fotografisanje, ne! Slikalo, ne!

— Ne! — reče Krčmar.

— Daj meni! — umiješa se Šumar. — Uvijek sam želio da se posvetim poštenom šumarskom poslu i da u lov idem isključivo naoružan foto-aparatom! Daću ti više nego što ti trebaš dati Krčmaru!

Krčmar odgurnu Šumara:

— Ti nemaš prebijene pare. Uostalom, to je moje.

— Tebi ne treba! — protivio se Šumar. — Sam kažeš da ti ne treba...

— I meni treba ako tebi može trebati! — Krčmar je bio kategoričan.

— Znate, to je specijalni fotografski aparat, ne! Dozvolite da vas slikam, ne! Samo se pritisne, i slika bude gotova, ne! Samo još fleš, ne! Da, još fleš, ne!

Dok je Gastarbajter prekopavao po stvarima tražeći blic. Poštar zatraži od Krčmara da mu dozvoli da odspava u njegovoj sobi, uz uvjeravanje da će pošta snositi troškove spavanja, i ode u sobu, odbivši da učestvuje u zajedničkom fotografisanju.

Preostali zauzimaju pozu za grupnu polaroid-fotografiju. Prvobitna verzija izgledala je ovako: Geometarka je sjedila za stolom, a iznad nje su stajali: Krčmar, u sredini, s njegove desne strane bio je Drvosječa, a slijeve Šumar. Ali, čekajući da Gastarbajter pronađe fleš, i Geometarka je ustala i stala do Drvosječe. To je izazvalo Šumarevo negodovanje i Šumar je pozva da stane do njega.

— Žene samo donose nesreću! — opomenu Krčmar Šumara. — Nesreću i samo nesreću! — dodade Krčmar, ali je Šumar bio uporan.

Natezanje oko Geometarkine pozicije na grupnoj fotografiji potrajalo bi ko zna dokad, da ne sijevnu fleš. To je Gastarbajter načinio snimak.

— Ali, nismo uopšte pozvali starca! — usprotivi se Geometarka.

— Opet započinješ! — viknu Krčmar. — Opet bi izazvala ljutnju moja tumačenja ko je taj čovjek. Uostalom, on se ne fotografiše. Ne bi se vidio na slici. Ha-ha!

Četvero fotografisanih opkolilo je Gastarbajtera i čekalo da se pojavi fotografija na bijeloj plohi izvučenoj iz polaroid-aparata.

— Ništa. Jebo ti sliku svoju! — reče Šumar.

— E, baš nam ga zavuče! — nadoveza se Krčmar.

— Biće. Biće. Treba sačekati! — ubacila je Geometarka svoje tumačenje.

Njihovo iščekivanje fotografije, koje ih je zaokupilo kao najvažniji i napokon bezazlen događaj, prekide kucanje na vratima i riječ: »Otvorite!«.

Svi zastadoše u svojim pokretima. Jedino se na starčevom licu javio titraj. Izgledalo je kao da je taj stari čovjek, nakon što su ga zatekli u krčmi, bio odsutan. Kao da ga nije registrovao njihov vidokrug, premda bi ga ugledali kad su svraćali oči na njeg, ali im je igledao kao mermer: nedokučiv i nestvaran.

— Otvoreno je! — pozivao je Geometarkin radosni glas.

Pred njima, na vratima ukaza se čovjek čiju je vremešnost ispravljalo elegantno odijelo. U njegovim kretnjama i opštoj pojavi osjećala se otmjenost. Čovjek je uočljivo hramao. To se nikako ne bi ni dalo prikriti. Približavao se sporo. Hramajući.

— Koji je ovaj?! — začudi se Šumar.

— Profesor!!! — usklikta Geometarka.

— Nije Profesor! — ispravi je Drvosječa.

— Jeste, ja znam da je Profesor!

— Ma, kakav te profesor snašao! — odbrusi Šumar.

Jedino se Krčmar smjehuljio. Da li zbog flaše rakije, koju postavi na sto za koji je očekivao da će došljak sjesti, ili zbog nečeg što Krčmar zna? Gastarbajter je, jednako, kao lepezom, pomicao bijelom sličicom iz polaroid-aparata; ne bi zainteresovan ulaskom još jednog među nepoznatima.

— Dobar veče! — reče došljak.

— Jeste, Profesor! — Geometarka je sastavljala prste na šakama i u takvom položaju zadrža ruke na sredini grudi. Obje njene dojke skliznule su ustranu i, izvedene iz prirodne ravnoteže, zadrmale se. — Dobar veče, Profesore!

Došljak je pogleda s malim čuđenjem, ali se i neznatno nakloni.

— Dobar veče, ne! — oglasi se i Gastarbajter, tek reda radi, da bi izbjegao mogućnost bilo kakvog prijekora, ali ne zadrža pogled na došljaku. U njeg su i dalje piljili Geometarka, Šumar i Drvosječa. Krčmarovo lice je sasvim jasno razotkrivalo poznanstvo s došljakom. Starac je uzalud pokušavao vratiti fizičku uravnoteženost, uzdrmanu očitim nemirom duha.

Došljak najednom poče deklamovati, ali se u njegovom glasu osjećala uspuhanost i nezainteresovanost, pa je izgledalo kao da dječak recituje pjesmicu koju sasvim ne razumije:

— Da li se, ovdje, u vašoj blizini, nalazi vrh planine zvane Orlando, kota 789, sedamnest kilometara sjeveroistočno od razrušenog grada Vrijesa...

Njegovo pitanje, koje nije djelovalo kao pitanje, završilo se. I, došljak odhuknu kao da se rasterećuje umora.

— E, zadovoljio si! Za sva vremena si zadovoljio! — kaza Krčmar došljaku svojim gadljivim glasom, pa se življe obrati ranijim gostima: Pravi se mutavim! Ovaj pred nama izigrava nam mutavca! On zna sve, a pita i izvrće.

— U vašem kraju sam nova! — obrati se Geometarka došljaku, ali i, pošto u njegovom ponašanju ne otkri ništa, nastavi: — Vi ste Profesor? Jeste!

— Ženska, ne gnjavi! — naruži je Šumar, pa pogleda došljaka: — S Krčmarom se kao da znaš, a pitanje koje postavljaš može se — zbog moje uniforme — odnositi samo na mene. Pa, da li da ti odgovorim? Nije ti baš ni kakvo pitanje. Ništa njime i ne pitaš. I, zašto da ti ne odgovorim? Uglađen si. Gospodin! Dobro, reći ću ti. Ne nalazi! Vrh ima. Planina ima. Ali, nije kao u tebe. Drukčije je. Zove se Orlovina. Kota bi i mogla biti. Nisam baš siguran u metar. Kartu sam zagledao bezbroj puta, ali nisam pamtio brojku kote. Možda si ti upratio? — obrati se Šumar Drvosječi, pa nastavi obraćanje došljaku: — Znate, nas dvojica smo slične struke — živimo od šume. Samo, ja je branim, čuvam šumu, vidiš mi uniformu. On je uništava. On je Drvosječa... — pa se Šumar opet obrati Drvosječi: — De, reci!

— Šta ja imam reći... — reče Drvosječa. — Sva je Bosna u kotama, sva u vrhovima. Desetine planina baš i s takvom brojkom na svom vrhuncu. Stotine s približnom. Šesto, sedamsto metara, osamsto. Mi ta brda ne zovemo brojkama. Zovemo ih imenima: Zlovrh, Gromovište, Sunčevac, Opaljene stijene, Birač, Zvijezda, Vrli vrh. To su naša imena. Gruba i tanahna. Suhoparna i gizdava. A naša, velim. Veliš i za razrušeni grad. Ni to nije nikakav orijentir u Bosni. I toga ima. Mnogo je takvih tragova razrušenih sila ili naših tvrđava koje smo, vremenom, ostavljali nakon što bi se u njima odbranili. Te ruševine zovemo bezdušno i bezlično. Nemaju imena planina. Svaku takvu razvalinu zovemo samo Jerinin grad.

— Da. Da... — kaza došljak, pa se okrenu Krčmaru: — Vi ste, ne varam li se, Krčmar? Znate, sjećanje izdaje...

— Izdaje! Izdaje! — gadljivo je govorio Krčmar. — Izdaje i sjećanje! Uostalom, neću dalje da govorim. Mojim gostima smeta kad ja govorim. A kad bih htio da govorim, rekao bih tebi, veleuvaženi gospodine doktore, da si se opet malko zajebunio. Ovo je samo Gromila! Razumiješ li: Gro-mi-la! G-r-o-m-i-l-a! Ako si i to zaboravio?! Dvadeset

godina. Dvadeset i više. Dvije decenije i malo. Prošle, biva, tolike godine, Zaboravilo se. Zaboravio kad si se pred bukvom kočoperio. I ostalo, zaboravio. Čak i sina.

— Izvolite, ja nemam muško potomstvo ... — branio se Doktor.

— Kćerkica? S frau Lidijom? — cerio se Krčmar.

— Da. Tri!

— Draj! Bože dragi, tri! — cerio se Krčmar. — Koliko ste samo cmizdrili za tom tamo frau Lidijom. Meni na ramenu. Pijani ko majka. Sve dok niste upoznali frojlajn Angelinu Janković, pardon: drugaricu Janković Angelinu ...

— Izvinite, ali. Ja ... — štitio se Doktor.

— Kako život zaboravlja. Sve! I velike ljubavi! Lijepa Anđa, moj doktore ...

— Izvinite, ali. Ona je umrla. To sam uspio doznati. Niste trebali buditi rane ... — Doktor je bio nemoćno razdražljiv.

— Niste uspjeli sve doznati? Ili jeste? Pa se pravite gorim nego što ste ostali i u mom sjećanju. Svi ostali su vas manje znali od mene. I Gromila. I Vrijesnica. Njima ste bili božanstvo. Ja sam vas znao bolje. I dok ste se pred bukvom zaklinjali. I kad ste dopali zarobljeništva. I dok ste posrtali u mojoj krčmi da ne bi razrušili lažnu sliku o sebi u nekom javnijem lokalu. Sada ste mi odvratniji nego što sam mislio ... — busao se Krčmar.

Ostali nisu pridavali pažnju njihovom dijalogu, ali su vrebali priliku da se umiješaju. To i uspjede Šumaru:

— A, što to ti nas? — Šumar napade na došljaka. — Što ti nas ispituješ?! Kao da si neka viša vlast od mene. Znaš Krčmara. Krčmar nikud nije maknuo odavde. I ti si bio ovdje? Pa otišao da postaneš vlast i da dođeš da se pokazuješ? Čim ti mene, Šumara, hej — Šumara, i to usred šume, zapitkuješ o šumi! Ko si?

— Ja? — došljak se još navikavao na ambijent. — Nije bitno, nije ...

— Bitno, bitno! — galamio je Šumar. — Ja sam Šumar. On je Drvosječa. Onaj tamo je Krčmar. Onaj tamo, što ga ti ne vidiš, spava, jeste Poštar; na kapi ima poštansku značku. Ova ljepojka je — šta si ti, u stvari, ljepojko?

— Ne gnjavite Profesora! — odbrusi Geometarka. — Pustiti čovjeka! — pa ponudi došljaka da sjedne.

— Sjednite, Profesore! — ali je došljak ostajao zbunjen:

— Ja, ja, znate, ja...

— Samo se vi raskomotite! — navaljivala je Geometarka, ali je Šumar osumnjiči:

— Da ti, ljepojko, nisu u dosluhu s njim? Troje nepoznatih: onaj s foto-aparatom, ti i ovaj pridošli stranac. Troje nepoznatih u jednoj krčmi jedne noći. To je previše! Šuma je ovo! Gromila!

— Pa, ako sam već drsko prozvana, onda i ne treba da izigravam skromnost! — ljutnu se Geometarka. — Ja sam inžinjer građevine, niskogradnja. Došla da premjeravam put...

— Doškolovana geometarka! — naslađivao se Šumar. — Lijepa neskromna doškolovana Geometarka!

— Da, u suštini, da! — zaprkosi Geometarka, a grudi joj zaigraše kad teatralno zamahnu kosom.

— Put, veliš? — čudio se Drvosječa. — Čuj, put?!

— Ovo je najbolji vic! — smijao se Šumar. — Otkud ovdje put?! Otkud put kad nam međed poštu raznosi!!!

— I ti jednu pametnu reče! — tapšao je Krčmar Šumara.

— Jeste, put! — prkosila je Geometarka. — Šta je tu čudno? Asfaltni. Magistrala će ovuda da se ispruži!

— Ostaće naš Poštar bez posla? — ubaci se Krčmar.

— Zabolje mene što će Poštar ostati bez posla! — vrištao je Šumar.

— Znate, Profesore! — Geometarka se obraćala došljaku. — Ruda! Tamo, na drugoj strani planine, nađena je ruda. Eldorado. Tera rosa. Biće veliki rudnik...

— Znači — prekide je Šumar — znači, tačno je da zemlja ne uskraćuje. Nama sadašnjim vraća dugove za one prije nas! Ako je sadašnji ne sfućkaju...

— Znate, Profesore, ja treba da ocijenim teren. Ekspertiza, znate. Kuda će put prolaziti. U opštinskoj zgradi objašnjeno mi je gdje se nalazi škola u ovim brdima. Da ću u toj školi spavati. Ja i krenula! Možda će se po takvom detalju o meni suditi da sam guska. Ali, ja volim svoj posao. Dolje, u Vrijesnici, sav rukovodeći aparat želio je da mi pravi društvo, svaki nezavisno od ostalih, nudili su mi i postelju u svom bračnom krevetu. Ali, ja sam stručnjak svog poziva. Željela sam odmah u planinu. Među ljude koji na mene neće samo gledati po mojim grudima, utegnutom struku, dobrim nogarima, nezanemarljivoj stražnjici. Ja, molim vas, da sam se htjela dičiti greškama koje je priroda načinila na mom tijelu, ja bih ostala u velikom gradu i imala kome nuditi tjelesne draži. Ne bih završila fakultet da dođem u opštinsku zgradu i ponudim se rukovodećim ljudima, da im kažem: Evo mene, opštinski jebivjetri; koliko ćeš ti seksa, druže predsjedniče; koliko ti, druže iz Partije; koliko ti, drugarice iz komisije za kadrove, pardon, pošto ste vi lezbijka, da li mogu da vam postanem partnerka. Ali, znate šta, Profesore? I ja sam žena. Imam i tijelo. Znam da sam poželjna. I ne namjeravam da budem svetica. Svetice ne postoje. Ali, ja sam se za ovaj posao školovala da bih radila taj posao. A ni muškarce neću prezirati. To nikako. Samo, ne i na način kako sam dočekana u opštini. Briga je njih za prosperitet njihovog kraja. Oni su na vlasti, godinu, dvije, deset, dvadeset, a prosperitet je zajednička i dugogodišnja stvar... I, što baljezgam o tome. Tek, krenula sam, prema uputama, ali sama. Noć me našla u planini. Još udarilo nevrijeme. Izgubljena, naiđem na...

— Zavrljala! — drskao je Šumar. — Što ne kažeš da si zavrljala!

— Jeste, zagubilla sam se. Po sijevanju munja pronalazila sam i gubila put, a kad sam ga opet našla — nisam se micala dok ova trojica na mene ne nabasaše...

— I ja tako, ne! Pravac iz Štathauzena, pa, umjesto kući, stigoh u Gromilu, ne! Dok mi je automobil bio ispravan, nije bilo problema, ne!

Šumar upade u riječ Gastarbajteru:

— Mic po mic, svi se ispredstavljasmo kao da si nam ti izabranica! A, ti? Ništa! Šutiš o sebi... Da, da — popravi se Šumar — nisam ti predstavio onog starog druga. Hajde — obraćao se Šumar starcu — hajde se predstavi. On je četvrti nepoznati.

Starac kao da ga nije čuo.

Šumar je puhao kroz nos, omišljajući se koja će to grubost biti potrebna kako bi starca ubijedio da progovori. Situaciju razmrsi Gastarbajter, ugledavši da se na plastificiranom papiru u njegovoj ruci pojavila fotografija u boji:

— Evo je, ne! — razgalami se Gastarbajter. — Trebalo je vremena da se pojavi, ne! To je takav tip foto-aparata, ne! Prava slika, ne!

Krčmar, polažući neograničeno pravo na fotografiju, zgrabi je od Gastarbajtera i poče se smijati, pokazujući na Šumara:

— Dok ove slike nisam vidio — valjao se Krčmar od smijeha — nisam ni znao kakva si prilika! Ha-Ha! Ha!

— Šta mi fali? — bunio se Šumar.

— Sve ti fali! Sve!

Šumar pokušava oteti fotografiju ali mu Krčmar ne dozvoljava i pokazuje je gostima:

— Vidi ga, Doktore, kao posran golub! — Krčmar je pokazivao fotografiju došljaku, zatim Geometarki:

— De, zagledaj i ti, gospođo progresa!

— Bezlično! — reče Geometarka, ali se umiješa i Šumar, kojem je uspjelo da virne na fotografiju:

— Imali su pravo oni opštinari. Ali, bolje je što je nama došla naša Geometarka! — Šumar pokuša uhvatiti raširenom šakom po stražnjici Geometarku, ali se ona vrcnu, a dojke joj se — pomjerene iz tjelesne ravnoteže — zaklatiše.

Zgrabivši fotografiju i vidjevši sebe na njoj, Šumar zareža:

— Jebem ti tehniku! Svakakvu tehniku ti jebem! Ispadoh gori od našeg starca. Hej, starče, na tebi smo stali, ne reče koji si?!

Starac je ostajao nedokučiv, pa Šumar uputi upitan pogled na Drvosječu, ali Drvosječa slegnu ramenima.

— Opet cica na kolica! — javi se Krčmar. — Ja jedini znam. Vi biste htjeli da ja reknem...

— Ne! — prekide ga Geometarka. — Nisu nam potrebni nakaradni sudovi!

— On je... — započe lijeno Krčmar, dirkajući brkove i zijevajući.

— Šta je on?! — požurivao ga je Šumar. — Šta kažeš da je on?!

— Svjedok! — kaza Krčmar.

Šumar se smijao:

— Čuste li šta trabunja?! Ishlapila ti pamet, Krčmare! Pamet ti ko i tvoja rakija! Budalasaš!

— Šali se naš Krčmar, ne! Kao i sa svojom rakijom, ne!

— Čuješ li, Gastarbajtere, rakija nije šala! Ja sam je ispekao. Lično ja! Rakija je prava! Tako je i ovaj tu, ovaj starac, ono što ja kažem. Ja ne lažem. Ja nikad ne lažem. Nemam interesa da lažem! On je Svjedok...

Krčmar je htio još nešto dodati, ali bî onemogućen: krčma se zatrese, vjetar zaurlika, snijeg osu, vode nadođoše, pa svega nestade — kao da se ništa nije ni mijenjalo i preostali gosti »Krčme kod Krčmara« ugledaše starca kako ustaje.

— Jeste... — progovori tiho starac.

— Jeste... — ponovi starac — ... ja sam Svjedok Vremena...

Došljak u elegantnom evropskom odijelu pokaza zbunjenost koja je odavala nevjericu, pa zaprepaštenje, a potom sve potra smiješak bez ikakvih detalja koji bi potamnuli njegovu iskrenost.

Huk višestoljetnih šuma nije prestajao, jenjavao je i snažio, pa se izmiješa s iznenadnim piskom zurle, čija se melodičnost odasvud orila. Potom se učini da sve ide ukrug, da se miješaju strane svijeta.

S l i k a p r v a:

Svjedok Vremena

Sjaši Murta da uzjaše Kurta. Važno je da Kurta hoće i da je Murta pristao. A tebe, Bosno, niko ne pita. Samo misli Kurta da je bolji nego Murta, kao što je za svog vakta i taj isti Murta vjerovao da je kadar i da je baš on taj koji treba da zajaše... PREKIDA GA SNAŽNO LUPANJE NA VRATIMA I GLAS SPOLJA

Gerhard Lemel

Mach auf!

Svjedok Vremena

Jah! S PODSMIJEHOM, UZ BLAGO KLIMANJE GLAVOM, PA PONOVO GLAS IZVANA

Tumač

Otvaraj!

Svjedok Vremena

Jah! (I DALJE SE SPOLJA ČUJU GLASOVI)

Tumač

Pazi, majku im! Nije zaključano... Bitte, von Lemel!

Gerhard Lemel

Tanke! (ULAZE, POJAVLJUJU SE PRED SVJEDOKOM VREMENA)

Tumač

Zdravo zanoćio, a možda i osvanuo!?

Gerhard Lemel

Bosnier?

Tumač

Ja, er ist, von Lemel! (LJUBAZNO). Tipični primjerak! Prava Bosančina (PODSMJEŠLJIVO)

Gerhard Lemel

Bitte?

Tumač

Nein. Nein! (LJUBAZNO PREMA LEMELU, PA PODSMJEŠLJIVO SVJEDOKU VREMENA) Ustaj! Šta si zasjeo? Zar se tako odaje poštovanje izbaviteljima!

Svjedok Vremena

Jah...

Tumač

Ustaj! Ti si taj koji treba stojati!

Svjedok Vremena

Saslušanje? A što bih to ja ustajao? (NE USTAJE)

Tumač

Da ne bi zažalio!

Svjedok Vremena

Na svom se ponašam kako meni odgovara...

Tumač

Na svome, kažeš?! A šta je to tvoje?! (VRIŠTI) Šta?! Ova zemlja? E, da vidiš — nije! Da znaš, nije!

Svjedok Vremena

Čija je?

Tumač

Znaš ti! Tiiiii! (UPIRE PRSTOM) Ti da ne znaš?! Pa, dobro (SMIRUJE SE), dobro. Do ove godine — turska. Od ove — austrougarska. Znaš ti! Čuo si! To svako zna! Čulo se! Tutnjalo je i u ovoj planini! Tako ste nas dočekali. A ti pametuješ. Ustaj!!! (HVATA ZA RAMENA SVJEDOKA VREMENA I USPRAVLJA GA)

Gerhard Lemel

Sprich!

Tumač

Ja wohl, von Lemel! (POTOM SE OBRAĆA SVJEDOKU VREMENA) Presuda, ha-ha-ha! Presuda!

Gerhard Lemel

Sprich! (LJUTITO)

Tumač

Ja wohl, von Lemel. Bitte. (KLANJA SE LEMELU I UPRAVLJA KA SVJEDOKU VREMENA). Dakle, pred tobom je grof Gerhard Lemel, general, komandant Sedme poljske regimente, one što se tri dana i tri noći borila s pobunjenicima koji su i u ovoj vrleti branili Bosnu. Pih! Fon Lemel je ljut. On je ogorčen! General ne vjeruje svojim očima. Pardon! General ne vjeruje svom oku kao što nije vjerovao ni svojim očima da se vi, Bosanci, odupirete milosti Njegovog Veličanstva Cara Austrije i Kralja Ugarske. Došli smo vam kao spasioci. A vi tako — pobune. Mislili smo da nam ne treba vojska. Smatrali smo da smo mi oštećeni odlukama Berlinskog kongresa što smo pristali da vam budemo spasioci. Pokazalo se da nam je za izvršenje naše dobre volje bilo potrebno stotinu hiljada vojnika pod oružjem. Stotinu hiljada! Umjesto klicanjem, čekali ste nas bunama. Kod Sarajeva, Ključa, Jajca, Doboja, u ovom kraju. Fon Lemel ne može da shvati i prihvati vašu nezahvalnost.

Gerhard Lemel

Balkanische primitivität!

Tumač

Ja wohl, von Lemel! (PA SE OPET OBRAĆA SVJEDOKU VREMENA) Fon Lemel je očekivao pokornost žitelja južne pokrajine kao vrlinu više u egzotici ambijenta evropske orijentalnosti. Tome se nadao na Balkanu. U Bosni. Nije htio da vjeruje u istine da je Balkan daleko od Evrope. Naš dolazak u vašu, naš dolazak u ovu zemlju pretvorili ste u lični rat s vašim najboljim prijateljem. On je mnogo izgubio. Ostavili ste mu živu ranu na tijelu. Uništili ste čast časnog generala. U ovim brdima izgubio je oko. Preživio jeste, ali je ostao bez oka. Liječen je, živ je, ali njemu lijeka nema. Neobično jeste da generali gube oči. Ali i general je dio vojske. Vojnik nad vojskom, ali — vojnik! I, ponavljam, njegovača čast je više osakaćena nego njegovo tijelo. Zato se on vratio. Zato je sada ovdje nakon liječenja. I, od-

sad će sve generacije koje u budućnosti dolaze iz davne i slavne porodice Lemel biti vaspitavane u njegovom duhu. Da smatraju što i on smatra. To je odluka. A generalske i grofoske odluke moraju se izvršavati. Bespogovorno! On smatra sljedeće: nad Bosnom treba sila — da vas smiruje i uči pameti jer se samo silom može uštrojiti vaša siloderност! Vojska mora vladati nad vama!

Svjedok Vremena

Ni da utihnu topot turskih konjanika, a Švabo umarširа. A ti pominješ Bosnu, Balkan i Evropu. Istinu ne možete izmijeniti. Ni ti. Ni taj tvoj. Ni iko. Balkan je dio Evrope, Bosna dio Balkana. Mi bismo i mogli da se razumijemo s preostalim dijelom Evrope, ali ostali neće nas da razumiju. (TUMAČ JE ISTOVREMENO NAGET NAD LEMELOVO UHO — KAO DA MU PREVODI)

Tumač

Preveo sam mu da trabunjaš, da baljezgaš, da ne znaš šta govoriš. Nisi svjestan šta govoriš!

Svjedok Vremena

Za tebe, mladiću, ne znam šta si. Ovaj jezik znaš po rođenju. Reklo bi se da si naših gora otpali list. Neka. Uvijek je sjeme rađalo i koprivom. I u rodu bilo izroda.

Tumač

Bezobrazluk (VRIŠTI)

Svjedok Vremena

Zbog tebe mi i nije krivo, ali jeste zbog generala — što ne možemo da se razumijemo. Nije stvar u jeziku. Ti možeš i da ne budeš loš tumač među nama, ali smo general i ja jedan drugome loši tumači. Način sporazumijevanja, različitost u govoru, to je najmanja prepreka istini među nama. Mi se sada, ovdje i ovako nećemo razumjeti. To je ta istina.

Tumač

Krčmare, počeo si da umišljaš da si ti taj koji treba čitati presudu!

Svjedok Vremena

Ja nisam krčmar.

Tumač

Er ist kein der Wirt. Er sagt dass er nur ein Mann ist.

Gerhard Lemel

Bosnier! Homo vulgaris! (GALAMI)

Svjedok Vremena

Ja jesam Bosanac. Takav vam treba. Takvog tražite. To ste vi rekli čim ste ušli. A ja pitam sebe i pitam vas — šta ću ja vama dvojici? Ili ste me tražili da biste me vrijeđali?!

Tumač

Radoznalost? Strepnja? Trta? Prpa? Bez bojazni. Trebaš nam. Ja sam tek puki prevodilac. Ti trebaš grofu kao svjedok. Iz prethodnih proučavanja i razmjene mišljenja, fon Lemel zna da je Bosna sva u šumama, a bukva je simbol vaših šuma. Jeste da je za nas iz Bosne to pomalo prozaično. Bukva! Ljepše bi bilo da je to bor. Bor! Ali, bukva je bukva. Bukve je više. Najviše. Treba priznati. Bukva je dio bosanske simbolike...

Svjedok Vremena

Ne vjerujem da ćemo se složiti u poimanju simbolike. (TUMAČ PREVODI FON LEMELU)

Gerhard Lemel

Die details sind nicht wiehtig!

Tumač

Ja wohl, von Lemel! Detalji nisu bitni. To kaže general: detalji nisu bitni. On se sutra vraća nazad. Došao je samo zbog ovoga. Radi se o oporuci koju će fon Lemel ujutro ostaviti u deblu jedne bukve u ovoj vrleti, gdje ni sjekira ne stiže. Za svaki slučaj, da ne istruhle bukva ili papir oporuke, testament budućih Lemela bići zavještan u hermetički zatvorenoj metalnoj kutiji. Bitte... (OBRAĆA SE FON LEMELU, OD NJEG UZIMA KUTIJICU I OTVARA JE). Metal! Oporuka je napisana na vašem pismu i biće čitana na vašem jeziku. Da bi se isključila mogućnost nesporazuma. Zbog toga ja i jesam ovdje. Dakle (NAMJEŠTA SE). Dakle. Ustaj! Dakle

(ČITA): »Ja, grof Gerhard Lemel, sin grofa Gerda Lemela, stojeći u bosanskoj šumi, zaklinjem se slavom i imenom svih Lemela, prošlih i onih koji će doći, da će i moj potomak kao vojnik stati pred ovo tvrdo drvo i ostaviti porodični i očinski zavjet svom potomku da i on to isto učini. U Bosni, novembra hiljaduosamstosedamdesetosme. Orijentir: brdo Orlavina, kota 789, prema sjeverozapadu od razvalina grada Vrijesa, pet koraka strogo istočno od krčme u mjestu Gromila, sedamnaest kilometara jugozapadno od rijeke Drine u pravcu Sarajeva. Kraj«. Ende, von Lemel. (FON LEMEL KLIMA GLAVOM)

Svjedok Vremena

Već ne štima: nije ovo Orlavina. Orlovina! I još... (PREKIDA GA TUMAČ)

Tumač

To je uslovna greška. Nastala je zbog teškoća vašeg jezika. Ne mora se ni smatrati greškom jer grof može urediti da se zove onako kako to on želi. Greška će postati ono što ste vi vjekovima smatrali da je ispravno. Ali, detalji nisu bitni. Orlavina ili Orlovina, svejedno...

Svjedok Vremena

Ne može se to tako odricati. Ime je to...

Tumač

Čovječe, sve može! Bosna je okupirana! Vi ste mirno stanje pretvorili u rat!

Gerhard Lemel

Ende!

Tumač

Ja, gut, von Lemel. Ende! (PA SE OBRAĆA SVJEDOKU VREMENA) Završeno je. Ili, tek se nastavlja! Lemela se nećete riješiti ni za šesto godina. Postoje šesto, još će barem šesto godina! (TUMAČ PRUŽA RUKU, ALI JE SVJEDOK VREMENA NE PRIHVATA, PA TUMAČ ZBUNJENO BRIŠE RUKU O KAPUT I PLJUCNE NA POD. OKREĆU SE I ODLAZE. OGLAŠAVA SE JEKA ZURLE. MUZIKA ODRAŽAVA KOVITLAC VREMENA. POTOM, TIŠINA, ČUJE SE UDARANJE NA VRATA)

Slika druga

Graham Lemel

Mach auf! Otvori! (JOŠ SE NE VIDI — GOVORI SPOLJA)

Svjedok Vremena

Jah. Opet!? (ULAZI GRAHAM LEMEL, RASTREŠEN, NE BAŠ VOJNIČKI UREDAN, SA UOČLJIVO NIŽIM ČINOM OD PRETHODNIKOVOG, RASTVARA KARTU PO STOLU, ZAGLEDA PO NJOJ I BUSOLI)

Graham Lemel

Ustanite... (VIŠE BLAGO, NEGO ZAPOVJEDNIČKI)

Svjedok Vremena

Opet?! (NE USTAJE, ŠTO DOŠLJAK ZAPAŽA, ALI POČINJE ČITATU OPORUKU — VOJNIČKI STROGO, DEKLAMUJE)

Graham Lemel

»Ja, grof Graham Lemel, sin grofa Gerharda Lemela, stojeći u bosanskoj šumi, zaklinjem se slavom i imenom svih Lemela, prošlih i onih koji će doći, da će i moj potomak kao vojnik stati pred ovo tvrdo drvo i staviti porodični i očinski zavjet svom potomku da i on učini ovo isto. U Bosni, septembra hiljadudevetstoosme godine. Orijentir«, tra-la-la. To sam provjerio. »Ende!« Orijentir i tako dalje. I Bogu hvala što se i ovo čitanje završi (SJEDA). Znate, ja nisam vojnik. Nisam pravi vojnik. Samo silom izvršenja oporuke. I čin sam zato stekao. Nije generalski. Pogledajte, nije generalski čin.

Svjedok Vremena

Nije vas bilo trideset godina. Taman sam se počeo plašiti za vašu sudbinu. Čemu treba zahvaliti vaš dolazak. Da nije zbog aneksije? Nismo više okupirani. Sada smo anektirani. Svečanog li čina!

Graham Lemel

Ja razumijem vaš cinizam...

Svjedok Vremena

Cinizam? Ja to tek da bih nešto govorio (IZGOVARA TO PODSMJEŠLJIVO)...

Graham Lemel

Znam da mi se ne možete radovati. I meni bi bilo draže da su drukčije okolnosti ili barem moj povod da nije kakav jeste. Ja sam lingvist. Poliglota. I slavist. Jezici. To sam svojom voljom. Otac je htio da i ja budem oficir. Ja sam studirao jezike. To za svoju, za svoju...

Svjedok Vremena

Svoju dušu! (CINIČNO)

Graham Lemel

Da, za svoju dušu. To je prava riječ. Vi imate pravo na cinizam, ali ste upotrijebili pravu riječ. Ja sam tražio riječ i htio sam kazati »ljubav«, »želju«, »potrebu«. Da, da. Jezik se najbolje uči u živom govoru autentičnog podneblja...

Svjedok Vremena

Ti nemaš duše, pasji sine. Otkud tebi duša.

Graham Lemel

Moja duša — groze duša. Ogromna. Voli Bosnu. Okolnosti su htjele, i ja sam došao u uniformi. Ne kao skaut. Ne kao šetač. Ne da bih vidio stećke. Vaše ćuprije i freske. Došao sam zbog očevog amaneta. On, umirući starac, molio je mene starca sina samrtnom riječju da ga ne izdam.

Svjedok Vremena

Ti možda i nisi loš. Nisi dobar, ali nisi ni loš.

Graham Lemel

Otac mi je opisao vaš izgled. I on je sreo vas. Kako? Ko ste vi? (OHRABREN JE LEMEL, SIGNALNOM DA BI RAZGOVOR MOGAO BITI MANJE TEGOBAN)

Svjedok Vremena

Pitaćeš se i zašto ne uništim oporuku? To u bukvi je tek papir. Dublje su poruke vaše oporuke. Ti to najbolje potvrđuješ. Kao zavojevača Bosna te

nije interesovala, a ipak si došao kao zavojevač. Pod istim nebom naše su zemlje na različitim mjestima. Drukčije. Svakoj pod nebom ima mjesta. Mi se za svoje mjesto dokazujemo ratovima koje nam vi namećete. Jednom ćemo se i dokazati. Makar će za tobom pristići Lemel čiju krvoločnost svijet ne može ni naslutiti. Možda se nije ni rodio. Možda jeste. Možda se rađa. Ali, biće vas još. I uvijek ćete sebi uzimati pravo da usrećujete ove ljude. Usrećite vi sebe, ali na svome. Još bolje, svako za sebe. Jednom će i to biti s Bosnom. Biće jednom jedna Bosna!

Graham Lemel

I ja sam pomalo pjesnik... (ALI BIVA PREKINUT)

Svjedok Vremena

Ja sam iz nužde. Imam veće pravo na svoju pjesmu... (ALI I ON BIVA PREKINUT)

Graham Lemel

Zakoni pravde i pravila poezije podjednako su nepouzdani, ali bih ja lično volio da vam se ostvari sad. Makar se ne ostvarivao testament moje porodice. Taj testament, moj otac, on je imao mene, odraslog, u godinama kad je kretao u Bosnu. Mogao je sa mnom računati iako je znao da nisam vojnik. Znao je da će me pridoviti na riječ. Sticaj života hoće da i ja imam sina. Mlad je, ali je već htio da ide u Bosnu. Tražio je da me odmijeni. On je zagriženi vojnik. Djed je njemu kupio pravu pušku dok je bio u kolijevci. On ne misli na žene. Prezire poeziju. Nema vremena za ljepotu kako je ja osjećam. On će doći u Bosnu. Prije ili kasnije, doći će. A iza njeg — to ne znam. Znam da je porodica Lemel moćna i da pred njom nema prepreka. Ja sam lingvist, poliglota, slavista. Poljski, ruski, slovački, češći jezik. I vaš znam, ali mi nerijetko treba vremena da pronađem riječ ili padež. Moj sin, on vaš jezik govori bezgrešno. Iz drukčijih pobuda od mojih. Lemelovi su moćni...

Svjedok Vremena

Samo je vrijeme moćno!

Graham Lemel

Cijenim vašu patetičnost. Ja želim. Ja žalim. Ove okolnosti. Žao mi je što Bosnu nisam upoznao drukčije. Vi oprostite. Meni je žao...

Svjedok Vremena

Ne treba da žališ. Žive ljude ne treba žaliti. (VIŠE NE OBRAĆA PAŽNJU NA LEMELA, KOJI POKUŠAVA NASTAVITI KONVERZACIJU, MLATARA RUKAMA; NJEGOVI POKRETI ODAJU NEMOĆ, ZBUNJENOST, NESPRETAN JE. SVJETLO POLAKO GASNE. ISTA MUZIKA KAO S ODLASKOM NJEGOVOG PRETHODNIKA, POTOM — POTPUNI MRAK. ČUJU SE UDARCI U VRATA. SVJETLO POJAČAVA. NAGOVJEŠTAVA SE LIK SVJEDOKA VREMENA)

Treća slika:

Oto Lemel

Mach auf! (GLAS JE PISKUTAV, NERVOZAN. ČUJE SE KAKO UDARA NOGOM U VRATA. PSUJE. ŠKRIPA VRATA. KORACI. VRLO ENERGIČNO STUPA PRED SVJEDOKA VREMENA)

Svjedok Vremena

Jah...

Oto Lemel

Divlja zemlja divljih običaja. Čak ni vrata ne zaključavaju. U ovakvoj divljini (KAO DA NE PRIMJEĆUJE SVJEDOKA VREMENA).

Svjedok Vremena

Naše kuće su uvijek otvorene. A i neprijatelja znamo dočekati.

Oto Lemel

Otrcana sladunjavost! Fuj! Bolje bi bilo da tebi, da svima vama razum upravlja emocijama!

Svjedok Vremena

Baš lijepo: još na mome i još mi soli pamet! Kako bi se tek ponašao u Beču, na svom posjedu, u svojoj zemlji!?

Oto Lemel

Moj posjed je u Lincu. Ali, to je manja greška. I moj posjed i ova divljina Bosne samo su dijelovi iste, jedne zemlje. Jedna smo mi država. Ja nisam neprijatelj. Ja samo hodam po zemlji koja je tvoja koliko i moja.

Svjedok Vremena

Možda smo jedna država, ali smo dvije različite zemlje!

Oto Lemel

Divljačka patetika. Država je znak civilizacijske uređenosti društva. Mi smo vama učinili uslugu. Bili ste samo zapuštena provincija.

Svjedok Vremena

Šta smo bili i šta nismo — to je manje važno. Važno je šta jesmo i šta ćemo biti.

Oto Lemel

Dosta! Nas dvojica nismo intimusi. Niti i trebamo biti prijatelji. Da, neprijatelji! (OSLUŠKUJE SVOJE RIJEČI) Da, naivni Franc Ferdinand. O, Bože! Koji ga je đavo tjerao da ovdje dođe da umre. Moralo mu je biti jasno da se u južnoj provinciji ničemu boljem nije mogao nadati!

Svjedok Vremena

Došao je na manevre...

Oto Lemel

Sve države čine manevre u rubnim područjima. Manevri su potvrda vojske u miru. Nisu manevri ulice Sarajeva. To je parada. Paradiranje ulicama Sarajeva, Bože moj! I neka je sebe doveo na paradu, ali što će mu da pokazuje i frau Sofiju! Kome? Što mu je trebalo samoubojstvo gospođe Sofije!? O, frau Sophi, a Bože moje, u kakvoj gadosti propade vaša ljepota!

Svjedok Vremena

Reci što si imao i idi...

Oto Lemel

Ja, da idem?! Ja, šta hoću?! O, Bože! Hoćeš da prokunem sjeni mog djeda Grahama Lemela!? Dođe

im prijestolonasljednik u njihovu zabitost, dovede i samu nadvojvotkinju, a oni ih ubiju kao pse, i još pitaju šta hoćemo!? O Bože! Vrhunac licemjerja! Bezgraničnih li podlosti! Započeli rat! Oni, Bosanci! Fuklje započele svjetski rat na način kako se mir nije prekidao ni prije hiljadu godina, pucali na svog legitimnog prijestolonasljednika, i ovaj mene pita šta ja hoću! Šta ja hoću! (VADI PIŠTOLJ I UPERUJE GA U SVJEDOKA VREMENA, PA SE IPAK PRIMIRUJE) Drskost! Provokacija. Balkanische primitivität!

Svjedok Vremena

Došli ste po naše mladiće u svoju vojsku. Hoćete regimente. Be-ha regimente... (BIVA PREKINUT)

Oto Lemel

Vojska je naša. Vi kao vi ne postojite. Nemate svoj identitet. Ko ste vi? Ništa izvan granica K. und K. Monarhije! Vojska je naša zajednička...

Svjedok Vremena

Bili smo jedna država i kad ste objavili svoj vojni zakon kojim ste utvrdili da i naš svijet regrutujete u vašu vojsku, ali vam je odgovoreno oružjem... (BIVA PREKINUT)

Oto Lemel

Dosta!

Svjedok Vremena

Dosta nije dosta! Nije vam bilo dosta nego hoćete naše vojnike u vaše ratove. Prvo, Bosnu i Hercegovinu, sada i Bosance i Hercegovce. Jadna će to vojska biti!

Oto Lemel

Za-ve-ži! (ZATIM SE SMIRUJE I NASTAVLJA PRIBRANIJE) Jeste, ratovi. Na vas treba ratove! I šta ja imam s tobom razgovarati!? (OKREĆE LEĐA I KAO DA SAM SA SOBOM RAZGOVARA) I otkud njemu hrabrost da sa mnom razgovara?! Navikao ga moj prethodnik, moj uvaženi tatica Graham. Pametni djed Graham. Znao je da će moj tata zabrljati, da neće obuzdati svoju suptilnost! (ZADNJU RIJEČ IZGOVARA S TOTALNOM IRONIJOM). O

Bože, licemjerja! Bezgraničnih li podlosti. Započeli rat. Oni, Bosanci, započeli svjetski rat, i sad me jedan pita šta ja hoću!

Svjedok Vremena

To ste već govorili...

Oto Lemel

To sam već govorio! Ja govorim što govorim! Što mi se hoće! Upozoravam te da ja nisam moj otac. Ni izbliza nisam kao on. Taj što je prije mene stajao pred tobom, taj je zanesenjak, ljubitelj umjetnosti. Slabost muza i razuma! Muze ispred bogova! Muze su samo ukras. Bogovi su suština. Ratovi imaju svog boga. Njegov sam vjernik. Testament mog djeda je vrhunska beletristika. Primijenjena umjetnost. (ZADIŽE GLAVU, ZANESEN, GOVORI NE GLEDAJUĆI PAPIR U RUCI:) »Ja, grof Oto Lemel, sin grofa Grahama Lemela, stojeći u bosanskoj šumi, zaklinjem se...« (ČITA ČITAV SADRŽAJ OPORUKE I NAKON IZGOVORENOG TEKSTA STOJI PONOSITO, ZANIJET, GORD, NEPOMIČAN, PA OPET ZAPADA U VATRENO ORATORSTVO:) Da, svijet treba da osvojimo. Svijet, čitav! Naša zastava da vijori nad čovječanstvom! Kako će tada svijet izgledati! (PADA U TRANS) Svijet! Čitav svijet! Svi! Sve pod našom čizmom! Sve će biti jedna država. Jedna vojska. Jedna kultura. Jedna istorija. Jedan narod. Hej, jedna vojska! Tada će nastati apsolutni mir! Ostvarenje stremljenja svake civilizacije u začetku! (ČUJE SE SMIJEH SVJEDOKA VREMENA. OTO LEMEL JE GORD, PREZRIVO POGLEDA U SVJEDOKA VREMENA. ČUJU SE NJEGOVI KORACI. SVJETLO GASNE. PONAVLJAJU SE ISTI EFEKTI KAO U PRETHODNIM OVAKVIM SITUACIJAMA)

Četvrta slika:

Doktor Gerh

Mach auf! (GLAS DOPIRE SPOLJA, ALI UBRZO ULAZI). Da, svi detalji su mi rečeni. Sve znam kao da sam već bio ovdje. I vi ste ovdje...

Svjedok Vremena

Jah!

Doktor Gerh

Pretpostavljam da ste vi...

Svjedok Vremena

Nešto kasniš, I izgledaš manje ohol...

Doktor Gerh

O, ne. Ne! Samo vam se čini! Ja se samo privikavam! Rat je. Vremena su teška. Rat bjesni. Zato kasnim.

Svjedok Vremena

Ljudi bijesne. Ljudi. Bijes takvih kakvi ste vi Lemeli izrođava ratove.

Doktor Gerh

Nacizam gospodine. Oni misle definitivno nadvladati svijet. Potčiniće svijet. Oni...

Svjedok Vremena

Oni? A ti?

Doktor Gerh

I ja sam njihov dio. Moja malenkost. Mali dio Velikog Rajha.

Svjedok Vremena

I misliš da će se sve nazvati vašim Rajhom?

Doktor Gerh

»Stojeći u bosanskoj šumi, zaklinjem se slavom i imenom svih Lemela, prošlih i onih koji će doći, da će i moj potomak vojnik stati pred ovo tvrdo drvo i ostaviti porodični i očinski zavjet svom potomku da i on učini ovo isto. U Bosni, januara hiljadudevetstočetrdesetčetvrte godine...« (SLJEDI ISTA ZAVRŠNICA KAO U ZAKLETVI PRETHODNIH DOŠLJAKA)

Svjedok Vremena

Znači, još mislite da ratujete. Mislite na nove ratove. Protiv koga ćete ako će čitava zemaljska kugla biti Veliki Rajh? Zar nećete konačno pobijediti i sav svijet konačno nadvladati, nego pripremate čauše za nove ratove!

Doktor Gerh

Vjerujem u konačnu pobjedu. Nisam ratnik, ali vjerujem. Ne znam. Došao sam u Bosnu prije nekoliko dana. Direktno iz Linca. Bez iskustva na ratištu. Da sam prvo došao vama u Gromilu, da sam pred vas stao odmah po dolasku na ratište — odgovorio bih vam potvrdno. I sada jednako mislim. Deset punih godina živio sam u toj atmosferi. A Linc je, ne zaboravite, rodno mjesto Adolfa Hitlera. Naša je dužnost da vjerujemo više nego iko. Sada, ne znam. Nakon ovih nekoliko dana u Bosni, ne znam. Ja nisam ratnik. Ja imam jednu kraću nogu. Ja sam u pozadini. Ali u ovom ratu nema pozadine. Sve je front. Gledao sam svoje kolege s naoružanjem. Dugo su u uniformi. Preživjeli su svašta. Neki su se vratili s istočnog fronta. Većina prošla i neke vaše frontove. Živi su. Živi su i trebalo bi da vjeruju više nego ja. Oni i ne kažu da ne vjeruju. Oni kažu da vjeruju. Većina nas potiče iz bivše Austrije. Oni su ovdje specijalni Hitlerovi izaslanici kao bivši vladari Balkana, kao specijalci za mentalitet balkanskih naroda, kao najpodobniji da vode rat na jugoistoku Evrope. Ja sam, gospodine, dio mase koja je Hitlera dočekala s muzikom austrijskog marša u njegovom i mom rodnom gradu nakon anšlusa Austrije. Pjevao sam, gospodine, u spontanom horu desetina hiljada grla da će plemeniti vitez Ojgen povratiti opet Caru grad i tvrđavu Beograd. Pjevao sam, gospodine, svim srcem dok sam kao dio mase frenetičnim oduševljenjem pozdravljao Firerov povratak u Linc. Zato, ja bih da i dalje vjerujem. Ali, moje kolege, vojnici koji se bore u Bosni, znate: oni ništa ne kažu, ali ja to osjećam — ipak je prošlo pet godina od prisajedinjenja Njemačkoj. Odužilo se. Rat se odužio . . .

Svjedok Vremena

Ne kažem da i vas nema drukčijih. Kao što ti i slični hoćete da najašete na Bosnu, tako i vas obuzdavaju, zauzdavaju, uzjahuju, pa jašete u ime nekog cara, nekog kralja, prijestolonasljednika, Hitlera nekog, ali — ti kasniš. I sam priznaješ da kasniš, a

ipak hoćeš da rekneš ono u što i sam ne možeš vjerovati. Ali, zaklinješ se. A kako se zaklinješ? Bezimeno. Paradirali su ovuda razni Lemeli. Jedan, drugi, treći. Ti si četvrti. Zaklinjući se priznaješ da si Lemel, ali ne pominješ čiji si. Kao da se odričeš oca? Kako se zvao? Oto, tako mu je ime. On je mogao biti tipični hitlerovac, a ti ga prešućuješ...

Doktor Gerh

On je ostao dosljedan svom karakteru. Hitler je bio java njegovog snoviđenja. Hrlio je za njim — svijet da osvoje. Prošao kroz Trijumfalnu kapiju u Parizu. Još ranije donio je fotografije iz razrušene Varšave. Bio je uvijek u prvim redovima. Slušao i kaćuše pod Staljingradom. On je starac. One su ga dotukle, kaćuše. Bio je skrhan godinama i situacijom. U Linc su ga vratili mimo njegove volje, na nosilima. Tada se najzad pribrao. Kao da se povratio iz nesvjestice: sjetio se testamenta svog djeda grofa Gerharda Lemela. Mislio je, gospodine, ono što ste vi meni predbacivali svojim pitanjem — da više neće biti potrebe za ratom i da će sav svijet konačno biti pokoren. Najmanje mu je bila na umu mala Bosna. Ona se podrazumijevala. Kaćuše su ga dotukle. Bilo je kasno i da ide u Bosnu i da ima vlastitu djecu. Kad je mogao, silinu je razbacivao na Hitlerovu agitaciju i ratovanja. Supruga Lidija bila mu je samo kućni trofej. Ljepotica, gospodine, a on je nije ni doticao. Mnogo mlađa od njeg, lijepa, koristila je samo kao zaboravljeni ukras zamke Lemelovih u Lincu. Znate, njemu je rat bio opsesija, a Hitler otjelotvorenje vizije. Život je htio da moju sudbinu poveže s Lemelovima. Oto me je na samrtnoj postelji zamolio da nastavim tradiciju njihove oporuke. I — ja sam u Bosni! U uniformi. I ostavljam poruku novom Lemelu. Ja vjerujem, ali ja sam izvršio i oporuku...

Svjedok Vremena

A ja ti opet kažem: dosta se Bosna nadmudrivala sa istorijom... (BIVA PREKINUT UPADICOM NA GRANICI OHOLOG I KURTOAZNOG)

Doktor Gerh

Da, moj prethodnik me upozorio na vašu rječitost!

Svjedok Vremena

Govorili smo svašta. I oni meni. I ja njima. Uvijek smo se sretali po noći. A noć je ćorava. Tako su i naša pričanja ćorava posla. Ali to kažem: dosta je bilo! Svi ratovi na Bosnu, i prije vas i sa vama, izbijali su jer ste, jer su drugi umišljali da su nam potrebni, a i mnogi od nas nalazili svoj interes u tome. S takvim mišljenjem i našom razjedinjenošću nije bilo teško započeti rat. U svim ratovima udaralo se na nas razjedinjene, a nakon što bi se ratovi završavali moralo se izmiriti narod. Pa ponovo. Sve dok u toku ovog rata narod nije izmiren vojskom koja je nastala u ovom ratu i povela ovaj rat! I zato ti velim: jesam, i tvojim prethodnicima govorio sam da Bosna nije njihova, da je svoja, a nisam znao kazati kad će Bosna konačno pobijediti. Sada znam i rekoh ti što sam ti rekao! (PADA ZAVJESA ILI SVJETLOSNIM SIGNALOM OZNAČITI ZAVRŠETAK)

EPILOG

Pisac, uvod

Hromi dr Gerh je ljekar bez premca!

To tvrdim iako ga nisam mogao ni zapamtiti. Nije me ni liječio. Jedino me mogao pelcovati onom prvom, rođenom be-se-že vakcinom. Otišao je a da ga ne stignem ni zapamtiti po liku. Ali je morao prezadužiti Vrijesnicu čim sam rastao s ubjeđenjem da je baš on najbolji medicinski stručnjak na svijetu.

Godinama je o njemu pričano. Priča i dalje traje mada je malo mjesto proširilo svoje uske granice. Mnogo je došljaka. Njima ništa ne znače zatečene priče. Prema njima gaje instinktivnu odvratnost. Stide se i junaka svog djetinjstva, koje su proveli ko zna gdje, i o svojim ranim danima imaju ogoljelo mišljenje. To je potvrda da svaki narasli gradić gubi iskonsko obilježje — dušu malog mjesta i da sa svojim doseljenim stanovnicima, koji ne mare za pređašnjim mjerilima, biva osuđen na apokaliptičnu razapetost između bavljenja tračom i želje da se bude građanin. Uistinu, male relikvije kao ova o doktoru Gerhu grade istorijski mozaik svakog malog grada koji bi da prevaziđe puko samopreživljavanje i bude pravi grad. Zato se ipak Vrijesničaninu starog kova i danas otme uzdah u bolničkoj čekaonici: »Nikad više Gerha!«. Ili se rekne, kad se pojavi novi ljekar, a to se prečesto dešava: »Ne može našem Gerhu ni cipele čistiti«, »Nije on Gerh, otići će čim se nakupi naših para«.

Bilo je ljeto. Imao sam desetak godina. Proču se: »Vratio se Gerh!«.

Sačekivali su ga ispred kuća i uzbuđeno pozdravljali ili se samo grlili s njim ne nalazeći prave riječi. Naišao je i kraj naše kuće. Ocu je, umjesto pozdrava, obećao poslati reprodukcije slika s motivima iz lova. S majkom se ljubazno pozdravio. Ja sam se prsio i priželjkivao da majka kaže »Doktore, ovo je moj sin!«. On nas je preduhitrio: »Narastao si mnogo...« i oslovio me imenom. Nastavnici u školi lakše su pamtili raznorazne varijacije mog imena, nego što bi me uspijevali osloviti pravilno. I pomilovao me bijelom krupnom šakom — doktor Gerh.

Dugo sam tragao za odgovorom na pitanja o dr Gerhu. Možda i zato što me se lično sjećao taj misteriozni čovjek iz priča mog djetinjstva. Ali, svi pokušaji ostajali su uzaludni. Ništa nije izgledalo stvano. Svaki novi detalj samo se uklapao u postojeću legendu.

Već sam se bio pomirio da će izostati vjerodostojna priča kad se desio susret s pričaocem koji zna i drukčije pojedinosti o ljekaru bez premca. I one grade misteriju. Ali, novu i važeću i izvan poimanja malog grada u ekspanziji efemernosti.

Pisac kao zapisivač, r a z r a d a

Žarko je želio da postane ljekar. Čak i počeo studirati medicinu. Ali, gadna aroma lijekova nikad ne bi omamila Gerha da nije morao prekinuti studij i nastaviti golu egzistenciju kao čistač ulica u Lincu. Tome treba zahvaliti što mu se desila velika nesreća koja mu je donijela profesionalni zaokret i životnu sreću. Jeste, čitav život bi samo priželjkivao da se ipak može desiti nešto što će mu preokrenuti sudbinu, ali bi se morao i dalje zavlačiti po memljivim podrumima i trošnim potkrovljima, gdje se na miru mogao oplakivati i tješiti da je dobro i to što se nije vratio siromašnom seoskom ognjištu. To po danu. Pod okriljem noći nastavljao je skupljanje otpadaka s bulevara i trotoara, postajući svjestan da prljavi fosforoscentni mantil nikad neće zamijeniti čistim i bijelim. Ali, desilo se! Na radnom mjestu osakatio ga je doktor Oto Lemel. Stari doktor medi-

cine, opijen čarima šampanjca s nacističke večerinke, kasno je pritisnuo kočnicu. Metla je odskočila i smetljareva krv izmiješala se s vriskom lijepe gospođe Lemel i škripom automobilskih kočnica. Jedino je uspaničeni doktor Lemel, koji trenutak poslije, ipak bio pri svijesti u automobilu koji je jurio ka vili »Lemel«.

Stanje mladog smetljara polako se poboljšavalo. Čuveni liječnik uložio je svu umješnost. Mladiću je spašena zgnječena noga, ali ne i toliko da ne bi morao othramati ostatak života.

Oto Lemel bi ovaj slučaj smatrao okončanim, uz odgovarajuću novčanu satisfakciju, da njegova supruga nije drukčije doživljavala situaciju. Nju je rastrzao bol doživljene tragedije. Prvo, kao vrisak iz automobila. Potom, kao sažaljenje. Kasnije su se njeni osjećaji košmarno smjenjivali. Muž joj je dozvolio da unakaženog mladića otrgne od smetljarskog poziva. Zaposlila ga je u porodičnoj klinici i omogućila da nastavi siromaštvom prekinuto školovanje.

Istinski život Ota Lemela intenzivno se odvijao. Sama sudbina kao da je htjela da baš u svom sugrađaninu ima najvjernijeg istomišljenika. Hitler je urlao na sva usta. Nacizam je prevazišao granice Njemačke Države. Austrija je postala dio Rajha. To je bio pravi život Ota Lemela. On je počeo živiti u svom snu. Obreo se u razorenoj Varšavi u oficirskoj uniformi. Potom se kretao Evropom s okupacionim trupama. Sve do Staljingrada. Još je trebao samo i on pasti, pa da bude odsanjan veliki san suludog ratnika s grofovskim zvanjem pod okriljem nekadašnjeg kaplara iz Linca.

Izludjelog grofa prebacili su na nosilima s istočnog fronta. Oponašao je zvuk kaćuša i živ umirao. Trenutke trezvenosti vraćala mu je svijetla misao o prisutnosti hromog kolege u njegovom domu. Koliko mu je god dozvoljavao razum upinjao se da podstiče Gerhovu intimnost sa svojom suprugom. Čak i kad mu je postalo jasno da je ta veza u međuvremenu postala sama od sebe toliko prisna da bi mu

svaki sudija omogućio bezuslovni razvod braka. U to ga je uvjerila i sama Lidija. Predbacujući mu, u uobičajenoj prepirci, za njihov brak bez ljubavi, bez djece, bez intime otvoreno je kazala da voli Gerha i da bi se za njeg udala.

Desilo se da doktor Lemel postane još ljubazniji prema suparniku.

Supruga je bila preneražena. Koliko god on bio sulud, koliko god i lud, ona je dobro znala taj Lemelovski soj, da iza svake njihove ludosti stoji lucida intervala, odbljesci misli kojima svi Lemeli provode nešto svoje. A i žarulja je čitave noći svijetlila u muževoj sobi. Jednog predvečerja primijetila je kako u sobu ulazi i njen ljubavnik. Nije se pomaljao cijele noći. Ujutro ga je sačekala na stepeništu. Samo joj je rekao da ga čeka. Samo neka ga čeka.

Muž se, preko posluge, potrudio da joj saopšti da je njegov mlađi kolega otišao na dalek put.

Trećeg dana nije izdržala. Obuzdala je sav prezir i pogazila ostatke ličnog i njegovog dostojanstva. Odlučila je da pita za Gerhovu sudbinu.

Zatekla je na licu Ota Lemela smiješak zadovoljstva. Odavalo je trzaj poklića odanog oficira koji je izvršio svoju misiju. Odjeven u svečanu vojnu uniformu i mrtav izgledao joj je radosniji nego ikad u nihovom braku.

Njenom miljeniku iskrsla je prilika da vrati dug domovini. Dok su ostali uveliko ratovali on je bio sakat za vojnika. Stanje s nogom nije se promijenilo, ali se našao u novoj poziciji. S preporukom posljednjeg živog Lemela lako je obukao uniformu i stupio pod Hitlerovu zastavu. Ne treba ni pušku nositi. Radiće pri komandi jugoistočnog fronta. I to, koliko želi ili koliko mu trebadne dok izvrši svoj zadatak. Neće potrajati. Brzo će se moći vratiti Lidiji. I neće je preotimati. Dobio je s blagoslovom starog Lemela da imadnu dosta djece. Samo je trebalo pronaći jedno stablo i u njegovoj duplji ostaviti papirić s vlastitom zakletvom.

Lako je našao traženo drvo. Još ga je djed doktora Lemela, okupacioni general austro-ugarske voj-

ske u Bosni, precizno ubilježio u karte, našavši u nezajažljivosti ratne pomame svoju osvetu Bosni. Umjesto očekivanih slavopojki doživio je da izgubi vlastito oko, gušeći bosanske bune. Ozlojeđeni plemić, suočen s takvom Bosnom i s takvim gubitkom, prosudio je da se jedino ratovima može dobiti lična zadovoljština i održavati stanje kakvog-takvog reda u Bosni. Zato je ostavio amanet svom potomstvu o vječitom ratovanju protiv Bosne. Obavezao ih je na taj čin i sudskim testamentom o porodičnoj ostavštini — da nasljednici mogu biti samo oni koji izvršavaju njegov zavjet prema Bosni. Odabrao je, birajući simboliku, stablo bukve. U njegovu duplju ostavio je limenu kutiju s oporukom da svi budući Lemeli stanu ispred tvrdog drveta i ostavljaju svoj zavjet da i njihovi nasljednici produžuju tradiciju. Tako je i bivalo. S austrougarskom aneksijom Bosne došao je sin Graham Lemel. S prvim svjetskim ratom pojavio se unuk Oto Lemel. S drugim svjetskim ratom trebao je stići praunuk Lemel. Oto Lemel se prevario u računu: beskrajno je vjerovao Hitleru i mislio da više neće biti ratova, da će zavladati aosolutni mir i svijet biti jedna država. Nije ni mislio o djeci iako je imao mnogo mlađu i lijepu ženu, željnu oplodnje i malih arijevaca.

Na doktoru Gerhu bilo je da ispravi grešku. Da porodično odmijeni starog gospodina. Ostaviti amanet svom još nerođenom sinu iz predstojećeg braka s Lidijom Lemel!

Zadatak je lako izvršio. Lako je pao i u zarobljeništvo. Opkolili su ih partizani u Vrijesnici. Nije mogao vjerovati vlastitim očima. Napali su ih vojnici u uniformama kakve istorija ne pamti — svaki je bio drukčije odjeven. Drugo iznenađenje bilo je što se njemački vojnici predaju. Zaluđenost nepobjedivošću njemačke vojske, koja je njima vladala u Lincu, raspršila se. Zapao je u novi svijet drukčijih ideala. Vojska u šarenim uniformama približavala se pobjedi i sa sobom vukla ili za sobom ostavljala mnogo svojih ranjenika. Tako Gerh i nije bio klasični zarobljenik. Prvo je radije odabrao smrt nego da

spašava živote komunistima. Jedino se mogao ubiti na brzinu. Samo je toliko mogao odvojiti vremena. Bilo je posla preko glave. S početka ga nije nosila ljekarska etika nego pištolj uperen u leđa. Brzo je svikao da su i banditi pacijenti. Potom je samo radio, ne znajući da li je izdajnik ili je ljekar.

Demobilisan je tek kad su prošle dvije godine nakon što je kapitulirala država pod čijom je zastavom došao u Bosnu. I dalje ga je sljedovao status zarobljenika. Postao je jedan iz mase. Zapalo mu je da pomaže u izgradnji brvnara u Han-Pijesku. Bio je pomoćni fizički radnik iako se znalo da je ljekar.

Prepoznao ga je neki general. Došao na odmor u nekadašnji kraljev dvorac. Mjesno rukovodstvo pozvalo je generala da nadgleda obnovu i izgradnju zemlje u uslovima njihovog planinskog naselja. I — ostali su bez pomoćnog fizičkog radnika. Nisu se smjeli usprotiviti namjeri krutog ratnog oficira, predratnog intelektualca i komuniste, narodnog heroja. Samo su salutirali i čak opštinskim džipom prevezli zarobljenika s ljekarskom diplomom u Vrijesnicu, stavivši ga na raspolaganje tamošnjem Sreskom narodnooslobodilačkom odboru.

Bio je jedini ljekar na čitavom srezu i okolini. Primao u predratnoj bolnici. Obilazio sela na konju i suzbijao bolesti poratnog siromaštva. Nikad nije bilo više bolesti u narodu ili narod nikad nije imao više prava na liječenje. Možda bi i nesposobniji ljekar u takvoj situaciji zadobio uvažavanje?

Odmarao se šetnjom. Najčešće bi pješačio do Gromile. U tamošnjoj krčmi uvijek se moglo lijepo jesti. Dolazio je između podneva i predvečerja. Tada nikog nema, pa je na miru objedovao. Viđao se iz dana u dan s krčmarem. I bez razgovora postali su bliski. Iz dosade ili važnije potrebe započinjali su i vodili duge razgovore. O svemu. I o sebi. Krčmar je s vremena na vrijeme imao pomoćnike. Uglavnom, prolaznike koje je slučajnost dovodila u Vrijesnicu. Tako je došla i izvjesna Angelina. Doktor Gerh je već uveliko naučio piti alkohol. Ili piće ili samoća ili muška potreba ili što je i ona ovdje na-

basala životnom nepredvidivošću, tek: buknula je ljubav između konobarice i ljekara. Krčmar je pomogao da sve ostane između njih troje. Zbog svega pred njim i za njim i u Bosni i u Austriji — Gerh se sve žešće opijao i u piću zaboravljao Ota i Lidiju Lemel, čak i to dvoje kojima je mnogo dugovao i koji su mu mnogo dugovali. Konobarica Angelina Janković zanijela je u svojoj utrobi dijete sa Švabom. Baš u to vrijeme zarobljeni fašistički vojnici vraćani su kućama. Imali su iza sebe dvaput duži zarobljenički staž nego što je rat trajao. Među deportovanima bio je, dakako, i ljekar iz Vrijesnice.

Prošlo je dvadeset godina od njegovog odlaska iz Bosne do povratka i našeg sjedenja na panju posječene bukve. Pojavio se iznenada. Sva Vrijesnica i okolina dočekali su ga s uzbuđenjem. Osjećao je gordost što se vratio i zbog tih ljudi. Shvatio je da ih je zavolio i da su oni njega voljeli. A došao je zbog bukve. Imao je dozvolu Šumske uprave. Zašto bi se i pravila smetnja da najbolji ljekar na svijetu posiječe stablo bukve? To je najmanje što bi Vrijesnica za njeg mogla učiniti. Nikom nije palo napamet da ga upita zašto baš tu uslugu traži. Mogli bi ga povrijediti. Ne bi ga sumnjičili ni za najkrupnije prohtijeve, a jedna bukva je kao igla u stogu sijena u šumama okolo Vrijesnice. Nismo ga pitali ništa; ni šumar, ni ja. Nama je bilo važno da posjeduje uredno odobrenje za sječu. Uglavnom, kad smo odradili svoje, doktor je iz kutijice, koju je našao u šupljini stabla, izvadio papirić, spalio ga, a sjajnu škrinjicu bacio u nabujali potok. Mora da nam je sve bilo čudno. Vjerovatno smo se u čudu zgledali. Dobro nam je platio i rekao da je obavljeno što se trebalo obaviti. Nikoga nije bilo u blizini. Mora da smo se šumar i ja i dalje zgledali. Tek, prvo nas je ponudio mirišljavim cigarama. I sam je zasjeo na oboreno stablo. Mi smo bili na desetak metara od njega, koliko posječenom stablo da odskoči od panja. Jeste, nas dvojica sjedili smo na panju. I on je zapalio cigaretu. Riječ po riječ, i ispričao nam je svoj život. S radošću je pokazivao i fotografiju iz

novčanika: frau Lidija i tri njegove kćerke! Nisam mogao da ga ne upitam šta je bilo s Angelinom Janković iz njegove priče, ali me još više zanimalo šta je saznao o sudbini konobaricinog djeteta.

Pitanje ga je pecnulo. Vidjelo se da se pokajao što nam je išta pričao. Očekivao je u nama svog svjedoka pred vremenom, nekog kome će se izjadati i jednom zauvijek otvoriti dušu, ali nije očekivao da bude pitan. Prvo je pokušao zabaljušiti, vadeći se na splet okolnosti, da se sve oko njeg odvijalo više sudbinski i manje ljudski. Ne može se sve ni reći, kazao je. »Uvijek čovjek u sebi nešto krije. I više to krije od sebe nego pred drugima. Zavaravao sam se da sam sve što imam vama rekao, ali bih time snimio neuvjerljiv krimić o svom životu. Ja sam ljekar. Moje je da produžujem život, ali ja znam da samo odgađam ili ublažavam umiranje. Gledao sam i mnoge smrti. Njenu nisam. Bio sam daleko. Bio sam u Lincu. Umrla je noseći u sebi naše dijete«.

Pisac, zaključak

Od pričaoca više nisam saznao nijednu jedinu riječ. Opet smo se viđali. Više sam ja želio da ga sretnem nego što su naši susreti bivali slučajni. Razgovarali smo i dalje. Nadugo i naširoko. Niput se više nije dotakao priče o doktoru Gerhu. Kad sam pokušavao da je vješto natuknem — ili bi odmahnuo rukom ili bi odšutio, a najčešće bi prečuo upadicu. Takav njegov odnos mogao bi se argumentovano odbraniti na hiljadu i jedan način. Mogao mi je kazati: »Jednom sam ti pričao, a ponavljanje priče ničemu ne vodi«. Ili: »Pusti priču. Svaka priča uvijek je prazna«. Ili: »Mogao si i sam zaključiti da imam bujnu maštu kad sam ti mogao sve to izmisliti, a ja toliko izmišljam da sam tu izmišljotinu već potpuno zaboravio i jedino bih ti mogao ispripovijedati iz temelja novu priču«.

Pričaoca i dalje susrećem. Sada isključivo slučajno. Popričamo o cijenama i nogometu, štrajkovima i nagrađivanju prema radu, ali zametnemo i razgovor o Prokletoj Jerini i smrti čudnog starca Do-

novana, koji je imao devetero djece, o predratnom kadiji Isajbegu Šahmanu, koji je imao ljetnikovac u Gromili, sjetimo se i brda Vrijes i nastanka Vrijesnice.

Ne diramo staru pripovijest o doktoru Gerhu.

Jedino sam u Gromili uspio saznati nekoliko nepovezanih detalja o konobarici Angelini Janković. Jeste, bila je neka i s takvim imenom ili približno takvim. Nešto je i bilo s njenom trudnoćom, ali je ta istina zapretena u vrijeme svog nastanka. Konobarica jeste umrla na porodu. Ali, isprepletene su čvrste niti priče da bi otac njenog djeteta morao biti jedino neki od sreskih uglednika. Takvo je bilo to vrijeme: isključivo pravo na novopridošle žene imali su rukovodeći kadrovi. Da ne pukne bruka — s krčmarom iz Gromile uređeno je da se dijete dadne na izdržavanje i da se vodi na spisku ratne siročadi, mada je od rata već bilo dovoljno prošlo da bi se i dalje povlačile ratne bebe. Krčmar je pristao zato što je volio da ostane u dobrim odnosima sa sreskim ljudima, a i preko njeg su išle pare za izdržavanje konobaricinog kopileta, pa je polovinu zadržavao sebi, a ostatak novca davao na izdržavaje. Jeste, tako se nešto desilo.

To sam saznao u Gromili. Niko se više nije mogao sjetiti ni ko je to nekadašnje dijete, ni ko ga je odgajao, ni živi li u vrijesničkoj općini. Gromilska krčma odavno je porušena. Krčmar je odselio — ili u neki udaljeniji srez i općinu ili na o n a j svijet; ko bi još vodio računa gdje bi mogao biti tamo neki krčmar iz tamo neke krčme u nekoj Gromili kad ni ta Gromila više ne postoji kao Gromila i odavno se Vrijesnica s njom sastavila; sada je to »Naselje Četvrtog februara«, kao vječni spomen na dan kad je neki važni drug odozgo držao poslijeratni govor na poljani zvanoj Tri crvena kralja, a godina znamenitog govora je, naravno, zaboravljena.

Ali, po doživljenosti pričanog i svojoj starosnoj dobi, pričalac bi trebao biti sin konobarice Angeline!

Uostalom, zašto bi ga kao pukog slušaoca zainteresovala priča doktora Gerha i zašto bi popamtio mnoštvo detalja iz njegovog pričanja?

Pričalac je, vjerovatno, smatrao da bi razotkrivanjem vlastitog identiteta sve banalizovao i ostavio neuvjerljivim krajnji dojam o čitavoj priči. Čak i ako je ovakva insinuacija isforsirana, ipak je moralno pravo Gerhovog sina da posiječe bukvu ispred doktorovog ugleda i papirnatih odobrenja mjesnog šumskog gazdinstva!

PREVLAST

PRIREDBA BEZ PUCANJA

EKSPOZICIJA

Drug Krnelj, sa već pomalo zaboravljenim ratnim nadimkom Korčagin, ispružio se u jedinoj fotelji koja je u ispravnom stanju dočekala početak mira u srezu Vrijesnica. Odgorijevanje friško namazane peći i sulinara štipa mu nozdrve. Nosnice su mu maksimalno raširene oporim smradom.

— Miris!

Samo što mu ne frknu suze, ali je to njemu mirisno. Čak iz trećeg sreza, specijalnim vezama, uspio je nabaviti dvije bočice s impregnacionom tečnošću bronzane boje. Kurirka Vasvija postupila je baš po njegovom ćeifu: sinoć je namazala peć i sulinar, nije prozračivala prostoriju niti je založila vatru da bi premaz odgorio. Da jeste, kao što bi inače bilo neophodno, ne bi bilo uživanja njenog pretpostavljenog.

Pardon!

Drugarica Vasvija samo je jedna od nekoliko neposredno profesionalno podređenih Drugu Krnelju, ali je pod njegovom pretpostavljenošću i osamdesetšest članova, stošesnaest kandidata, dvjestadvadeset drugova i tri drugarice iz boračke organizacije i tridesetak hiljada žitelja. Drug Krnelj istovremeno obavlja složene i odgovorne sreske funkcije partijskog sekretara, predsjednika boračkog udruženja i predsjednika samog sreza. Koliko mnogo sveopće odgovornosti i koliko malo vremena za lična zadovoljstva!

A već premazana bronzom, to mu je velika mladalačka želja!

Jednom, prije rata, kao đačiću koji je u školu dolazio iz Gromile, zapalo mu je da se grije kraj peći u Žužinom hotelu. Bilo je rano jutro. Spremačica

istom što je bila stigla. Poranila da potpali vatru. Širom raskrilila vrata. Pootvarala i prozore. Da što prije ishlapi smrad »bronze« i nestane ga prije nego se prostorija zagrije. Ustajao bi se izmiješan s toplinom vazduha. Samo je u takvim situacijama Gospođa Vasvija, spremačica Žužinon hotela, uobičavala upuštati djecu kraj peći — dok ne zatvori vrata i prozore. Tada, smatrala je, djeca ionako ne troše toplotu. Dječurlija bi se otimala ko će prije uraniti i biti u prilici da se čitave sedmice hvali grijanjem u Žužinom hotelu. Malom Krnelju dva puta uspjelo je da stigne prvi. Pred hotelom nikog nije zaticao. Ali oba puta zaticao je zatvorene prozore i vrata i bivao otjeran čim je pokušao unutra proviriti. Vremenom je izvještio da je pristup, u stvari, dozvoljen jedino ponedjeljkom. Tim jutrom je, dakle, Gospođa Vasvija činila nedjeljno spremanje peći i sulinara. Malog Krnelja je baš nedjeljom čekalo najviše svetih obaveza u vrtu, na njivi, u štali. Ponedeljkom bi se jedva dizao iz postelje. Ukućani bi ga s mukom razbuđivali i samo mu je preostajalo da trčkara do u Vrijesnicu ne bi li stigao u učionicu prije učitelja ili vjeroučitelja. I zato je samo otaljavao školovanje, čekajući da se završe ta četiri razreda, kad i prestaje zakonom regulisana obaveza. Jedino mu je ostajala želja da makar jednom porani ponedjeljkom i lično se uvjeri u sve nevjerovatne priče kako radi gospodska peć! I, kad mu je napokon uspjelo, kad je prozebao stajao kraj peći u širokoj hotelskoj prostoriji, ostalo mu je upamćeno po mirisu »bronze«. Vatra mu se učinila kao vatra. Izgledom peći i unutrašnjošću hotela odveć je bio impresioniran da bi išta upamtio. Jedino mu je u nosnicama preostao nepoznati vonj. Doživio ga je u gospodskoj kući i nije ga mogao prihvatiti kao ružno, kao smrad. Primio ga je kao miris. Najvjerovatnije da se ne bi razlikovao od ostale dječurlije iz Gromile koja su kratka ranojutarnja zadržavanja ponedjeljkom uz peć Žužinog hotela poimala kao najuzvišeniju čast.

Istovjetni dječački istinkt uspio je sačuvati i u kasnijim godinama: sve što nije razumijevao prihva-

tao je ako je to volja većine. I ne samo da je time i samog sebe sačuvao, nego mu je to pribavilo i karijeru. I u partizane je stupio kad je uvidio da to čini većina Gromilana. Tako i nadalje. U svakoj prilici bilo ih je da iskaču: i pri javljanjima za juriš, i pri izvršavanju ostalih opasnih zadataka, i pri javljanjima za riječ na partijskim sastancima, i prilikom glasanja kad jedinica nije bivala u pokretu. Takvi su postajali heroji ili izdajice, ali su redovno stradavali. Odrasli Krnelj shvatao je da ostaje živ. Izvježbao se i da se pripadnost većini treba zasnivati pripadnošću pojedincima koji iskaču i nisu stradali, ali da se i takva vrsta lojalnosti treba zasnivati na neupadljivosti: da i sam ne bi iskočio i da se ne desi da posrnu i ti koji su već imali izgrađene autoritete predvodnika.

Nije bilo nikakve dileme kad je trebalo postaviti prvu partijsko-državnu ličnost konačno oslobođene Vrijesnice: Drug Krnelj.

Drugovi kojima je bio vjeran u oružanoj revoluciji i koji su iskakali i nisu stradali, podrazumijevalo se, zauzeli su položaje od oblasnih na gore. Preostala su samo trojica takvih. Ostali su bili ili mrtvi narodni heroji ili veleizdajnici naroda. Ova trojica nisu se baš slagali oko međusobne hijerarhijske raspodjele, ali su jednoglasno odredili prvog čovjeka koji neposredno ostaje u zavičaju. Svaki je smatrao da će Drug Krnelj baš njemu biti pokoran. Ni svi skupa nisu mu mogli pronaći ijednu revolucionarnu packu. Da su tražili vrlinu, i nju bi teško našli. Složili su se u zajednički sročenoj karakteristici: »Naša oružana revolucija kolektivni je podvig naroda. Pojedinci su samo dio naroda. Tipični dio našeg neukaljanog naroda jeste Drug Krnelj«.

Drugarica Vasvija servira mu pod nos dnevnu poštu. Dva primjerka »Borbe« i nekoliko pisama. Prvo pažljivo pregleda memorandume na kovertama. Nivo adresanata nije zahtijevao urgentno otvaranje pisama. Opet se zavali u fotelju, pomalo žaleći što nije krupniji. Ovako, kraj njeg je bilo mjesta za još jednog, a nije se ni najbolje isticao iznad stola. Zak-

ljuči da o svojoj fotelji sam nastavi voditi brigu, a nogare na stolu može potkratiti i Drug Kulturnjak, koji je svakako zaposlen u sreskoj stolariji.

Pogotovo nestade Druga Krnelja kad rastvori »Borbu«.

Bio se uhodao u poslu. Prestao je i »Borbu« čitati od prve strane. Počinjao je otpozadi, pa dokle stigne. Posebno je volio napise o zanimljivostima sa svih strana. Sada pažnju pokloni tekstiću zaturenom udnu. Nije imao ni naslova. Slova su bila sitna. Riječi nerazumljive. To još više privuče dokonost Druga Krnelja. Želio je makar nakratko zaturiti svu gungulu okolo: izgradnju hidrocentrale na Jadru, seljačke radne zadruge, obavezni otkup poljoprivrednih proizvoda, dobrovoljno slanje radnih brigada na izgradnju šumske pruge od Pribidola do Kurjačevine, pošumljavanje goleti, učestvovanje jedina dva sreska industrijska preduzeća na svedržavnom sindikalnom radno-proizvodnom takmičenju — obućarske zadruge »Čelični klinčić« i stolarske radionice »Živio Prvi maj, praznik trudbenika«. Čitao je napregnuto:

»Slično radio-talasima, slaće se signal koji se u posebnom aparatu pretvara u promjenjivu električnu struju. Ona, dalje, u kineskopu izaziva elektronski mlaz. Njega analizira elektronski top, i to liniju po liniju, s ukupno šestodvadesetpet linija, čineći skupnu sliku jedinstvenom, tj. cjelovitom. U jednoj sekundi izmijeni se dvadesetpet takvih slika. Ovu brzinu ljudsko oko ne može zapaziti. Pred nama će žive slike promicati jednako uvjerljivo i uzbudljivo kao na filmu. I dok se film prikazuje isključivo u posebnim dvoranama i od njegovog snimanja do emitovanja treba mnogo ili prilično mnogo vremena, ove žive slike gledaće se u svakoj kući i moći će se prenositi i iz velikih udaljenosti. Čak iz Amerike, Azije ili Afrike, i to da ih gledamo skoro istovremeno kad se dešavaju u stvarnosti tih dalekih krajeva. Putovanje slike vremenski je, tako reći, zanemarljivo: brzina ovih talasa je trista hiljada kilometara u sekundi. Izum je nazvan savremenom televizijom. Potpuno će istisnuti komplikovani stroboskopski si-

stem izazivanja slike na ekranu, tj. televiziju koja je u nazadnoj Biv. Jugoslaviji prikazivana na velesajmovima u Beogradu i Zagrebu na nekoliko godina prije nego što će započeti naša slavna revolucija«.

— Baš lijepo! — prokomentarisa. — Da nije lijepo, ne bi »Borba« objavila. Da je razumljivo, nije. Ali, ne bi »Borba« objavila. Ali da poredak geografije nije u redu, nije: Amerika, Azija, Afrika. Nigdje bratskog Saveza Sovjetskih Republika. Samo, dijelom, Azija. Ali, ne bi »Borba« objavila. Zato, pronaći dobrovoljca koji će na sljedećoj sjednici Sreskog komiteta Partije žestoko opaliti po »Borbinom« velikom promašaju. Za svaki slučaj. Pri tome se ipak držati po strani. Za svaki slučaj. Ne bi »Borba«...

Drug Krnelj napokon baca pogled i na pisma: dva su iz seoskih odbora, treće šalje Agitpropova komisija pri Oblasnom komitetu. Dva pisma, neotvorena, po pravu subordinacije, stavlja u arhivu. Treće otpakiva. Nevoljno. Već je i zamoren. Čita:

»1) Obavještavamo vas da je vaša sindikalna organizacija na svedržavnom radno-proizvodnom takmičenju proglašena jedom od tridesetsedam najuspješnijih u FNRJ. Čestitamo! Dobićete za nagradu kamion marke čepel, upotrebljivog stanja. Kamion će dopremiti jedan od najuspješnijih vojnika na takmičenju koje se uporedo odvijalo u armijskim redovima. Za svečanu priliku dolaska-primopredaje kamiona govor će održati drug sekretar Sr. kom. Miting zakazati u sedamnaest sati dana...«.

— Bogati, kroz dva dana... — prokomentarisa, pa produži čitanje:

»2) Dramska sekcija Sr. kom. omladine Agitropa urgentno da pripremi dramsku igru trudbeničkog karaktera kojom se njeguju istinske rev. tradicije u čast sindikalnog uspjeha. Početak priredbe: istog dana u isto vrijeme. Potrebno je priredbu održati u nekom seoskom centru kako bi se na širem području sreza dao značaj kamionu marke čepel, tj. svedržavnoj nagradi.

Smrt fašizmu — sloboda narodu«
(pečat i nečitak potpis)

Pismo je ispisano rukom. Sitno, sitno, kaligrafski. Zbog štednje pisaćeg stroja i papira. Samo na polovici normalnog arak-papira, odnosno na četvrtini ako se karirani arak-papir posmatra bukvalno — kao dvolisnica. Otpozadi, najvećom spajalicom, bio je »materijal« izvučen na šapirografu. Velika spajalica upotrebljena je jer je tekst otpozadi sadržavao čitavu hrpu papira. Drug Krnelj ovlaš preleti prve redove druge strane. Naslovnicu je izbjegavao razgledati; samo se gubi vrijeme. Ali i u vrhu druge strane bilo je istaknuto ono što bi pročitao i na prvoj: RADNICI RADE — DOMOVINU GRADE. I tekst ispod ispisan je krupnim slovima:

MJESNI RUKOVODILAC, SVEČANO OBUČEN, S CRVENOM KRAVATOM, IZLAZI ZA GOVORNICU DEKORISANU DRŽAVNOM ZASTAVOM. ISPRŠEN, GODAR, BODAR, NAKAŠLJAVA SE I OBRAĆA NARODNOJ MASI

Nizali su se redovi običnih, malih slova:

»Drugovi i drugarice, u ovom našem svečanom trenutku kada trudbenici cijele zemlje jurišaju na nove rekorde. . .«.

— Cirkularni govor za sindikalnu svečanost! — prekide čitanje Drug Krnelj, naviknut da mu Agitpropova mašinerija izlazi ususret kad god treba održati kakav miting u njegovom srezu. Redovno mu pošalju tipski govor koji se čita i po ostalim srezovima: pri početku izgradnje seoskog puta, pri postavljanju kamena temeljca, prilikom smrti istaknutijeg saborca, pri završetku radova na seoskom putu. Ni te varijante se mnogo ne razlikuju. Drugovi ostave po nekoliko upražnjenih mjesta na kojima mu preostane da jedino ubilježi ime, ime buduće fabrike, ime, prezime i nadimak bivšeg saborca, ime sela, ovisno o situaciji.

— A šta ćemo za priredbu? — Drug Krnelj je uobičavao da se zabavlja glasnim pitanjima.

Zagleda se u unutrašnjost koverte. I, ne nađe uobičajeni cirkularni tekst s prekucanom dramom ili recitalom.

— Dabome, da je važno drugovi bi poslali cirkularni materijal po kom bi se priredba i pripremila. A što bih još i time ja razbijao glavu? Drugarice Vasvija!

Uđe Drugarica Vasvija.

— Dovedi mi Druga Kulturnjaka. Reci im u stolariji neka ga s mjesta puste. Nemoj! Samo reci da ga treba Drug Krnelj. Jasno?

— Jasno... — kaza Drugarica Vasvija.

— Jasno, Druže Krnelj! — htjede je ispraviti, ali se, pod naletom propuha, ote šteka iz kurirkine ruke i vrata za njom tresnuše.

Time se htjelo na ruku Drugarici Vasviji da još jednom uzmakne pred svim tim novim vokabularom oslovljavanja, skraćenica i rečenica koji se i na nju sručio. Prvo joj je bilo nametnuto da je zovu Drugarica Kurirka, ali je, za razliku od ostalih na profesionalnom radu u vrijesničkim državno-političkim organima, imala hrabrosti da sve skreše u lice Drugu Krnelju: da je bila Gospođa Vasvija još dok je radila u najotmjenijoj vrijesničkoj kući, kakve danas nema na čitavom srezu, i ako je već zaposlena u kući koja sada treba da je najotmjenija, i ako već ne smije biti što je bila — onda insistira na upotrebi njenog rođenog imena, za šta su se žene Jugoslavije, predvođene Afežeom izborile u ravnopravnoj borbi rame uz rame s muškarcima, i ako joj već prezime ionako nije djevojačko, pa i ne insistira na njegovoj upotrebi, i ako to on sam neće promijeniti i početi primjenjivati — neka zna da će ona reći kome će reći, jer u ovu zgradu dolaze i drugovi s viših položaja i oslovljavaju je s »Drugarica Vasvija«, a tako i treba jer kad je ona i šta je ona bila ni ti drugovi odozgo nisu...

Tom prilikom Drug Krnelj je prekinuo na ovom mjestu izliva ličnog bijesa, dao joj je za pravo, pogotovo što je doznao da je to ta Gospođa Vasvija iz Žužinog hotela. Sinula mu je misao o »bronzanom« mirisu! Peć je imao, Drugarica Vasvija je u njegovoj službi, još je samo trebalo nabaviti »bronzu«!

Ali, i u kasnijim prilikama, Drug Krnelj je pokušavao nametnuti i terminsku subordinaciju između sebe i kurirke, kojoj je i u ovoj i u onoj Jugoslaviji bio jasan potčinjeni odnos same njene profesije. Samo se nije htjela pomiriti s rječnikom. Pogotovo sada, kada je i sama bila afežeovska aktivistkinja.

ZAPLET

— Druže Kulturnjak, ima li problema? — upita Drug Krnelj, a sama važnost pitaoca smete pitanog:

— Ima!

— Dobro, dobro. Sve će biti uredu! — tapšao ga je Drug Krnelj.

— Kako mislite? — i dalje je Drug Kulturnjak ispadao iz šeme kurtoaznosti susreta.

— Molim?! — obrecnu se Drug Krnelj.

— Ne znam način na koji će sve biti uredu . . .

— Prvo i prvo: to se tako kaže! Drugo i drugo: sve je uredu i biće uredu! Treće i treće: ja i ti imamo prečeg posla od raspitivanja za lične tegobe! Jasno?

— Jasno, Druže Krnelj!

— Tako treba! Tako se ponaša! Moramo biti ekspeditivni. Posao čeka na nas! — i Drug Krnelj, onako, u fotelji, prope vratom da bi preko oka pročitao drugu tačku oblasnog dopisa, ali da se doima kao da ne sriče nego da on sam sročava riječi . . .

— Aha. Trudbeničkog karaktera . . . — zapisuje Drug Kulturnjak. — Istinskih revolucionarnih tradicija.

— To je sve! — završi Drug Krnelj.

— Sve . . . — zapisuje Drug Kulturnjak. — Uredu! Samo mi još dajte cirkularni raspis dramske igre.

— Nema — kaza Drug Krnelj.

— Nema? Kako, nema? Uvijek je bilo!

— Lijepo, nema! Ne bi drugovi pogriješili. Važnije je da nam šalju upute kako da ovladamo radom

koji stvara višak vrijednosti. Proizvodnja! Tada ćemo lako s nadgradnjom. Nadgradnjom, to jeste kulturom samo se rasipa višak vrijednosti stečen radom. Da nije tako, ne bi nam tako govorili na seminaru u Opatiji. Tako je govorio i Drug Marks. Ili Drug Engels? Uvijek ih brkam. Slični su mi; i po učenju i po izgledu. Lakše mi je s Drugom Staljinom i Drugom Lenjinom. Drug Lenjin je, da reknemo, ćelav. On, pardon, nosi kačket iako ga nigdje nisam uspio kupiti s kačketom. Drug Staljin ima samo brkove. Tako! Priredba je, da vidimo, priredba je, dakle, kroz dva dana. Bogati, samo kroz dva. Nije mnogo, ali nije ni malo.

— Šta nam je činiti? — pitucka rakom skliješteni Drug Kulturnjak ali biva popravljen:

— Šta nam je činiti, Druže Krnelj!

— Jasno, Druže Krnelj! — ispravi se Drug Kulturnjak.

— To ja tebe trebam pitati. Ti si zadužen. Što se politika mora u sve miješati?! — beči se Drug Krnelj.

— Ipak, znate, vaše bogato iskustvo. A i ako ja pogriješim ode i vaš obraz...

— Ja ću svoj obraz odbraniti, a ti se za svoj dobro pazi! — viknu Drug Krnelj.

— Dobro, Druže Krnelj, nismo dotle otišli. Znate već...

— Tako! — propinje vratom Drug Krnelj i popušta čvor na kravati. — Samo nemoj da bude pucanja. I nemoj mi njemačkih vojnika ni pete kolone. Hoću nešto da je naše. Potpuno naše. Priredba! Kako ne razumiješ? Snađi se. Samoinicijativa unutar propisanih pravila ponašanja! Te neslućene prostore socijalizma treba koristiti Ovo je revolucija koja teče. Imaš odriješene ruke. Angažuj iz Doma za ratnu djecu Drugaricu Azru. I ona ima iskustva s priredbama...

Druga Kulturnjaka već na samo pominjanje Drugarice Azre obli stvaralački optimizam. Izgubi koncentraciju. Samo je uspijevao olovkom konstatovati neke od teza za priredbu koju treba s njom pripremiti:

»— trudbenički karakter

— rev. tradicije

— dekoracija kao za narodni zbor

— ulaznice dijeliti preko sindikata, ali i svim strukturama radnog naroda, posebno porodicama domaćih izdajnika radi važnosti kulturnih dobara u resoc. ličnosti

— bez Nijemaca i pete kolone

— nešto sasvim naše

— likovi, naravno, veličaju ime Druga Staljina

— priredba je, naravno, u Gromili, i to ne samo što sam ja, to jeste što nisam ja nego što je Drug Krnelj iz Gromile

— zakazati u zadružnom domu

— odriješene ruke«

Ne sjeća se ni kad je, ni kako završen susret s Drugom Krneljom. I sam Drug Krnelj primijetio je zaluđenost svog kulturnog saradnika. Zato je izdao nalog profesionalnim protokolarcima da ga nadzorišu, za svaki slučaj, iako je kolegino ponašanje protumačio predanošću revolucionarnom zadatku.

Ocjena je bila ispravna. Drug Kulturnjak se tako i osjećao. Samo je, kao uzgred, kroz opštu revoluciju želio proturiti i svoju pojedinačnu seksualnu revoluciju s Drugaricom Azrom, vatreno vjerujući da ne čini prestup.

U stanju idealnog dijalektičkog jedinstva ljubavne i stvaralačke groznice ispisao je sinopsis petočinke, ravnajući se preporukom Druga Krnelja da maksimalno koristi samoinicijativnost unutar pravila. Nisu mu trebala ni tri sata. Utrošio je nova dva sata dok je lijepo prepisao ispreturani sinopsis. Bio je opčinjen djelanjem. Svako početno slovo novog pasusa oslikao je načinom iz prijeratnog izdanja beogradskog »Narodnog dela« Servantesovog romana »Don Kihot«. Jedino je, umjesto zmija koje su se obavezno uvijale oko slova, svaki svoj monogram smiještao u enterijer petokrake zvijezde. Unutar je izvodio egzibicije sa cvjetićima, srpom i čekićem, a veliko »o« obavezno su probijale strelice.

Zaista je šteta što se, osim prepisa integralnog teksta sinopsisa, ne može dočarati i njegov socromantičarski izgled:

»1.

Seosko raskršće. U jednom kraju improvizovani zid krčme s firmom »Posljednja šansa«. Uokolo stolovi. Stolovi su razmješteni bez reda. Za njima sjede članovi mjesne vlasti. Seoski odbornik vodi glavnu riječ. Svaki čas ga prekidaju: radnici i zemljoradnici — podnoseći raporte s gradilišta hidrocentrale na Jadru, koja se prva u Jugoslaviji gradi od naših dijelova s ugrađivanjem nulte »Litostrojeve« turbine i prvog generatora »Rade Končar«, i s kolektizovanih žitnih njiva, seljaci — raportirajući o prebačajima plana na obaveznom otkupu živežnih namirnica, omladinci — iznoseći podatke o direktivama ispunjavanja obaveza dobrovoljnog rada, pioniri — deklamajući o dostignućima svoje akcije na opismenjavanju odraslih.

Ovime se, Drugarice Azra, završava prvi čin.

2.

Užurbanost u kancelariji seoskog ureda, to jeste mjesnog. Koriste se isti stolovi ispred krčme »Posljednja šansa«, samo besprijekorno uzdužno poredani jedan uz drugi. Po licima i riječima osjeća se strahopoštovanje. Ono je izmiješano sa zanosom. Najprisutnija je prpa. U ured banu sreski poštari linijaši s motalicom. Od Vrijesnice do Gromile rastegli su, u stvari: pružili samo po zemlji, žicu. Priključuju telefon zvani »specijal«. Telefon zazvoni! Odaziva se seoski odbornik. Iz njegovih kratkih riječi izvjesno je jedino sa kim razgovara: »Jasno, Druže Sekretare«. Ostale riječi samo povećavaju nervozu i užurbanost velikog događaja.

Ovime se, Drugarice Azra, završava drugi čin.

3.

Sada ubacujemo malo pjesme, igre i svirke u izvođenju KUD »Usaojevac« da bismo publiku ra-

zonodili. Ovaj čin je u totalnoj pozorišnoj funkciji: osim što veseljem zadržava eventualno poljuljanu pažnju publike, ispostavlja se da je riječ o generalnoj probi muzičko-folklorno-pjevačkog ansambla KUD »Usaojevac« pred nastup na velikom događaju. Veliki događaj je stvar apsolutne konspiracije i još se ništa ne zna šta bi se to moglo desiti. Sve samo visi u vazduhu. Svi pominju veliki događaj. Niko ne zna šta je u pitanju. Scena je ista kao u prvom činu, samo što su za pravljenje svečane bine upotrebljeni stolovi iz prvog i drugog čina, sada poslagani tako da u tlocrtu čine kvadrat. Na njima, to jeste na bini, KUD »Usaojevac« vrši probu.

Ovime se, Drugarice Azra, završava treći čin.

4.

Izgled scene iz prvog i trećeg čina. KUD »Usaojevac« poredan je uredno na bini. Na improvizovanom zidu krčme ističe se nova firma »Naš udarnik«. Na desnoj strani poredani su seoski, to jeste mjesni rukovodioci. Čuje se drndanje džipa. Džip se zaustavlja na sceni. S prednjeg sjedišta iskaču drugovi iz specijalnog obezbjeđenja, odjeveni u milicijske uniforme, samo crvene boje. KUD »Usaojevac« pjeva himne bratskog Sovjetskog Saveza i jugoslovensku. Na džipu se rasklapa krov. Čine to »crveni« milicioneri. Prvo izranja sitna figura našeg Sekretara Sreskog. Za njim — veliki događaj: gorostasna figura Druga Staljina. Da! socrealističke drame nema bez Druga Staljina, lično. Sve drugo bilo bi socromantičarski. Zašto ga ne bismo izveli pred naš narod! On u našoj drami dolazi nama u posjetu, to jeste trudbenicima Gromile. Potom Drug Staljin drži govor.

Ovime se, Drugarice Azra, završava četvrti čin.

5.

Kancelarija iz drugog čina. Na sceni su samo stolovi poredani kao u drugom činu — u jedan dugi sto. Taj sto napokon ostvaruje likovno-funkcionalnu

vrednotu! Počinju pristizati predstavnici naroda: neko donosi jagnje, neko kokoš, neko dva jagnjeta, stižu s tepsijama pita i svakovrsnih đakonija. Neko saopštava podatak da se steklo čak dvadesetšest različitih slanih i slatkih pita; različitih vrsta. Na kraju stiže i pečeni vo i stavljaju ga na sredinu stola. Neformalni predstavnici naroda koji su donijeli hranu silaze sa scene. Na scenu izlaze legitimni predstavnici naroda, to jeste: mjesno rukovodstvo. Predvodi ih Sekretar Sreskog. On zauzima poziciju u sredini stola. Sitne je figure i ne bi se vidio iza pečenog vola. Zato svoju stolicu posađuje na sto. To je, ujedno, figurativna nadgradnja drame. Članovi mjesnog odbora lijevo i nadesno zauzimaju poze kao apostoli na tajnoj večeri s Hristom. Jedina je razlika u izgledu trpeze i njihove odjeće. Sa stolice na stolu pridiže se Sekretar Sreskog i oglašava riječima: »Ovo je javna večera. Mi nemamo šta kriti pred narodom. Naš zadatak je da napokon predahnemo nakon veleважne posjete. Ostanimo vjerni praksi detaljne analize posjeta odgovornih drugova našem kraju. Pogotovo smo to obavezni u ovoj prilici. A i nema nam ni micanja dok sve ovo ne pojedemo«. Time govornik potcrtava dužinu analize zbog važnosti izvršene posjete Druga Staljina. Govornik biva prekinut frenetičnim aplauzom potčinjenih kolega. Istovremeno se, iz pozadine, oglašava pjesma »Budi se Istok i Zapad, budi se Sjever i Jug, koraci tutnje u napad, napred, uz druga je drug«. Sekretar Sreskog spontano uzvikuje: »Naprijed!«. Drugovi se složno bacaju na iće i piće. Opet se oglašava Sekretar Sreskog: »Polako, drugovi! Vi u seoskom odboru niste navikli na ovakve analize. Govorim vam iz iskustva. Polako. Trebamo ovdje ostati barem dva, tri dana. Nemojte se brzo prežderati. Zaboljeće vas stomaci. Valja i vola pojesti!«. Niko ga ne sluša. Svi se zalažu pečenim mesom i zalijevaju pletenkama rakije. Drug iz sredine stola opet ustaje i stojeći se hvata ukoštac s pečenim volom. Iz pozadine se oglašava hor KUD »Usaojevac« s pjesmom »Amerika i Engleska biće zemlja proleterska«. Publika (po dogovoru s publikom!)

zdušno prihvata. Svjetla se gase i u tom momentu hor djevojaka stupa u salu i pjeva prigodnu pjesmu.

Ovo je, Drugarice Azra, kraj naše drame, tokom koje, eto, neće biti ispaljen nijedan metak, a ostvariće se apsolutni efekat revolucionarnog čina!

Tehničke napomene: Urediti s domaćinima da se zabrani unošenje vatrenog oružja kako oduševljena publika ne bi zapela u vatreno iskušenje. Naša drama ima naslov: »Sija zvijezda, sija svaka...«. Da, sa tri tačke na kraju. Njihovo značenje biće vizuelno efektno odgonetnuto: sa stropa — nad izvođačima — visiće ogromna petokraka zvijezda s crvenim sijalicama po ivicama perâ, a kako koji čin teče tako se i pali svjetlost u po jednom kraku, da bi u zadnjem činu bilo osvijetljeno svih pet krakova. Najbolje bi bilo ovaj čin igrati bez dodatnog svjetla. Osim svima dobro znane simbolike obasjavanja izvođača crvenom svjetlošću, time ćemo postići i zaokruženje naslova naše zajedničke drame.

S poštovanjem, Drug Kult.

P. S.: Ostale napomene, Drugarice Azra, želio bih da vam prenesem usmeno ukoliko budete pristali da me primite u vašem domu, to jeste u Domu naše siročadi, već sutra u sedamnaest sati. Odgovorite mi, molim, Vas, po Drugarici Vasviji sa »da« (usmeno) ili mi po njoj pošaljite pisamce«.

Već je bio smetnuo s uma, ali se dosjeti da ispred sinopsisa prikači ceduljicu s opisom situacije, odnosno da Drugaricu Azru upozna da su njih dvoje preuzeli zajedničku direktivu od Druga Krnelja o pravljenju priredbe koja mora biti izvedena već prekosutra s početkom u sedamnaest sati u Gromili. Čitav tekst pažljivo ispresavija, stavi ga u službenu kovertu, obliznu ljepilo i iziđe u mrak. Već se bilo i zanoćilo. Tumarao je po mraku i tražio kuću Drugarice Vasvije. Odgovoreno mu je da se nalazi na svom radnom mjestu.

Zatekao je kako izvršava direktivu svakonoćnog premazivanja sulinara i peći »bronzom« u kancelariji Druga Krnelja, tako da joj ujutro preostaje da

samo potpali peć u neprovjetrenoj prostoriji. Sam se prihvatio dovršenja njenog posla, najuljudnije je zamolivši da u svakom slučaju iščeka na odgovor Drugarice Azre.

PERIPETIJA

»Po saznanju cjelokupnog sadržaja tvog (prvo je pisalo »Vašeg«, ali je riječ precrtana) pisma Drugarica Upravnica me — u prisustvu Drugarice Vasvije — oslobodila domskih obaveza do izvođenja naše priredbe. Nemamo mnogo vremena. Mene osjećaji i predosjećaji ne varaju. Ovo vremena što imamo ne smijemo rasipati. Izvoli doći i deset sati prije termina koji se ponudio.

Drugarica Azra«

Drug Kulturnjak je svunoć zurio u sadržaj pisamceta koje mu je donijela Drugarica Vasvija. Tekst je naučio napamet. Znao je i kako izgleda svako slovo. Nekoliko puta je i sam ispisao isti sadržaj. Na kraju nije znao koje je original. Nije bio u stanju odgonetnuti na kom je papiriću autentično »Azra« da bi ime i dalje prinosio usnama. Svanjivalo je kad je prikunjao. Prenuo se i izletio na dvorište, pa se ispljuskao hladnom vodom.

Krenuo je već u šest sati. Do Doma ratne siročadi nije mu trebalo ni petnaest minuta laganog hoda. Zato i nije koračao. Išao je kao kad se djeca igraju. Namiještao je petu lijeve noge ispred prstiju desne cipele, pa petu desne noge premiještao ispred prstiju u lijevoj cipeli. Izbrojao je trihiljadepetstodevedeset stopala. Njemu se činio da je preletio ili da je lebdio u bezvazdušnom prostoru. Stigao je tačno u šest sati i pedesetsedam minuta. Dežurni pitomci izvjestili su ga da Drugarica Azra čeka još od šest sati u svom kabinetu i da je već nekoliko puta silazila i raspitivala se da li je došao.

Bila je ljepša nego što jê mogao i zamisliti. On to nije ni primjećivao. Imao je silovitu tremu. Nije

percepirao ni da je dugo sređivala frizuru iako više nije bila plavuša. Ni da su zidovi u sobici friško okrečeni. Ni da je okrenula ključ u bravi čim je ušao. Ni da je, odloživši ogrtač, ostala u prozirnoj haljini kojom je više otkrivala nego što je skrivala. Samo mu je pred očima treperio njen lik kakvog je pamtio s ulice: povučena plavuša, u teškoj kaputini, blijedog lica, s jamicama koje bljesnu na obrazima pri zdravljenju u prolazu.

— U pravu ste... — kazao je. — Nije nam ostalo dugo vremena. Ali mislim da sam pronašao rješenje. Pošto moramo biti oprezni da ne bi ispalo da izvrgavamo ruglu lik Druga Krnelja — jedino ćemo lik Sekretara Sreskog zamijeniti glumcem. Ja bih, s vašim dopuštenjem...

— S mojim! — prekinula ga je.

— Da, s vašim! — ponovio je.

— S tvojim! — pokušala je.

— Ne, nego s vašim! — nije se dao.

— S »mojim« u smislu upotrebe izraza »tvojim«... — objašnjavala je, nastojeći da se definitivno razjasne.

— Da, s vašim! — branio se.

— Mislim nema razloga da ne pređemo na pertu, da se oslovljavamo kao u mom pismu. Ja sam ti, ti si ti! Razumiješ li sada? — i stavi mu ruku oko vrata nagetog nad stolom.

Prože ga hiljade srsi. Svim silama se upinje da ne pogriješi. Strahuje od procjene — da sve namjere ne pokvari već na prvom koraku. Njihovi susreti na ulici, ono u mimohodu, ništa su spram ovoga ovdje. Ali, šta ako njen lakat na njegovom ramenu treba shvatiti kao poslovni odnos saradnika? I učiteljica se, u školi, tako naginjala nad njegovom sveskom. Šta ako je Drugarica Azra slučajno i servirala pred njegove oči svoj dekoltirani izrez, pa providna haljina više ništa ne skriva, a njene grudi, klateći se, lupkaju ga čas po licu, čas po vlastitim grudima; jednom i po nosu? Učiteljica nije imala dekolte, ni takve grudi, ali je, svejedno, osjećao i njihovu mekšinu dok mu je — nageta nad njim — ukazivala na greš-

ke u domaćoj zadaći. Ali, ove grudi nisu meke. Od njih ga boli nos.

Skupio je svu hrabrost:

— Ja bih tumačio taj lik. Jeste, s tvojim dopuštenjem.

— Eto, vidiš! — poljubila ga je i ponovila rečenice koje je znao iz njenog pisamceta: — Nemamo mnogo vremena. Mene osjećaji i predosjećaji ne varaju. Ovo vremena što imamo ne smijemo rasipati.

— Da! — kazao je. — Zbog nedostatka vremena ostale uloge igraće autentični ljudi. Angažovaćemo čitav mjesni odbor iz Gromile. Angažovaćemo i radnike, pionire, seljake, omladince, sve koji i uistinu biju bitke s radnim pobjedama. Svako neka se ponaša uobičajeno i govori što i govori.

— Samo, nemamo... — pokuša ga prekinuti, ali i on njoj doskoči:

— Imamo! Promišljao sam i zaključio da ne treba rizikovati s tekstom koji izgovara Drug Staljin. Angažovaćemo Sreskog Vjeroučitelja. Samo ćemo načiniti štrihove i osavremeniti jezik svetih knjiga. To je pravi tekst. Sreski Vjeroučitelj ga zna i umije uvjerljivo izgovarati. Krupan je. Posjeduje i brkove. Brada mu je višak, ali jê bar lako obrijati. Važno je da su brkovi stvarni. S nalijepljenim bi moglo izgledati da karikiramo Druga Staljina. Zašto i Sreskom Vjeroučitelju ne bismo pružili šansu da se iskaže. Nije uprljao ruke u ratu. Nije proglašen reakcionarom...

Uporedo, dok Drug Kulturnjak razobličava svoju postavku zajedničke predstave s Drugaricom Azrom, u kancelariji Druga Krnelja na pomolu je dramatičnost situacije. Nevični pomoćnik Drugarice Vasvije prethodne večeri poremetio je sulinar. Bilo je dovoljno da ujutro kraljica peći zapucketa i sukne dim, pa da sulinar iskoči iz ležišta u odžaku. Prostorija se ispunila dimom. Drug Krnelj nije volio nikakva iskakanja, makar bio i sulinar:

— Gdje ima dima — ima i vatre! — mudro zaključi, ali je »bronza« širila svoj miris i omamljeni Drug Krnelj radije bi se ugušio nego propustio uži-

vanje da ne prepozna gromoviti glas Druga Groma, svog brigadnog i divizionog političkog komesara, sada na najvišoj funkciji u Oblasnom komitetu:

— Druže Korčagin! Gdje si nestao, Druže Korčagin?!

Drug Krnelj se prvo ne odazva. Nepovratno su prohujale ratne godine. Treća je otkako živi u miru. Više je to primirje: bande se još gone po zabitim dijelovima sreza, traje rat na obnovi zemlje. Ali makar u ovo godina nije oslovljen kao Korčagin. Taman je namislio svoje pravo ime identifikovati s mirisom »bronze« i konačno zaturiti ratni nadimak, koji ga je redovno asocirao na smrad baruta, pa poslije i na sve drugo, čak i na to da mu je to bilo umjesto ličnog imena. A, vidi jada, odjednom, i dim, i Gromov glas, i miris baruta s nadimkom Korčagin.

— Druže Korčagin ... — objašnjavao je Drug Grom. — Stvar je krajnje delikatna. Dovedeni smo u pitanje. Ovo pismo dobro čuvaj. Ne otpečaćuj dok se ja ne vratim. Ni ne pipaj ga. U kasu! Životom mi garantuješ. Nigdje da nisi mrdnuo. Čuvaj kasu. Ako peć dimi, izbaci peć. Ubaci krevet. I ne mrdaj. Preksutra se vraćam iz obilaska ostalih srezova naše oblasti. I njima nosim istu kovertu. Tada ćemo i ovu otpečatiti. Za sedamnaest sati zakaži mi sastanak svih članova i kandidata. Preksutra! Jasno?

— Jasno, Druže Grome! — salutira Drug Krnelj, a siva silueta pretpostavljenog nestade iz dimnog bjelila, iza čega će, znao je Drug Krnelj, ostati masnoća crne čađi po zidovima. — A, iza Druga Groma? Šta će iza njeg ostati? Kukavna mi majka! Kad je dotle došlo da se Drug Grom pretvara u kurira i raznosi pisma na noge sreskih funkcionera!

Soba je jednako bila puna dima. Drug Krnelj napipavanjem nađe što je tražio. Dobaulja do hodnika. Otključa salu za povjerljive sastanke. Prvo što učini u ovoj prostoriji, u kojoj se nije čulo ni na dim ni na »bronzu«, bi da se iskašlje. U rukama je držao dvije koverte. Tek pristiglu. I drugu s istom adresom, istim adresantom i istim pečatom kao na novoj, ali je ova druga bila otvorena. Čitavo jedno po-

podne mučio se da što pažljivije otvori to pismo s nevažnim sadržajem koje je obični kurir donio iz Oblasnog komiteta. Nije imao šta raditi. »Borba« mu se nije čitala. Bilo mu je dosadno. A i nadao se da bi mu kad-tada moglo ustrebati i da čitav mali trud neće biti baš besposličenje. Taj trenutak je kucnuo! Nehajno rascijepi krajnje delikatnu kovertu, zdrobi pečatni vosak, sve zgužva i baci u otpatke. Izvuče papire i na njih pridoda, otpozadi, istovjetni koverat s neoštećenim pečatom. Predade se čitanju. I sve mu je bivalo nejasnije. Slova su bila jasna. Pismo je bilo cirkularno. Otkucano na boljoj mašini i izvučeno na boljem šapirografu nego ijedno koje je dosada vidio.

— Proslijeđeno je s višeg mjesta u Oblasni! — zaključi.

Sve je bilo jasno. I ništa nije bilo jasno. Pismo je imalo tri dijela. Prvi, s uobičajeno kratkog porukom iz Oblasnog komiteta. Drugo i treće. Ova dva nisu bila uobičajena pisma. Bila su nejasna koliko su god čitko izgledala. Oba su bila dugačka. Nije imalo smislla čitati ih ispočetka. Ionako je izdangubio povraćajući se na mnoge riječi i rečenice dok mu nije postalo jasno da je sve besprijekorno nejasno.

Bojažljivo uklopi pismo u pismo. Naprijed prikači i kratku poruku iz Oblasnog. Sve je bilo kako je i bilo. Jezikom zaliza po koverti i pritisnu šavove jumrukom. Koverta je izgledala nedirnuto. S neokrnjenim crvenim voštanim pečatom. Tek pošto se vrati u kancelarijski dim sjeti se da po džepovima napipa ključeve od kase. Zapahnu ga i htjede se prepustiti »bronzanom« mirisu, ali mu naumpade da bi se u kasu mogao uvući kompromitirajući smrad dima, pa ugurnu kovertu kroz odškrinuta vratanca i vrati ključ u džep.

Iz kancelarije za pomoćno osoblje pokupi Druga Šofera, a Drugarici Vasviji izdade direktivu da zagasi vatru, prozrači i okreči kancelariju — da se sve blista do preksutra u sedamnaest sati, a Tehničkoj Sekretarici naglasi da u to vrijeme zakaže neizostavni sastanak svih članova i kandidata. I već su, jedi-

nim putom koji vodi u Vrijesnicu i iz Vrijesnice, bili dobro odmakli automobilom kad se sjeti da Drugu Šoferu naredi odredište putovanja:

— Prvo, u Sarajevo! Iz Sarajeva ćemo u Beograd! Moramo se vratiti do preksutra naveče u šesnaest sati! Jasno?

— Nije jasno, Druže Krnelj! — kaza ravnodušni Drug Šofer.

Drug Krnelj zausti da izruži Druga Šofera, ali se prisjeti da mu je neophodna njegova diskrecija, pa prešuti.

— Nije jasno ... — objašnjavao je Drug Šofer. — Za sutra imate zakazan miting pred sindikalnim pregaocima.

Drug Krnelj opet htjede zapjeniti, potom namisli zapovijediti povratak u Vrijesnicu, ali se brzo preračuna:

— Ovako ćemo. Dok ti radiš — ja spavam. Dok ja radim — ti spavaš. Ali, moramo na sve stići.

— Ništa mi nije jasno! — kaza smireni Drug Šofer.

Drug Krnelj opet pokuša istresti bijes. Ipak, ostade vjeran svojoj taktici neiskakanja iz kolotečine; Drug Šofer je saučesnik zavjere:

— Ovako ćemo! — kaza. — Ti vozi pred kuću Druga Raje. Ja ću spavati. Imaćeš vremena da odspavaš dok ja budem s njim. Budim te na desetak minuta, prebacuješ me do stana Druga Sabre. Odspavaj dok budem s njim. Dok ti dvaput odspavaš to je kao moje spavanje sada do Sarajeva. Ja nastavljam spavati ka Beogradu. Daću ti novac da zastaneš na dva mjesta i nešto nam kupiš za doručak i ručak. U Beogradu spavaj dok ja budem razgovarao s Drugom Zemom. S njim bih trebao ostati najkraće ili najduže. Izlazim iz njegovog stana, budim tebe, i krećemo ka Vrijesnici. Kako se god zbilo ni ja neću moći spavati u povratku iz Beograda! Tako nam je. Ali, da stignemo i na taj sindikalni miting.

Pa Drug Krnelj zakunja. Prvi san hvatao ga je veselog. Bio je sretan u nesreći. Ponosio se svojom strategijom: otići Drugu Raji, Drugu Sabri i Drugu

Zemi. Oni su pri republičkom i federalnom vrhu. Nisu baš u vrhu, kako bi to narod sreza vrijesničkog želio i kako i misli, ali su pri vrhu. Nikad ih nije iznevjerio. Mora se posavjetovati šta mu je činiti. Krupna je stvar. Nije više u masi da se i dalje može orijentisati po većini. Sada se masa u Vrijesnici mora orijentisati po njemu. Doduše, Drug Zemo je na najvišem nivou i najbolje zna situaciju. Ali, ova dvojica republičkih bi se naljutila. A i šta se zna — tri glave su mudrije od jedne. I, na kraju krajeva, imati i alibi da se nije ni maknuo od kase— stići na taj sindikalni miting. U protivnom, Drug Grom bi imao motive da sumnja otkud sreskom sekretaru da prosudi ispravno.

A situacija je da svako u svakog sumnja po svim pitanjima, osim što je Drug Kulturnjak napokon prevazišao sve svoje sumnje u odnosu prema Drugarici Azri. Čitav dan se trudio da joj razjasni sinopsis drame da bi ga ona privoljela da ostane i preko noći u njenoj sobi ne bi li uspjeli priuštiti sebi i malo lične melodrame kao intimnog prologa zajedničkom scenskom igrokazu.

Jedino se ujutro sjećao da joj je struk neuporedivo tanji nego što je naslućivao na ulici, da je sva vrela i da je bestidna u mraku.

KULMINACIJA

Kamion marke čepel stigao je u Vrijesnicu čitava dva i po sata prije zakazanog mitinga. Stigao je, u stvari, na vrijeme. Stručna procjena Oblasnog Agitpropa glasila je da će trošni čepel kasniti najmanje dva sata. Iskustvo je učilo da nema ništa gore nego miting ne početi na vrijeme: narod se unervozi i propadne agitacija dobrog raspoloženja, pa nikome nije nidokakvog govora ili govornika. Zato su, ravnajući se prema ekspertizi, javili Drugu Krnelju da zbor započne u sedamnaest sati. Računali su i na iskustvo sreskog funkcionera: ako se kamion ni do

tada ne pojavi — ocijeniće da se pokvario u putu i snaći će se: održati govor i bez pristiglog čepela.

S agitpropovskim preciznim planom nisu računali ni vozač svečanog kamiona ni Drug Krnelj.

Na ispraćaju tridesetsedam kamiona, koji su ispred zgrade Federativne narodne skupštine krenuli ususret srezovima pobjednicima svedržavnog sindikalnog takmičenja u razne krajeve zemlje, šoferu za Vrijesnicu uručen je nalog s optimalnim rokom da na odredištu bude u petnaest sati. Okupljeni automehaničari zgledali su se gledajući kamion i mladića koji ga je trebao povesti do cilja. Kazivali su mu da će dobro biti ako stigne i sljedećeg dana. Ovaj šofer, jedan od tridesetsedam primjernih vojnika osposobljenih u toku služenja armiji za šofersko zvanje, imao je više razloga da djeluje samouvjereno. On je, između ostalog, bio iz vrijesničkog sreza. Uspjelo mu je da se zamijeni s kolegom Slovencem kome je bio zapao kamion za Vrijesnicu. Dvojica mladića zamijenili su i bukvice da se ne bi ispostavilo da izigravaju stroge vojne propise. Tako je, formalno-pravno, u Vrijesnicu vozio Tovariš Karničnik, a za Sloveniju — Drug Feriz. Vrijesničaninu je najmanje bilo važno što u svom džepu nema vojne dokumente na vlastito ime. Na kraju krajeva, isto odjeveni i jednako ošišani, svi su vojnici isti, niti se u vojsci čine i suštinske razlike među pripadnicima. Vojnika Feriza, na izlazu iz Beograda, čekao je njegov rođak, predratni auto-mehaničar, koji je jedno vrijeme nešto brljavio u domobranima, pa mu nije zapalo radno mjesto sreskog šofera, iako bi ga po kvalitetima sljedovalo. Odmah je preuzeo volan, a mladog kolegu i rođu posadio kao suvozača. U početku se Vojnik Feriz pokajao što je ikako smislio svoj plan. Iskusni rođak je za pola sata odmakao manje nego što bi i sam Vojnik Feriz. To je on prisluškivao motor, probao kočnice, stabilnost točkova. Kad je, napokon, dao puni gas — više nije ni darnuo kočnicu. Vojnik Feriz je mogao sanjati svoj san. Zagrlio je rođu i zapjevao revolucionarnu pjesmu, iz zahvalnosti što će uspjeti stići na priredbu u Gromili.

Ima svim curama da izmami uzdahe, a njihovim roditeljima da zaustavi dah!

Sreća je što nije bilo saobraćajne gužve. U tom slučaju obrukalo bi se mnogo više šofera od tih šest, sedam s džipovima i limuzinama koje su preticali s podjednakom lakoćom kao i nekoliko teretnih kamiona i dva autobusa. Vozaču i suvozaču nagradnog čepela posebnu radost pričinilo je kad su, na petnaestak kilometara prije nego što će u Zvorniku preći Drinu, pretekli i automobil s Drugom Krneljom.

Drug Krnelj se baš bio razbaškario iako je limuzina odskakala nad rupčagama ili se odbijala od kamenica. Bilo mu je kao da ga uljuljkuje u bešici. Bio je prezadovoljan! Imao je tačnu ličnu procjenu! Jedino je, možda, bilo bolje da je išao samo u Beograd. Pomisao da bi se Drug Rajo i Drug Sabro naljutili, ipak, smiri ga. I njih dvojica su bili u nedoumici, čak i kolebljivi, pogotovo onaj na čijim vratima je sinoć prvo pokucao. Ali, sada kad je na pravom kursu — kad i oni saznaju da je i on ostao na pravom kursu — priuštiće im zadovoljstvo da i sebi pripišu zaslugu. Oni će se izvući. Za njih je lako. Stradaće oni u najvišem vrhu i oni dolje. Dok dođe red na one pri vrhu, a ova dvojica to jesu, dotad će i svako dijete znati na koju stranu se treba opredijeliti. Sada je stvar isuviše konspirativna da bi se međusobno hvalili da su pomogli nižem kolegu iz starog kraja...

— Druže Krnelj, prođe nas naš nagradni čepel! — zabijesni njegov Drug Šofer.

— Ni govora! — trže se zadovoljni Drug Krnelj. — Ako su oni iz Oblasnog prognozirali da će stići do sedamnaest sati, neće stići ni do devetnaest. Znam ja kakav to može biti kamion. Jasno?

— Nije jasno, Druže Krnelj!

— Jasno, Druže Krnelj! — pokušavao je da ga navede, ali je vozač malih kola ostajao pri svome:

— Jasno je kao dan da nas je pretekao nagradni čepel. Prepoznao sam šofera. Još nam je odmahivao i pokazivao šipak.

— Dobro, prestigni ga! — odobri Drug Krnelj, više zbog alibija i šoferovog saučesništva u konspirativnim putovanjima, nego da bi zaista ugodio šoferskoj sujeti, pogotovo što nije mislio da bi taj kamion mogao biti taj kamion. On je sebi lijepo isplanirao da će kamion kasniti, a ni miting ne može započeti ako se makar dva sata ne sačeka, pa ako ga nema — nema: održaće govor i kud koji mili moji!

Drugu Šoferu nije trebalo dvaput reći. Stisnu do kraja papučicu za gas. Taj kolega kojeg je prepoznao hvalucka se da je najbolji šofer na srezu, a i ostale kolege mu iz zavisti odobravaju. A nema zavidnijeg roda na kugli zemaljskoj od šoferskog. Gori su i od lovaca. Ne daju mu ni u kafanu izići otkako je postao lični vozač Druga Krnelja. Pogotovo što mu imaju poturiti tog tikvana iz Gromile. I jeste bolji, ali ko mu je kriv što je zapao u domobrane.

Bilo je kao da juri kuja zeca.

Sustigli su se pred Malim Zvornikom, a prestizali baš po drinskom mostu, na kome se jedva mogu mimoići kamion i limuzina i kada mile kao puževi. Ni kamiondžija nije posustajao ni prepuštao svoju desnu stranu prvenstva. Mostom su prešli poravnati. Pri silasku na neuravnatu kocku zvorničkog sokaka teži kamion očuva ravnotežu. Limuzina vrijesničkog sreza zanese se, naniza petnaestak parmaka gnjile tarabe i zadrža uz jedini zdravi direk u čitavoj ogradi. Motor je i dalje radio. I vozač i saputnik ostali su čitavi. Jedino što je falio čitav niz parmaka i jedan točak na automobilu.

I, dok se šofer dao u potragu za svojim kolegom iz Zvornika — da mu posudi automobil, a Drug Krnelj za svojim kolegom — da mu posudi i automobil i vozača, uzjogunjeni protokolarci objedinjenih političko-državnih službi u Vrijesnici preuzimali su situaciju u svoje ruke. Šef Protokola dosjeti se da mu je Drug Krnelj dostavio govor i da ga nije ni podizao. Narod je uveliko klicao nagradnom kamionu. Začas se pročulo da je čepel stigao, pa se svijet iskupio i prije zakazanog roka. Već ih je izdavalo nestrpljenje kad je i taj rok prošao. Negodovali su aplau-

zom. Posebno su bili nestrpljivi radnici obućarske radionice »Čelični klinčić« i stolarske zadruge »Živio Prvi maj, praznik trudbenika«. Obućari su, u stvari, bili objedinjeni u zadruzi, a stolari radionicom, ali kako da ne pomiješaju terminologiju u ovom svečanom trenutku kad još samo Drug Krnelj i zvanično treba da okarakteriše trud njihovih mišića. Šef Protokola lično je otrčao po tekst govora i dograbio ga se kao da on nudi rješenje. I, zaista! Prvo ovlašno pročita početne rečenice ispisane velikim slovima da se mjesni rukovodilac na bini pojavljuje s crvenom kravatom, da je ispršen, bodar, godar i da se nakašljavajući obraća narodnoj masi. Poče čitati i sitna slova: »Drugarice i drugovi, u ovom našem svečanom trenutku kada trudbenici cijele zemlje jurišaju . . .«. Ovdje prekide čitanje, pa se opet usredsredi kad se suoči s novim verzalnim slovima: RUKOVODILAC SE NA OVOM MJESTU ZAKAŠLJE, ALI TAJ NEDOSTATAK KORISTI DA OČIMA PREĐE PO TRUDBENICIMA KOJI SU POSJEDALI PO POZORNICI . . .

— Baš lijepo! — primijeti protokolarac. — Moram potčinjenima prenijeti ovo oblasno iskustvo: govore pisati malim slovima umjesto velikim — kao što smo mi dosada, a velikim slovima izdvojiti objašnjenja kako da se govornik i u kojoj situaciji ponaša — što dosada uopšte nismo praktikovali. To je vidan napredak. Čist domen protokolarne službe! — pa se ispe na binu.

— Drugovi pobjednici, pozivam vas da stanete naprijed. Ovo je naša, ali i vaša svečanost. Bilo je predviđeno da posjedate po pozornici. Mi ovaj miting radosti i veselja održavamo pod vedrim nebom. Nismo u sali i nemamo pozornice, a na bini ne bi bilo za sve mjesta. Zato vas molim da posjedate po travi. Dok se tako organizujemo i započeće naš svečani govor.

Istovremeno se uveliko odvijala pozorišna predstava u Gromili. Na velikoj petokrakoj zvijezdi već su se dva pera crvenila redovima crvenih sijalica kad u dvoranu banu Vojnik Periz. Igrala se scena u ko-

joj stvarni seoski odbor glumi veliko iščekivanje. Pridošlici prvo za oči zape velika Staljinova fotografija. Uzalud je strijepio: ta slika morala je biti elementarni dekor. U to nije ni sumnjao. Samo se pribojavao diletantskog rediteljskog promašaja da smetne s uma postavljenje Staljinove slike. Laknulo mu je: slika je tu — Drug Staljin visi. Na tom detalju zasnivala se strategija njegovog podviga. Kao šofer-kurir u komandi armije bio je u prilici da među prvima saznaje većinu tajni. Najviše su ga zanimale one vijesti koje su se odnosile na skraćivanje i produživanje kadrovskog roka. Ni ovu nije mogao da ne čuje. Ovu je morao čuti. Vjerovao je da nije mogla procuriti do Gromile. Čim ga je, sasvim slučajno, posjetio rođak, iskusni auto-mehaničar, čiji će kamion ostati deset mjeseci u ispomoći na izgradnji Novog Beograda, i ispričao mu o zakazanoj priredbi u rodnom kraju, u Vojniku Ferizu iskrsnula je misao da postane mjesni heroj. U početku neće postići svoj cilj, ali kad dođe djelo na vidjelo, a doći će, postaće najugledniji izabranik za ženidbu. Sada je i na domaku samog cilja. Evo ga i kako se uspinje na binu zadružnog doma. Njegova pojava razgaljuje uspavanu publiku. Dobacuju mu: »Živio Feriz!«. Seoski odbor, čiji se članovi ionako ne snalaze najbolje na umjetničkoj sceni, ne zna da li je i Vojnika Feriza zamislio Drug Kulturnjak. Uglavnom, niko ne ometa uljeza u drami. On prinosi stolicu, skida Staljinovu sliku, baca je na pod i skače po njoj.

— Smrt tiraninu! — kliče teatralno Vojnik Feriz.

Tajac u publici. Zavjesa se sklapa i brzo ponovo otvara: na sceni je muzičko-folklorno-pjevački ansambl KUD »Usaojevac«. Pali se i treći krak na petokrakoj zvijezdi koja raskošno dominira visinom scene. Počinje svirka, igra, pjesma.

U publici je i dalje tajac.

Tajac je i među publikom na mitingu u Vrijesnici. Drug Krnelj, koji se bez daha popeo na pozornicu, odmah je navalio na govor:

»Drugovi i drugarice, u ovom našem svečanom trenutku kada trudbenici cijele zemlje jurišaju na

nove rekorde, mi održavamo ovu priredbu s nastupom diletanata pjevača iz čitavog sreza. Naslov priredbi glasi »Omladina radi — omladina gradi, ali i pjeva«. Molim da se zavjesa podigne. Priredba može da počne...« — ali se Drug Krnelj zagrcnu, pa svečano izvini učesnicima narodnog zbora:

— Nešto nije uredu. Biće sve uredu!

Potom prelijeće objašnjenje: RUKOVODILAC SE NA OVOM MJESTU ZAKAŠLJA. On se zagrcnu. ALI TAJ NEDOSTATAK KORISTI DA OČIMA PREĐE PO TRUDBENICIMA KOJI SU POSJEDALI NA POZORNICI. TRUDBENICI USTAJU NA NOGE.

PRVI TRUDBENIK:

Ponosan...

DRUGI TRUDBENIK

Sam...

TREĆI TRUDBENIK

Što...

ČETVRTI TRUDBENIK

Sam...

PRVI, DRUGI, TREĆI i ČETVRTI TRUDBENIK

Trudbenik!

— Izvinite, nešto nije uredu. Biće uredu! — kaza Drug Krnelj u mikrofon i prstom prizva Šefa Protokola:

— Sunce ti jebem żeženo! — šapnu i turi mu tekst pod nos.

— To je tekst vašeg govora! — dično odgovori Šef Protokola.

— To je tekst vašeg govora, Druže Krnelj! — htjede ga ispraviti Drug Krnelj, ali brzo popravi i samog sebe: — To nije tekst mog govora. Sunce ti jebem krvavo! Ovo je pozorišni tekst!

— Nemoguće! — usprotivi se protokolarac. — U Gromili upravo teče pozorišna predstava. Nemojte brinuti. Nadzorisano je. Sve je kao što ste naredili Drugu Kulturnjaku. Ne samo da se veliča Drug Staljin, nego se Drug Staljin i pojavljuje na sceni. To je, znate, nadgradnja vaše misli...

— Nadgradnja vaše misli, Druže Krnelj! — pokuša ga ispraviti Drug Krnelj, ali se popravi: — Sunce li ti jebem informbirovsko! — ali se stiša pa došapnu Šefu Protokola: — Dok ja budem govorio, ti povuci izvikivače parola koji su zaduženi za Staljinovo ime!

— Za ime Druga Staljina, Druže Krnelj! — pokuša i njeg da popravi Šef Protokola, ali se funkcioner obrecnu:

— Sunce ti jebem staljinističko! Jasno?

— Jasno, Druže Krnelj!

Pa se Drug Krnelj obrati skupu:

— Nema greške! Rekao sam da priredba može da počne. Trebao sam da kažem: svečanost može da počne! Svaki govor samo bi pokvario naše slavlje. To sam htio da pokažem, to! Veselite se! Vrata restorana »Narodni zdravljak« neka budu otvorena do zore. Troškove pića snosiće »Čelični klinčić« i »Živio prvi maj, praznik trudbenika«, i to ne na vašu štetu. Država vas čašćava!

Masa odobri aplauzom. Ne ču se nijedna parola: protokolarci su uspjeli povući sve uzvikivače. To Druga Krnelja nakratko smiri. Pogledom potraži Druga Šofera, ali ga ugleda kako trči ka »Narodnom zdravljaku«. Sam upade u svoju popravljenu limuzinu i pritisnu gas do daske. Papučica propade kroz rasklimani pod:

— Ako! — smirivao se Drug Krnelj. — Stići u Gromilu ili biti mrtav!

Trećeg izbora nije ni bilo.

Automobil se i prope.

RASPLET

Pojava Sreskog Vjeroučitelja u četvrtom činu u ulozi Druga Staljina donijela je opšte zaprepaštenje. Gromilom se bilo pronijelo ko igra glavnu ulogu, ali bezbradi brkati svećenik nije nalikovao samom sebi. Članovi mjesnog seoskog odbora suočeni s markatnim brčinama Druga Staljina, koji nema bradu kak-

vu je Sreski Vjeroučitelj imao na probama u istoj ulozi, shvatili su da su uistinu loši glumci svoje profesije. Više se nisu umjeli ponašati prirodno, kako je od njih tražio Drug Kulturnjak, nego su se izvještačili. Nisu umjeli ni da zamucaju. I publika se najzad uozbiljila. Povezala je osnovne konce avangardnog teatra: shvaćeno je da nije posrijedi socromatičarska, nego zbiljski socrealistička predstava. Ako je seoski odbor sa scene stvarni seoski odbor, ako je KUD »Usaojevac« to i na ovoj i na svakoj sreskoj sceni, ako su seljaci koji prebacuju planove obaveznog otkupa seljaci koji izvršavaju te obaveze, ako su radnici koji grade hidrocentralu radnici koji grade hidrocentralu, ako su oni iz publike bili zaduženi da spreme iće i piće koje će igrati u petom činu i ako je ovo tek četvrti, ako je Vojnik Feriz zaista Vojnik Feriz, a jesu, svi jesu što i jesu, osim Druga Kulturnjaka od kog se i ne može očekivati neka zbilja, zašto Drug Staljin ne bi bio Drug Staljin?!

— Тобарищи! — gromovito viknu glavni lik.

— Друзьямои! — doviknu glavni lik, odstranjujući i posljednju nit sumnje.

Sala zadružnog doma pretvori se u kolektivni uzdah. Ljudi su se tresli i bezglasno plakali. Lice s brkovima! Stas! Glas! Ruske riječi!

Ni Drug Kulturnjak, u ulozi Sekretara Sreskog, nije se razlikovao od ostalih. On je bio opčinjen uvjerljivošću svoje predstave. Samo je Drugarica Azra, u ulozi suflera, uporno došaptavala glavnom glumcu da treba govoriti na našem jeziku.

— Uaa! Izdaja! Dolje Staljin! — galamio je Vojnik Feriz, ali ga niko nije htio poslušati. Dežurni milicioneri najradije bi ga — kao provokatora i najotrovnijeg huškača — izbacili vani, ali im je bilo na umu da je Vojnik Feriz zaista Vojnik Feriz, pa bi njihova intervencija protiv nosioca sivomaslinaste uniforme bila ravna internom državnom udaru.

Drugarica Azra je uporno, sada već glasno da je svako čuo u svečanoj tišini, ponavljala došaptavanje da je neophodno govoriti našim jezikom.

Drug Staljin je i posluša:

*

Drug Krnelj mu, trčeći salom, uskoči u riječ kao da se radi o najuvježbanijem foršpilu:

— Spuštaj zavjesu! — pa se zadihan ispe na pozornicu i obrecnu na Druga Kulturnjaka, nadjačavajući se sa snagom riječi Druga Staljina.

— Ne mogu... — šaputao je Sekretar Sreskog, alijas Drug Kulturnjak.

— Robijaćeš do kraja života! Boga ti jebem revolucionističkog! — grmio je Drug Krnelj.

— Zavjesa se ne spušta. Mogli bi je samo povući sa strana... — nemoćno se lomio Drug Kulturnjak između svog umjetničkog trijumfa i sebe kao dnevnog političara.

Nije bilo ni govora o padanju-navlačenju zavjese. Publika je bila ogorčena. Ako je već znala da je Vojnik Feriz zaista Vojnik Feriz i nije smjela ništa nauditi pripadniku armije, bila je uvjerena da je u pitanju glumac preobučen u Druga Krnelja. Poče dobacivanje:

— Dolje izdajnik!

— Živio Drug Staljin!

— Živjela bratska Rusija!

Drug Krnelj čupa kosu. Ne čupa je da bi gledalištu pokazao da nema periku nego čupa kosu što je čupa.

U uglu scene nemoćno rida suflerka:

— Znala sam da će nešto krupno biti. Nikad me ne varaju osjećaji ni predosjećaji. Tog čovjeka sam oduvijek voljela, ali sam znala da neće biti vremena za nas. Ja sam za sve kriva. Ja sam kobna žena! —

* Ostaće nepoznato da li su izgovorene riječi iz neke svete knjige ili je citiran sam J.V.St.

kriknu Drugarica Azra i sruši se naoči još živog ljubavnika.

Niko ne ču zov ljubavne boli. Drug Staljin je govorio svoje. Drug Krnelj, potpomognut Vojnikom Ferizom, svoje. Ostali diletanti svoje. Publika svoje. Niko nikog nije slušao.

Monotonost larme donekle razbi pojava Šefa Protokola:

— Izgubili smo! — kaza i sruši se pod noge Druga Krnelja.

— Zar i ti, sine birokrato! — vrisnu dramatično Drug Krnelj i zdrma svog protokolarca: — Oživjeću te makar si i stvarno mrtav! Nije ovo Maratonsko polje. Oko nas se odigrava najsurovija stvarnost! Neprijatelj! Veleizdaja! Reci što znaš da znaš! Reci, pa tada umri!

Šef Protokola odista prozbori:

— Izgubili smo! — i opet pade po sceni, ali ga Drug Krnelj diže iz mrtvih i uspravlja na noge:

— Govori!

— Došao je Drug Grom. Traži vas. Stigao je, kaže, dan prije jer je stvar neodložna. Rekao sam da ste otišli na priredbu kojom se — po Vašem izričitom naređenju — veliča lik Druga Staljina.

— Ništa ja nisam naredio! — urlikao je Drug Krnelj.

— Jeste. Vi ste izdali direktivu. Moji protokolarci nadzorisali su čitav dan probe i izvještavali me da će lik Druga Staljina biti vjeran.

— Staljin je propao! — drmusao ga je Drug Krnelj.

— Znam . . . To kaže i Drug Grom . . . Zato i kažem da smo izgubili . . . Pustite me . . . Jasno, Druže Krnelj . . . Ionako nemam više za šta živj . . . — i Šef Protokola se mrtvo skljoka niz nogavicu Druga Krnelja.

Priskače mu Sreski Vjeroučitelj i konstatuje smrt. To preneražava Sreskog Vjeroučitelja. On demonstrativno odjljepljuje brkove sa svog lica. Dugo je mislio da se neće morati obrijati i da će Druga Staljina moći glumiti i s brkovima i s bradom. To

je na probama i moglo proći, ali ga je lično Drug Kulturnjak obrijao pred premijeru, prijateći mu da će — u protivnom — biti pozvan na vojnu vježbu dužu od tri dana, pa će i-tako-i-tako ostati bez brade. Druga Kulturnjaka spopala je trema, pa je obrijao i brkove. Preostalo im je jedino da mu nalijepe prave pozorišne. Demonstrativno odlijepljene brkove Sreski Vjeroučitelj lijepi pod nos Drugu Krnelju. Zbacuje šinjel Druga Staljina. Ukazuje se njegova svećenička toga. I, on, skroz ćosav, počinje čitati molitvu nad mrtvim.

— Nemoj, član je! — grmi Drug Krnelj, ali ga niko ne čuje.

Aplauzi nadjačavaju svaki pokušaj govora. Suočena s pozorišnim brkovima — publika se oslobodila strahopoštovanja. Drug Krnelj, u nervozi, u džepu napipava flašicu »bronzanog« premaza i potura je pod nalijepljene brčine. Miris mu uli natčovječansku snagu.

— Smrt Staljinu — sloboda narodu! — viknu, ali — kad na ulaznim vratima zapazi Druga Groma kako nešto bilježi — bi preplavljen još većom moći vlastitog samoodržanja:

— Jeste, drugovi! Hapsiti! Nije s nama ko veliča Staljina! Nije s nama ko god tvrdi da je Staljin bezgriješan! Hapsiti! Druga Kulturnjaka! Njega najviše! Mi se opustili pred pjesnicima kao nijedna država! Kao što smo i s popovima. I njega! Sreskog Vjeroučitelja! Svi znamo da je ovaj naš, koji više nije naš, da je svećenik, a kamuflirao se u Staljina i vara naš slavni narod. Opozicija! Neprijatelji! Izdaja! Hapsiti! Svećenika nećemo. Nije član. Njega ćemo politički... — kuražan je Drug Krnelj. On već vlada situacijom i dok govori obraća pažnju na Druga Groma koji se kraj vrata raspituje za imena i bilježi uz njih minuse i pluseve. Neizbježni kibiceri još nisu u stanju da se opredijele šta bolje kotira — plus ili minus. Na mig Druga Groma prilaze sreski protokolarci sa zavrnutim kragnama na mantilima. Ubrzo izvode Druga Kulturnjaka, Seoskog Odborni-

ka, Mjesnog Blagajnika i ostale koji su u petom činu trebali učestvovati na javnoj večeri.

— Svi su članovi? — raspituje se Drug Grom.

— Svi, Druže Grome! — odgovaraju horski.

— Pritvorite govna! — odsječno cikmu Drug Grom.

— Druže Krnelj! — ote se urlik bola Drugu Kulturnjaku. — Šta sam pogriješio? Nije bilo pucanja! — ali ga ščepaše i izvukoše iz sale.

— Đubrad kolaboracionistička! — osokoljeno podvikuje s pozornice Drug Krnelj. — Ovo, drugarice i drugovi, sve ovo i treba da bude priredba bez pucanja. Da im pokažemo njihovog boga Staljina! Mi smo, drugarice i drugovi, mi smo i prije nego što smo zapucali, mi smo i prije rata, još iz doba našeg sukoba na ljevici, mi smo znali ko je Staljin! Za Sibir! Znali! Znali smo za čistke! Sve smo znali. Samo smo se prišutili. Nismo uzmicali od Staljina. Usadili smo ga u srca naših hrabrih boraca za slobodu. Umirali smo s njegovim imenom na usnama. Umirali smo s njim. Ali smo znali ko je i šta je! Više nam nije potreban! Pobijedili smo! Sada on kleveće našu pobjedu. Hoće da nas poništi. Time nam samo daje povod da ga se odreknemo! Da ga odbacimo! Jeste, drugovi! Vremena su teška. Bremenita sama sa sobom. Ali treba gledati u budućnost! »Borba«, drugovi, magnetne silnice, kinoskop, kućni bioskop, televizija, budućnost, drugovi! Proći ćemo i ovu etapu u kojoj revolucija jede svoju djecu. Svećenika ćemo u obični zatvor. Ali ćemo ostale, nas koji smo članovi, nas ćemo u specijalne zatvore. Znam ja! Nas čeka čistilište! Sve dosada što smo prošli, čitav rat, poratna izgradnja, sve je to raj. Sada nas čeka put u pakao. Čistilište! Novo čistilište! Nas tamo čeka što još živ čovjek nije doživio. Onima koji preživimo niko neće vjerovati da smo mogli preživjeti. Vratićemo se kao žive aveti. Ali, mi smo članovi! Četiri godine jurišali smo na imaginarnog Boga da bi se desilo to da smo prihvatili novog boga Staljina. U tom svom sljepilu zaboravili smo osnovnu postavku marksizma i lenjinizma — da je to ateistička religi-

ja! Greške valja iskajati! Ali će doći vrijeme, doći će drugovi, kada će se isplatiti i naša stradanja! Vrijeme blagostanja! Tada će djeca jesti svoju revoluciju! Zato, naprijed u zadatu budućnost, makar i morem, makar i na gola otočja! — završi Drug Krnelj u apsolutnoj ekstazi svoje nemoći.

— Smrt Informacionom birou komunističkih i radničkih partija! Živio Kapejot! — parolirao je Vojnik Feriz.

Njima dvojici priđe Drug Grom. Mlađem su se oči caklile od sreće. Starijem od suza.

— Čestitam, Druže Ferize! — kaza Drug Grom i izljubi se s njima. — Raskrinkao si ih blagovremeno. S tobom se mora računati! Na takvima ostaje teret naše revolucije! Mlad si! Perspektivan! Izveo si to vrlo dobro!

— Služimo narodu! — gromko će Vojnik Feriz.

— A ti, Korčagine? Kako si se ti pokazao u odlučnom trenutku? Vidim, dobro ti stoje Staljinovi brkovi. Ni ne naumpada ti da ih skineš . . .

Korčagin zbaci brčine i izgazi ih.

— Da li nam, Korčagine, trebaju takvi kao ti? — opkoljavao ga je Drug Grom. Kad mu zađe za leđa, Korčagin pokuša ispaliti zadnji adut:

— Ono što sam govorio, obavijestio sam se kod Druga Zeme, on me obavijestio, lično . . .

To Druga Groma prenerazi, ali se snađe, pa kao da preču. Samo zagrmi:

— Da li nam trebaju? Trebaju! Samokritika nam je potrebnija nego išta u narednoj etapi naše revolucije koja teče. I to ovakva, javna! To što si ti govorio s pozornice, Druže Krnelj, to je klasična klasna samokritika. I tebi čestitam, Druže Krnelj! Pokazao si maksimalnu klasnu samosvijest. Sposoban si i bez mene voditi sastanak biroa Sreskog komiteta!

Članice hora KUD »Usaojevac« bile su prinuđene da se očešu o trojicu drugova koji su im zauzimali scenski prostor. Djevojke su u salu trebale ući nakon petog čina, ali je taj čin propao. Zato su samoinicijativno pokušale spasiti što se da spasiti. I, evo ih: poredane na pozornici!

— Tri-četiri! — daje im takt uplakana Drugarica Azra, odmjenjujući (na više godina) odsutnog Druga Kulturnjaka.

Zaduženi za rasvjetu u ovom momentu bi trebao ugasiti svjetlo. On to i čini. Ali sve sijalice u zadružnom domu povezane su na jedan prekidač, pa se gase i crvene žarulje na monumentalnoj petokraci.

Salom se već razliježu umilni ženski glasovi i pjesma kojoj publika aplauzima određuje takt; djevojke ushićeno pjevaju:

»U tu-ne-lu u-sred mra-ka si-ja zvijezda peto-kraka. Sija zvijezda, si-ja sva-ka, a naj-vi-še pe-to-kraka«.

EMIGRANT

Moj otac Donovan

PIŠI, PROPALO

I

Moj otac Donovan mislio je da pripada sretnicima koji mogu nadmudriti konačnost da se uvijek sve dozna.

Bio je ubijeđen i da je njegov ženidbeni poduhvat izveden inkognito pod okriljem tamne noći mjeseca avgusta godine 1933. Ničim mu nije stavljeno na znanje da se išta zna. Niti ga je izabranica odala. Moja majka je svojom naslijeđenom tišinom samo podgrijavala legendu.

Ali, ako će se već o legendama i ako će se pravo, prvo se treba spomenuti predanja o Solaku. Ono naizgled nema nikakve veze s Donovanom. Ili je, ipak, sve u Gromili nerazdvojivo? Bilo kako bilo, legenda o Solaku i danas-danile kruži i obnavlja se o Duhovima. Kazuje da je bio Solak, gazija, ratni pobjednik u Magrebu ili Abesiniji, negdje, pa zadobio zijamet. U tri dijela i na tri strane Carstva: Begzu, grad na dalekoj rijeci Tigris, vodenice na maloj ugarskoj rijeci Tisi, s vjetrenim mlinovima na dan hoda uokolo, i, naposljetku, imanje s kmetovima u Gromili. I počeo u Gromili graditi ljetnikovac. Širio i visio. Čitavu kulu izidao. I ostao u Gromili. Baš! Kod tolikog svijeta, sveg bogatstva i kod takvog junaka! U ratovima ga ništa ne oborilo, a u miru pade. Propade. Eto. Jeste, čim spade na Gromilu. Eno i sad gdje je kula bila. Solakova kula na tri boja. A gdje bî četvrti — bio mu vidikovac. Na njeg vodu popeo. Odozgo, s Vratolomca, s izvora Zmajevac. Pružio cijevi od trešnjevine, izdubljene najširim svrdlom, i uz kulu ih uspravio, pa upustio vodu. Čudo neviđeno: voda teče uzbrdo. I samo se smjehuljio gledajući sa svoje visine na još veću uzvisinu — Vratolomac, sa čijeg je Zmajevca vodu ukrotio. S

istog izvora pio je i Pavle Radenović, samo što mu je točena u bréme i donošena, a ništa se ne bi umlačila. Zato je Solakova voda morala biti žeženija. Kao žar. Ljuta kao zmija. Ledena.

Solak pijuckao vodu i gledao s kule nad Gromilom. Mislio o pustopoljima Ugarske i njenoj lijenoj, bljutavoj vodi Tisi. I o pustinji Magreba i njenoj suhoći. I o Tigrisu, koji jeste i nije voda. I jeste i nije. Teče pustinjom, gdje drugog života nema, pa kao da ni njeg nema. Ali kud će više od te vode kad zapljuskuje zidine lijepe Begze, Solakovog grada! Ali, odozgo, s vidikovca, uz gutljaje Zmajevca, pod njim — brda, šuma , vazduh. Pa će uskliknuti:

To je to, Bosna!

Mjesni povjesničar Zufid Krušnić na predanju o tim riječima odbraniće doktorsku disertaciju na Sorboni s tezom da je Solak, u stvari, uskliknuo najveću među gnomama, ali da je puk modifikovao jer se nije htjelo takvom čovjeku staviti psovku u usta, da je Solak, dakle, autor misli pred kojom bi svaka ona iz »Elementa latina«, udžbenika za prvi i drugi razred klasične gimnazije, pala u vodu, mada ni približnu rječitost izreke nije mogao dosegnuti ni Krušnićev mentor. Prevedena na francuski i izgovorena među ljudima koji nemaju urođenu bosansku nego svoju narcisoidnost — srž teze nije mogla imati izvornu objektivnost.

Nema smisla rekonstruisati Krušnićevu disertaciju. Još je manje pravo sumnje u sorbonski doktorat. Uostalom, i zapisivač ovog pripovijedanja ima pravo umjetničke slobode ili na upotrebu tipskog mjesta zvanog »književno svezanje« kao zaloga da je Solak odista izrekao ono što mu je Krušnić stavio u usta. Na kraju krajeva, iščitavanjem doktorske radnje, dolazi se do poražavajućeg saznanja. Lokalni istoričar, naučnik marksističkog opredjeljenja, nije upotrijebio krunski dokaz. Makar i ovlašnim pominjanjem otpala bi eventualna sumnja ikojeg svjetskog univerziteta, koji bi se, u ovom primjeru, usudio parirati sorbonskoj slavi. Jeste, Solak je, razgledajući ljepotu, pijuckajući vodu sa Zmajevca na vi-

dikovcu, naget nad ambisom sjećanja svojih obilazaka svijeta, morao uskliknuti što je uskliknuo jer je Bosna učinila lično njemu to što je on, s oproštenjem, rekao za svaku zemlju koja Bosne nema.

U čemu je, dakle, dokaz?

Ne ističe se uzalud Krušnićeva marksistička provenijencija. To što je Bosna učinila sa Solakom čini dijalektičko jedinstvo sa znamenitom izrekom u drugom licu imperativa jednine šta treba učiniti sa zemljom koja nema Bosne.

Solak, dok je izgovarao istorijsku mudrost, možda i nije bio svjestan da je i njeg Bosna, s oproštenjem, je li, da ga je već dotjerala u mišiju rupu. Ili i jeste? Možda je tu bilo nekog nailazećeg Frojda? Tek, ubrzo je i samom Solaku moralo biti jasno.

Odabravši imanje u Gromili kao glavno — druga su mu unaprijed ostala daleko od srca. Skrašavanjem u Gromili, svojim odabirom Bosne, postala su mu daleko i od očiju. I sve dalje. Prestao ih je posjećivati. Sve manje su ga zanimale i tančine računice o ubiranju prihoda s ostavljenih dobara u Persiji i Ugarskoj. Zaokupljala ga je Gromila s lijepim posjedom i kmetovima koji nisu uobičavali raditi. Oni su uobičajili slavljenje. Time su brisane i razlike između njihovih triju velikih religija. Pripadnici ostalih dviju vjeroispovijesti, čim bi naišao bilo koji i bilo čiji praznik, solidarisali bi se sa susjedima — ili zbog tobožnjeg poštovanja prema slavljenicima ili zbog tobožnjeg sujevjerja. Tako ukrug. Toliko su imali praznika da im nije moglo pristići da ih obilježavaju ićima i pićima. Ali, oni su bili prezadovoljni već i time što ne moraju raditi.

Bjelosvjetski skitač po ratištima nikako nije mogao pojmiti navike svojih komšija. Govorio im je Solak da treba i proslavljati, ali s punom trpezom, a da bi trpeza bila puna da je potrebno slaviti rad. Pričao im kako je po pustinjskoj beskonačnosti nailazio na ostrvca zelenila s vodom, ali tamošnji žitelji i taj jedini Božiji dar otkidaju od usta i radije navodnjavaju pijesak. Siju. Žanju. Imaju. Kad ne bi, samo bi pili vodu. Pili. Pili. I popili je. I da je na

lijenim ugarskim vodama mnogo stupa i vodenica, i dugih, dugih jarkova kojima se uporno navodnjava ravnica. Tamo da je ravnice da joj nikakva rijeka sama ne bi dostigla, niti je kiše natopiti.

Kazivao im:

— Kakvi ste vi ljudi: i šume, i brda, i zaravni, i rudača, i sunca, i vjetra, i vode, i snijega, svega u izobilju, sva ljepota koja je po čitavom preostalom svijetu razasuta samo u komadićcima ovdje je objedinjena kao da su se sva tri vaša boga ujedinila da stvore istinu da je bog uistinu jedan, okupivši na jednom mjestu što su po svim prostranstvima porazbacali, a vi — proslavljate nerad!?

— Tako su nam bogovi presudili. Svi naši praznici su u ime boga. Makar smo im dužni vratiti poštovanjem za blagodat koju su nama priuštili.

Tako su kmetovi odgovarali.

Zufid Krušnić ne barata ni s realnom mogućnošću da se učeni Solak, školovan u maloazijskoj Koniji, morao prisjetiti susjedske mitologije o Tantalu kojoj konijsko učenje nije pridavalo važnost i više je držalo za jeres. Ratnik je samo čvrsto naumio iskorijeniti razapetost između ličnih nazora i neshvatanja našeg svijeta. Obznanio je da se ima raditi i da će biti radan već prvi praznik koji naiđe.

Nailazili su Duhovi.

Gromilani nisu ni pomišljali na rad. Pred gospodara otposlat je neposredno odgovorni. To je bio katolički vjeroučitelj.

— Za ime Boga, zavapio je svećenik, sručiće se veliko prokletstvo. Sutra pada pedeseti dan obljetnice uskrsnuća Isusa Krista.

Smireni Solak nemirno je postavljao pitanja: Koji je, onda, sutra, čiji, kakav praznik, pa koji, čiji, kakav prekosutra, pa poslije, pa nadalje, a svećenik odgovarao redom i nizao obaveze koje proizilaze iz svakog nailazećeg blagdana.

— To su Tantalove muke, rekao je Solak. — I, ja ću ih prekinuti.

Svećenik nije znao za Tantala.

Solak je pojasnio:

— Od sutra. Na Duhove. Kopanje! Svi na kopanje. I nijedne da ne čujem.

Sutradan je, kazuje predanje, Solak grmnuo pred kopačima:

— Duhovi, duhnite! Kopači, gruhnite!

Samo je stigao izgovoriti, dok je još bio živ, da je zemlja Bosna, koja je najmilosrdniji božanski dar, i greška svih njenih bogova.

Motike su tupo odskočile. Zapuhalo je. Nestala granica neba i zemlje. I kopača i Solaka, nestalo. Samo sam krajolik ne bi nagrđen i ostade ništa manje lijep nego kakav je bio prije strašnog suda(ra neba i zemlje).

To je ta legenda.

Još je sličnih. Tako i o Jerini, gospodarici grada Smedereva, kojoj se potura da je kao Prokleta Jerina živjela ponad Gromilom. I, i ona grad svoj imala. Gradila ga navrh brda Vrijes. Narod u red naredala. Svaki se kamen iznosio lancem ruku. Gore se i kreč zavarivao i vruć miješao s pijeskom. Da bedemima ništa ne moglo nauditi. I topovima tučeni. Nigdje da se kamena ili maltera okruni. Samo su džabe đuladi gruhala. Ili, i nisu? Toliko ih je udarilo da se unutra, u ostavi, sva pšenica zbila i iscurila kroz puciju pri dnu zidine, pa se sasula niza strminu i u potok prosula. Danima tekla Jadrom. Bilo je koliko i vode niz potok.

To i jeste samo legenda.

Ovo o Jerini. Gospodarica Smedereva nikad nije prešla Drinu. Samo je mogla i morala gledati sa svog grada jednu drugu, veliku i veću rijeku, Dunav.

I ono o Solakovom kraju — legenda. Samo, Solakov kraj jednako se zbio i u stvarnosti. Sve je bilo isto. Ili gotovo sve. To je drug Krušnić vjerno prikazao u završnim pasusima disertacije:*

»Anno domini 1579, godine 946. po Hidžri, u svom saraju u Stambolu, klonu veliki vezir Mehmed-

---

* Z. Krušnić: »Mit i psovka«,
Lično i unukatno izdanje autora, Vrijesnica, 1947.

-paša Sokolović. Životom ne plati spletke i potrebu da bude pomaknut s položaja jedinim načinom kojim se vladarske veličine smiču — ne ubiše ga dvorskom urotom. Pade kao žrtva svoje kobne zablude i žarkih uvjerenja. Nespjeli zavjerenici, zaklonjeni imenom suludog sultana Murata Četvrtog, narediše da se ubojica raskomada. Oni, koji su protiv Velikog Vezira činili velike urote i planirali najdetaljnije atentate, a nisu uspijevali. Ili što bi bili razotkriveni, ili bi ubojica promašivao ili bi se uplašio. A Veliki Vezir bi ubijen mimo njihovih planova. Ispade njima na volju i njima na sramotu. Ubi ga Hamza Bošnjak, derviš hamzevitskog reda, iz tekije u Konjević-Polju, u nahiji Vrijes i ejaletu Bosna. Bi zaigrano bosansko kolo smrti na stambolskom dvoru: Bošnjak zbode Bošnjaka. Zato bi naređeno da se zatravi svaka misao o ubojičinom podvigu. Da se i u korijenu sasiječe. A trava zaborava neka kasnije niče dokle joj volja po saženim strnjicima. Nesretni derviš svezan je između četiri konja i oni potjerani u galop na četiri strane svijeta. Biše pobijene sve pristalice hamzevita u Stambolu. I svi koji su s njima bili u dosluhu. Stambolski katili dođoše i u nahiju Birač. Pobiše derviše u Konjević-Polju. Srušiše tekiju. Samo ostade musafirhana građena parama sultana Mehmeda Osvajača i Sulejmana Veličanstvenog. Zbrisaše i ostalo, mrtvo i živo, što se moglo dovesti iukakvu vezu s Hamzom Bošnjakom. I Solaka! Svršio je isto znanosti u Koniji kao i mladi učenjak i ubojica. Nisu istraživali postoji li ikakva druga derviševa povezanost sa Solakom. Bilo im je više nego dovoljno što su izučili iste znanosti i što je i Solak, nekad i zbog nečeg, umjesto nauke odabrao put ubojstava, služeći Carevini kao ratnik. A kad se smirio — naselio se, kod tolikog carstva, baš u nahiji Vrijes i nastavio život u susjedstvu Konjević-Polja.

»Nailazak crnih konjanika iz Stambola«, nastavlja Zufid Krušnić, »zbio se iste godine i dana kad su Solak i njegovi kmetovi nestali. Bio je pedeseti dan Kristovog uskrsnuća. Duhovi. Sve je izvedeno po zakonitostima najstrožije konspiracije. Niko ništa

nije mogao saznati. Zato je u pomoć prizvana legenda o grijesima rada na blagdan. Baš kako je i Prokletoj Jerini pripisan grad na čudesnoj stijeni iznad Gromile umjesto da vlasništvo nad njim za sva vremena ostane bosanskom velikašu Pavlu Radenoviću«.

»Dadašnjoj i budućoj nauci«, vajka se Krušnić, »ostaje velika zapreka što su stambolski katili bili preteče kapitalističkih agenata. Nisu proveli istragu o vezama hamzevija iz Konjević-Polja i džigita Solaka. Radili su po najkraćem postupku i bez tragova. Da nisu, bila bi to sjajna potvrda moje intimne teze da je Solak bio u dosluhu s dervišima i da se u Gromili nije smirio, da se samo bio primirio. Da nije tako, kako bi siromašni hamzevija mogao zdrav i živ stići čak do Stambola i u njemu mjesecima živjeti sve dok nije zadobio povjerenje sarajskih stražara koji su ga prestali pretresati kad je dolazio među svjetinom po Vezirovu milostinju, a on se tom nebudnošću iskoristio i nožem nasrnuo na Mehmeda Sokolovića. To je mogao samo s mnogo novaca. U nekim historijama nalazim da su Hamzu potpomogle pristalice iz Slavonije. Ja držim do tvrdnje da se pomoć morala svesti na najzagarantovaniju konspirativnost, moguću samo između dvojice saučesnika: onog koji daje i onog koji uzima novac. Tolike novce u nahiji Vrijes mogao je imati jedino Solak. Ali, to je samo moja intimna teza. Ne i doktorska. A i na Zapadu je danas poznato do nauka marksističke provenijencije ne priznaje takve teze. Ne mogu da skrijem, i pored najbolje volje, da sam zbog toga nesretan, ja — Zufid Krušnić«.

Iz davnih vremena potiču mistična dešavanja o Duhovima u Gromili, a u njih neizostavno treba ubrojati i očevu ženidbu.

II

Moj budući otac Donovan, prije nego će izvesti poduhvat u tamnoj noći avgusta 1933. godine, rekao

je mojoj budućoj materi čim je prvi put ugledao na seoskom vašaru u Žljebovima da će se ona zvati njegovom makar morao doći po nju po mrklom mraku na bijelom konju i ukrasti je sa samog vjenčanja, i neka se ne šali: zapevši za oko — srce mu je razigrala.

Sve se odigralo prema obećanju, a Donovana niko i ne ču i ne vidje u njenom selu Pribidoli, niti se išta o tom izmišljalo jer se otmica zbila na Duhove i intrigante bi moglo snaći prokletstvo.

Ipak, sve se dozna!

Ahmetaga Budžak, kadija vrijesnički, postaće iza drugog svjetskog rata Ahmet Budžo, vajni službenik Udbe, prethodno kaljen u Ozni. Ostaće tajna kako je uoči samog tog rata uspio doznati za konjaničke sposobnosti mog oca Donovana. Neki prst sudbine? Predskazanje da će u budućnosti služiti krilatici »Ozna sve dozna«? Ili je i u tom vremenu bila neka »sve dozna«? Tek, žandarska patrola zakucala je na očevim vratima i tutnula mu pod nos objavu da se ima dobrovoljno javiti u rezervu. Na to je Donovan samo pljucnuo, namignuo žadarima, zijevnuo, kazao da je on nesposoban i da, kao takav, nije služio vojsku, te da nije ni u evidenciji vojnih obveznika, pa se još bolje razmeškoljio na šiljtetu.

— Ovo je tvoje dobrovoljno stavljanje na raspolaganje Sreskom načelstvu, vrisnuo je žandarčina i zgrabio oca ispod miške.

Sveli su ga u gaćama do u Vrijesnicu. Dok se otimao, uzalud se otimao. Vukli su ga po putu. Zato je dobrovoljno krenuo ispred isukanih bajoneta i kao dobrovoljac stao pred Ahmetagu.

Mi, pokazao je Ahmetaga Budžak svoju personu. Mi moramo braniti NJKV. A kad moramo Mi, moraš i ti. Vrijeme je takvo. Otadžbina je u opasnosti. Istorija te zove u svoje redove, Donovane. Prijestolonasljednik, NJKV, izvolio je napustiti Prijestolnicu. A ti ćeš u Kukunjevce. Tamo će biti posljednja odbrana Prijestolnice. Za svaki slučaj. Neprijatelja treba da potučemo na samoj granici.

Ahmetagu je štipao duhanski dim ili je škiljio zbog utiska:

— Ti znaš s konjima, Donovane. Evo tvog kartona.

Otac je preko nosa pročitao datum, ime sela Pribidoli, svoje ime, ime svog oca Bogomdana, djevojačko prezime moje majke, njeno prezime po mužu; njeno nesuđeno prezime bilo je prekriženo. U vrhu kartona odštampano je: ŠIFRA DOSJEA, a u produžetku dopisano slovima koja su ga podsjećala na volovska muda: KONJ ZELENKO ROSNU TRAVU PASE.

— Mi, upro je prstom u sebe Ahmetaga, sve Mi znamo. A ti znaš s konjima. Mi znamo da ti znaš s konjima. Mi znamo da si pio razmućeni duhan, trovao si se da ne bi služio vojsku. To mi znamo o tebi. Zbog tog smo te mogli na robiju. Time ne bi valjao ni sebi ni otadžbini. U zatvoru bio jeo domovinu više nego što bi otadžbinski zatvor jeo tebe. Čuvali smo te. Očekivali da će tvoj čas kad-tad kucnuti i da ćeš vratiti dug domovini. Sada te istorija stavlja u svoju prethodnicu.

Donovanu su pridružili dvojicu čaršijskih besposličara: konjokradicu Sejdu Ciganina i Čambasa, koji, kao i sve skitnice i došljaci, nije imao prezimena. Sva trojica su iz Vrijesnice izjahali. To se u svakoj drugoj prilici moglo smatrati izuzetnom čašću. U ovoj je, iza tri zajahana, neosedlano kaskalo još dvadesetsedmero kljusadi.

Trideset paripa trebalo je biti nesebični doprinos vrijesničkog sreza Drinske banovine časnoj odbrani Kraljevine SHS. To je posebno naglasio predstojnik Sreza Bjelorus Vrhnikov, izrazivši žaljenje što je došlo do krize odnosa s fašizmom. On bi, klicao je, više volio da su boljševici napali Jugoslaviju, pa da se i on lično i konačno razračuna s tom crvenom žgadijom.

Jašući na čelu kolone Donovan nije nalazio odgovora da li konji trebaju poslužiti kraljevskoj konjici ili kraljevskim kazanima.

Sutradan, u Han-Pijesku, Donovan, dvojica goniča i trideset kljusadi potrpani su u marveni vagon šumske željeznice i uskim kolosijekom krenuli u neizvjesnost. Ona će im se obznaniti već na prvoj usputnoj stanici Pjenovac u obličju razjašnjenja nebuloze predstojnika Vrhnikova o krizi naše kraljevine i njemačkog rajha. Pred vozićem isprriječila se skupina planištaka sa zastavom. Najgrlatiji, galamdžija s brčićima, prepoznavši u koščatoj silueti obrise poznanika Donovana, uskliknuo je:

— Brate, Donovane, svrstaj se pod ovaj barjak! Mi demonstriramo snagu naroda u ovom odsudnom času. Solidarišemo se s dva dana kašnjenja s otadžbinom. Mi smo uz mase koje su prekjuče odbacile Trojni pakt.

Vikačova skupina zapjeva:

»Oj Hitlere, uješće te guja,
Bježaćemo opet do Soluna.
Oj Hitlere, jebaće te majka
Čim uradiš na pleća junačka«.

Donovan prihvati pjesmu. Jarkost martovskog sunca nad planinom spriječi ga, kad podiže pogled ka stijegu, da u pamćenju ponese izgled zastave koja se tog 29. marta 1941. godine vijorila nad šačicom planinaca na stanici šumske pruge. Utom mašinovođa pusti pisak. Para i dim iznad lokomotive prekriše prizor. Sve je bilo bijelo. Sve kao snijeg. Samo je do Donovana u udaljavajućem vozu dopirala pjesma:

»Oj Hitlere, da ti tvoju ženu,
Što nam tareš djecu neženjenu!«

A dok Donovan, Čambas i Sejdo Ciganin s putujućom ergelom bosanskih kljusadi dobauljaše do vojvođanskih Kukunjevaca, priključujući i otkačujući svoj vagon po slijepim kolosijecima lijepe naše, sačekala ih je otresita naredba da se posljednja odbrana Beograda pomjera na jug i da se njihova pošiljka ima isporučiti u grad Krivalak.

Donovan turobno zapjevuši poskočicu iz Pjenovca da će se opet bježati do Soluna, a još prije da će Hitlera ujesti guja.

Ponovo su njihov vagon kačili i otkačivali, kočili i otkočivali, zaustavljali i ostavljali po slijepim kolosijecima, ali je Donovan gurao potvrdu o vrijesničkom poklonu pod nos otpravnicima vozova, žandarskim narednicima, aktivnim i rezervnim vojnim oficirima. Niko ga nije ni primjećivao. Mnogi su, da bi ga se riješili, držali pred očima njegovu objavu duže nego što je potrebno da se pročita tih nekoliko rečenica, ali ne bi pročitali. I to ne zato što nisu mogli razabrati sve krivine ružnog pisma, nego što ih to nije interesovalo. Popuštali su mu i kačili vagon u istom neznanju — ni ko je taj, ni šta će ti konji, ni gdje oni trebaju.

Prvo je ostao bez Sejde Ciganina. Pobjegao je bez pozdrava čim se čulo da je Beograd bombardovan. Od Čambasa oprostio se koji dan kasnije. Vagon im je stajao na nekoj stanici. Nikakav voz nije trebao naići do sljedećeg jutra. Bili su gladni. Čambas je bio specijalista za kokoši. Krao ih je iz očiju seljacima. Nikad nije primijećen. Samo je bio na glasu kao kokošar bez premca. Tada, na toj pustoj stanici, ni dvadeset metara od pruge, odstrijelilo ga je kao zadnju psinu. Seljak ga je naciljao među oči. Potom je ubojica svašta nudio Donovanu. Samo neka se nagode. Govorio je da mu nije muka što je ubio čovjeka. Čovječiji život je manje vrijedan od kokošijeg u ovom vaktu. Baš da je zato i pucao, misleći da će ubiti komšiju koji mu se navadio krasti kokoši, ali mu zakonom ništa nije mogao. Zato da mu je krivo zbog Čambasa: što je ubio pogrešnog. Komšija je ili pobjegao ili sada on njeg gleda preko nišana, kao što je i on maločas tog Bosanca. Nagodili su se za pečenog pijetla i da mu ubojica uredi oko kačenja vagona. Pijetla je pojeo. Pečenog. Drugi dio nagodbe nije namiren: drugi komšija bio je brži s pištoljom nego onaj što je s puškom Čambasa naciljao. Donovan je sam uspio s kačenjem.

U Krivalaku dočekalo ga je bombardovanje. Pobjegao je u zaklon, za tarabu koja nije mogla biti nikakvo sklonište, ali je bila dovoljno udaljena od pruge i dovoljno čvrsta da ga zaštiti od šrapnela. Si-

rena je odjavljivala vazdušnu opasnost kad je shvatio da nema vagona s konjima. Samo je smrdila zagorjela konjetina. Pogodila je, bomba, posred konjskog vagona iz vrijesničkog sreza.

— Gospodine naredniče, vikao je prvom oficiru na kojeg je nabasao, gospodine naredniče, pokorno javljam da sam izvršio naređenje: trideset konja, poklon sreza Vrijesnica iz Drinske banovine, dopratio sam na dostavnu stanicu. Pri tom su, pokorno javljam, pobijeni svi konji koji su trebali biti stavljeni na raspolaganje posljednjoj odbrani Prijestolnice. Raportira civil Donovan.

— Čuj me, sinko Donovane, odgovarao je rezignirani oficir. — Ti si svoj zadatak izvršio. Uništio si konje. Otadžbina bi ti trebala pamtiti zasluge. Ali, sinko Donovane, ostali smo bez otadžbine.

— Gospodine naredniče, zaustio je Donovan.

— Reci, sinko Donovane!

— Gospodine naredniče, izvolite se potpisati na moju objavu.

— Sinko Donovane, ti nisi služio vojsku?

— Nisam, gospodine naredniče!

— Vidi se, sinko Donovane, kao što se vidi i da si bolje služio otadžbini i od samih đenerala.

— Da mi potpišete, gospodine...

— Jesi li ti pismen, sinko Donovane?

— Pamalo, gospodine...

— Onda ću ja tebi dati olovku. I, ti piši. Piši kući — propalo. Prvo za sebe, javi da si živ. I moli Boga, sinko Donovane, da ti pismo stigne kući, da ti se tvoji mognu nadati da ćeš im se nekad živ vratiti. Dabogda da im pismo stigne, ali su mu veće šanse nego tebi. I napiši, sinko Donovane, piši ovako, piši kući: propalo. Propala Jugoslavija.

— A Solun, a guja, a Hitler, bježaćemo opet do Soluna...

— I ja sȁm, vidim da si i ti iz Bosne, sinko Donovane, pa ti lijepo kažem: ne valja nam ta tvoja prisnost. Što nam to treba? Što će tebi da se s nepoznatim razgovaraš kao s prijateljem? Država je propala. Ništa od Soluna. Jednom se išlo i svoj na-

rod satiralo za računice drugih. Ali, da i mira može biti, ne može. Zato, zapamti, taj naš smisao za prisnost, pusti se toga. Gledaj svoja posla. Gledaj kako ćeš. I kuda ćeš. I gledaj svoja posla.

Donovan je sjeo i zaplakao. Tek kad jê izgubio, kad je definitivno ostao bez nje takve kakva je bila, shvatio je da jê volio. Kasno je shvatio. Zato je gorko plakao nad izgubljenom otadžbinom.

— Zašto plačeš, sinko Donovane?

— Gospodine naredniče, pokorno javljam, plačem za izginulim konjima.

Sinko, jesi li ti služio vojsku?! Nisi. Vidi se da nisi, ali bih više volio s tobom rat gubiti nego s onima s kojima sam ga izgubio. Zato, bježi. Udari se nogom u guzicu. I šuti. Rat je izgubljen, a ovo što jeste nije mir!

U svemu, osim u prvom, Donovan je poslušao oficira. Ništa nije napisao. Samo je bježao, držeći jezik za zubima, ne bi li se živ domogao ono kućice i ono ženice i napraviti joj makar još jednog sina. Možda da opet ne bude rata, kao i sa sinom Redimirom, kojeg je začeo 1934. godine povodom atentata u Marseju.

Donovan ni pojma nije imao da i Aleksandrov sin, i on iz tuđine ali dobro živ, poručuje isto: da mu se čuva Jugoslavija. Ražalovani konjovodac suočavao se sa rasulom, metežom i hapsanama. Dokle je god uspijevao pobjeći — uvijek isto: bojali su ga se i zato su ga hapsili. To ga je beskonačno unesrećivalo. Osjećao se najbezopasnijim stvorom, ali je hapšen gdje god se pojavio. A hapse se samo oni koji su opasni i kojih se boje. Barem je tri mjeseca proveo po pritvorima, zatvorima, hapsanama, podrumima, štalama, privezan za trešnjevo drvo koje je nad njim beharalo, zaključavan po ostavama, sklanjan u trapove, prebijan i prehranjivan kao sužanj u najmu, nemoćan da išta preduzme osim da koristi svaku priliku za bijeg dok opet ne upadne u novu seosku zasjedu ili ne dopadne šaka kakve prigradske patrole u skrpljenim, rasparenim ili besprijekorno urednim uniformama. U Prištini je prestao biti pješak. Str-

pan je u voz, zajedno s čitavim pješadijskim pukom bivše vojske bivše kraljevine. Pruga ga je vodila nazad, na jug, poništavajući sve što je prošao dok se domogao Prištine. Nije stigao do Grčke i njemačkih logora zahvaljujući zemljaku Naimu Berkazu, geometru, koji je službovao u Beogradu i bio pozvan u vojnu rezervu. U Nišu su stajali više dana zbog bezbjednosti južne pruge, a zemljak geometar kazao mu da se javi u zarobljeničku kuhinju, da jede prijesan krompir i da će ga otpustiti. Sve vojske priznaju visoku tjelesnu temperaturu. Ostale bolesti samo su najprovidnije simuliranje. Tako se i zbilo. Pješadijski puk produžio je vozom do Soluna bez civila Donovana. Njega je čekalo mučno idenje na sjever. Jedina svijetla misao bila su mu ženina stegna. Sijevala su mu pred očima. Domaći se to svoje slobodice i napraviti joj još jednog sina. Još samo jednog sina. Možda da opet ne bude rata. Kao i s Redimirom, začetim 1934. godine, čim su crkvena zvona oglasila atentat u Marseju.

Donovanu se te 1941. godine nije zalomio sin. Rodile su se Evejina i Trama. Odjednom. Bliznakinje. Pokušaj iz 1942. godine urodio je Ljudimirom. Potom se rodio Žarimir. Godinu poslije i Palimir. Prestanak rata napokon su označile svojim dolaskom na svijet Dazna i Nabisa.

Počinjala je sloboda i Donovan je shvatio znakove svog usuda iz 1941. godine — ima osmero djece! Šta s njima i sa mnom koji sam deveti i još nisam bio ni rođen?

Bježeći iz Krivalaka, nekako i svakako prebacujući se poprijeko i uzduž ove naše sada lijepe domovine, a put ga zanosio raznim pravcima, dospio je vozom u Mesiće, u blizini Rogatice. Odatle je namislio još do Han-Pijeska, pa se pješke domoći onog jedinog bljeska u tami općeg haosa — ženine bjeline.

Mesići!

— Mesići! — vikao je otpravnik vozova, razvlačeći posljednji trzaj osmijeha na Donovanovom licu, ali se bjegunac sledi čim proviri iz stočnog vagona: Nijemci. Crnilo se od njihovih uniformi. Ula-

zili su u voz i pretresali. Donovan se ni trena nije premišljao: naspram njeg bio je davno sklepani WC, sličan svim seoskim i radničkim nužnicima, bez vrata i podignut ko zna kada. Pod naletom njegovog tijela s visine vagona bešumno je popustio stajni trap. Moj otac se našao u govnima do grla. To je bio taj prvi očigledni predznak ličnog usuda, ako se, uslovno, zanemari njegovo suočavanje s općim znacima kapitulacije.

U govnima do grla!

To ga je spasilo.

Revizori njemačke vojske ne bi ni pomislili da ga traže i da im se odao lomljavom. Ovako, sve je bilo bešumno, ali se s njegovim padom uskovitlao zahodski smrad, pa je sasvim razgovijetno čuo gadljive strane riječi i gledao crna trupla koja žurno okreću leđa stražnjem dijelu voza.

Izvukao se sa sumrakom. Tumarao je bez orijentacije. Tako i natrapao na ciganske čerge na proplanku kraj potoka. Cigani tek što su raspalili vatru. Razbježali su se pred njegovim izgledom i smradom. Kako li je morao djelovati da se Cigani odvoje od vatre i razbježe u noć! Zgrabio je što se našlo haljinki ispred prve čerge, pa i sam počeo bježati od svog smrada. Ubrzo je do njeg doprla vika na njemačkom jeziku da nema Cigana i molećive naše riječi:

— Bili su gospodine. Uvijek ovdje borave u ovo doba godine. I danas su bili. Oni se boje mraka. Nisu mogli pobjeći.

Glas bi prekinut rafalom iz pikavca.

Donovan prestade osjećati smrad. Samo je osjećao muklo bijenje srca. Činilo mu se da ne diše. Zato je srce tuklo kao da će iskočiti od bjesomučnog trčanja. Dugo mu je trebalo da se pribere i još duže da sa svanućem spere u Jadru speknuti đeriz.

Još je bio daleko od godina da bi morao ranom zorom razbuđivati ženu i voditi brzu ljubav, ali jê tog praskozorja namjeravao obljubiti. Učinio je to zato što se kuće domogao tek u zoru. Tada su začete Evejina i Trama. S njihovim plačom u proljeće

sljedeće godine moj budući otac Donovan shvatio je i drugi predznak svog usuda iz 1941. godine. Tek što je povalio ženu, sasuvši u nju četveromjesečno sjeme nošeno drumovima propale domovine, a supruga i prvi sin Redimir prekorijevali ga da grozno smrdi, otišao je od kuće. Zaputio se u Pjenovac, više da ukućanima ne bi objašnjavao porijeklo smrada nego da bi ispod tajenog bukovog panja iščeprkao pušku podrezanicu. Natrapao je na grupu puškara! Predvodio ih je isti galamdžija s brčićima na kojeg je naišao u Pjenovcu kad je krenuo u pratnji konja. Banuo je među njih s puškom ostragušom, izvađenom ispod panja, ne stigavši ni da je opet sakrije. Njegova pojava shvaćena je kao smišljeno priključivanje. Povukli su ga svojom maticom. Još nije ni razabrao šta se dešava, a već je čuo komandu za napad na žandarsku stanicu u Vrijesnici. Nije ni shvatio da je postao oružani učesnik revolucije, a nešto ga presiječe ispod lijeve sise. Osjetio je mrklinu i toplinu. Prvo što je ponovo pojmio bila je crvena boja. Osjećao je kao bol i kao liptanje vlastite krvi. Još nije mogao ni pomisliti da će to postati i znak njegove totalne pripadnosti revoluciji koja je tada započinjala.

Snažno je odjeknulo Donovanovo ranjavanje. Postao je prvi ranjenik budućih oslobodilačkih jedinica u istočnoj Bosni. Mnogi su mu zavidili. Ranjavanje bi ih poštedilo daljnjeg učešća u mnogo žešćim oružanim okršajima. Pogotovo su mu zavidjeli kad je revolucija pobijedila i Donovan počeo ubirati plodove slave. Bio je prvi ranjenik. Zato je bio prvi na proslavama, a izabran je i za ljetovanje na Jadranu o trošku CeKa, to jeste: Crvenog krsta. Ali, zavist se morala prikrivati: Donovan nije izabrao žandarski kuršum, zalutali metak odabrao je Donovana i prosvirao mu ispod samog srca. Rupa je bila preblizu srcu da bi ga se moglo izlagati novim borbama. Ostao je na poštedi i prepušten jedinoj obavezi — da svojoj ženi pravi djecu koja će živjeti u budućnosti koja neće znati za šumare i žandare i svi će jesti zlatnim viljuškama i kašikama.

Posljednje ratno začeće Donovan je mojoj budućoj majci priuštio u čast oslobođenja Beograda. Na radiju je čuo da je glavni grad slobodan. Bilo je neminovno da sloboda stigne i do Bosne, i u Gromilu.

I, zaista: dolazila je! Pao je i Berlin. Donovanova žena bila je bremenita do zuba. Tada su došli po njega i zamolili ga da dobrovoljno ide na Odžak. Ratnik iz prvog stroja našao se i u zadnjoj bici. Jurišao je zajedno s preživjelim domaćim izdajnicima. S njima je nova država zaigrala ruski rulet: ako prežive — prežive. Donovan je pozvan u prve borbene redove zato što je odavno prizdravio, a trebalo je nekako popuniti zadati spisak dobrovoljaca iz vrijesničkog kraja. Kasnije su mu se izvinjavali. Donovan nije mario. Ionako je preživio. Odgovorni drugovi u Vrijesnici bili su uplašeni. Mislil su da se to drug prvoborac ljuti. Donovan se i jeste ljutio. Bio je ljut što je kod kuće zatekao nove dvije bliznakinje, Dazmu i Nabisu. Nije se ljutio što se pribojavao kako će prehraniti još dvoje umjesto još jedno. Gdje mogu šestera usta, ješće i osmera. Ni što su djevojčice kao djevojčice. Ljutio se zbog svojih predskazanja: Evejina i Trama rodile su se početkom rata. Nije mu mirisalo što su se i početkom mira našle nove dvije. Inače ih je još više volio, odvajao ih od ostale djece, da bi svi znali da je njegova srdžba poticala iz predskazanja, a ne da se pomisli da njih ne voli.

Mene je Donovan začeo kad se opet uskovitlalo, 1948. godine. Htjelo se da se posrećim. Sin. Ili Donovan više nije slušao vijesti, ili ga tršćanska, mađarska i ostale krize nisu zanimale, ili ga je prošla mogućnost oplodnje, ili mu je bilo ispod časti da ženu trza iz sna pred zoru kad mu se učini da bi joj mogao nešto učiniti, tek: ja sam mu zadnje dijete. Deveto.

Sad kad razmišljam da sam deveti, čini mi se da sam višak u blistavoj Donovanovoj karijeri. Da mene nije, imao bi djece koliko i federacija. To ne treba povezivati s mojim odlaskom iz Jugoslavije. Sa mnom je druga i duga priča, kao i trajanje moje že-

nidbe. Prethodno treba ispripovijedati kako se iženilo i poudalo prethodno osmero. Ne zna se kome je bilo teže: novoj otadžbini, koja je dizana iz pepela, ili mom ocu Donovanu. Obje revolucije, zajednička i lična, morale su se razvijati uporedo.

Vijest o mom rođenju Donovan je prenio Maršalatu. Zatražena je propratna hronologija naših rađanja. Otac je izredao brojke i obrazložio ih. Učinio je to efektno. Stigao je dopis da se udovoljava molbi druga Donovana da se njegovo najmlađe dijete proglasi Titovim kumčetom. Delegacija sreza ubrzo je došla s paketom koji im je proslijeđen, iz Beograda.

I ja sam narastao da zapamtim svoje specijalne rođendanske poklone. Uvijek ih je donosila čitava delegacija i redovno se dešavala svečana gužva u kući.

Jedne godine paket je izostao. Donovan je to primijetio tek kad poklona nije bilo ni sljedeće godine. Uputio je žalbu Kabinetu u Beogradu, ali je njegov zahtjev proslijeđen u Vrijesnicu prvostepenom organu, opštinskoj komisiji za predstavke. Tako je u našu kuću u Gromili, koja je u međuvremenu postala sastavni dio grada kao vrijesnička periferija, došla opštinska delegacija. Došli su praznih ruku i punih usta, sasuvši paljbu pogrda na mog oca: trebao se njima žaliti ako se šta ima žaliti, a ne da, molim vas lijepo, piše na prvu adresu u ovoj zemlji!

Donovan se usprotivio. Rekao je oštro da je ovo njegova revolucija koja traje.

— Da, odgovorili su drugovi, revolucija jeste, ali prošlo je vrijeme oružane oštrine. Ovo je, druže Donovane, administrativna etapa naše socijalističke revolucije.

— Preživio sam ja i teže etape, odbrusio je Donovan. Napadao sam Vrijesnicu u proljeće 1941. godine. Jurišao sam na Odžak u ljeto 1945. godine. Preživjeću i vašu etapu našeg razvoja!

Ja sam u međuvremenu otišao iz Jugoslavije. Ne bavim se politikom, ali nikako ne mogu da razumijem jugoslovensku administraciju. U međuvreme-

nu je umro moj otac Donovan. Ne znam da li je smeo s uma zadatu riječ o preživljavanju etape administrativnog socijalizma? Ili je ostao revolucionar do kraja i umro s tom riječju na usnama? Jedno znam: ličnu revoluciju priveo je kraju. Čestito se oženilo i poudavalo osmero moje braće i sestara. Donovan je dočekao da i ja počnem dolaziti u Jugoslaviju. Tada mi je rekao:

— Žena, to je lična država. Moraš je svakako podmazivati, a ona će jednako škripiti. Najbolje je da osluškuješ vlastitu škripu kreveta pod njom!

Proleterske ljubavi

PREDSKAZANJE CRVENE KIŠE

Iz grmlja smo, dok je Redimir čuvao ovce, stvarali larmu udaranjem kamenja po konzervama.

Redimir je naš trud poistovjećivao sa glasanjem medvjeda:

— Međedi! Pomagaj Bože, međedi!

Vrištao bi i umjesto ovna predvodnika stavljao se na čelo stada, mobilizujući ovce na bjekstvo. Zvono bi muklo klepetalo o njegovom vratu. Do kuća bi stizao raskrvavljenih koljena i razgrebanih šaka.

U nekoj od zgodnih prilika, a pružale su nam se svakodnevno nakon igre konzerviranog medvjeda, Vrane je đipio s džanarike ispod koje je prolazio Redimir s ovcama.

— Ko si ti?! — preneražio se Redimir jer je naš izabranik bio kao od majke rođen.

— Zar me ne prepoznaješ, smrtniče? — pitali smo uglas iz grmlja umjesto nagog skakača s džanarike. Vrane je držao podignutu lijevu ruku, s kažiprstom uprtim u nebo, i prezrivo šutio.

— Jesi li to ti, Peranovicin Vrane?! Odmah sam te poznao!

— Kakav Vrane, jebo te Vrane! — vrištali smo uglas. Identifikovani Vrane, čiji se otac zaista zvao Peran, i dalje je nijemo upirao prstom u nebesa.

— Ja sam onaj kog si juče prizivao kad su te spopali međedi! — galamili smo iz grmlja.

— Da ti, Vrane, nisi Bog?!

— Bog sam, Redimire! Bog!

— Oduvijek sam ja znao da će od Peranovicinog Vraneta nešto postati! — dičio se Redimir.

To upali Mrkana da iskoči iz grma pred Redimira:

— Jebo tebe Vrane, te te jebo! Znaš da Vrane ima pantalone i da ima košulju. Ovaj pred tobom je go kao što je istina gola. A gola istina je samo u Boga.

— E, Vrane, Vrane! Blago li se tvojoj materi! Šta Peranovica živa dočeka! E, Vrane, Vrane! Znao sam ja da će od tebe nešto biti! — smjehuljio se Redimir.

— E, jebem ti Tristaboga blentavog, te ti jebem, kad se konzerve bojiš, a Boga se ne bojiš! — strpljenje izdade i lažnog boga Vraneta, Peranovicinog sina.

A Redimir se kreveljio:

— Što da te se bojim kad znam koji si. A nema razloga ni da ti ne vjerujem.

Redimir se cerekao milosrdno. Svi smo mislili da nas podjebava. Prekinuli smo igru. Nismo željeli da se družimo s Redimirom koji nam ne vjeruje i koji nas se ne boji.

Razvoj događaja potpuno nas je zbunio. Redimir je pet dana pričao svakom kog je sreo koliko se uplašio kad je pred njeg pao s neba Bog, Petrovicin Vrane, i da ga i dalje drži golem zort koji mu je zadao sišavši s neba i kazavši da mu je dojadila vožnja ognjenim kočijama kad iz njih odozgo mora gledati svog miljenika Redimira bez žene, i da je naredio da se Gromila mora pozabaviti tim problemom.

— Bog u Vranetovom obličju držao je podignut prst sudbine. Drugom rukom pridržavao se za onu stvar! — jednako se kreveljio moj najstariji brat.

Vranetov otac Peran, uznemiren danonoćnim spominjanjem Boga uz ime svog sina, priveo je Redimira našem službenom bogomoljcu Gnjatinu. Na to je Gnjatin dva, tri puta opleo Redimira ljeskovim prutom po guzici, ali je Redimir i dalje pominjao Boga Vraneta. Zato je Peran doveo i svog sina pred bogomoljca. Suočeni su. Redimir je odlučno odbio da je to onaj Bog s džanarike i da on hoće da ima svoju ženu. Vrane je priznao da je bio bog. I, dobio je batine. Priznao je i da nije pominjao nikakvu že-

nidbu, a da je desnom rukom samo skrivao obnaženu sramotu. I, i zato je dobio batine.

Gromila je potajno bila sretna što ima Gnjatina. Jedini se on nije zvanično odrekao religije. Obavljao je poslužiteljske poslove za sve tri vrijesničke bogomolje i od toga živio prije rata. Svoj poziv nastavio je i iza oslobođenja. Kratko. Vjerske kuće ostale su bez vjernika. Sav narod nije nosio »Borbu« u desnom džepu, ni crvenu knjižicu u unutrašnjem lijevom džepu istog kaputa, ali je smatrano umjesnijim da se u svoj socijalistički savez pristupa bez religijskih ubjeđenja. Tako je Gnjatin ostao samo Gromilanima na raspolaganju. Koristili smo ga kao neku vrstu referenta za mistična pitanja. Gdje bi se god zapelo i šta je god izazivalo nedoumice — išlo se njemu na arbitražu. Država je bila mlada. Neiskusna. Bila je i prijeka. I prijeko prosuđivala. I kad nije bio u pitanju oficijelni prijeki sud. Pogotovo nije voljela anahronost mistike.

Nije mu se prisnilo da je vidio Boga u obličju Peranovicinog Vraneta. To se zbilo na pedesetpeti dan od uskrsnuća Kristovog i četrdesetpeti dan od vaskrsnuća Hristovog, a s tim danom podudario se i Bajram. Treba mu naći ženu naspram njeg. Inače je takvo predskazanje gadno. Pet dana ste propustili. Šesti ne smijete. Morate odmah djelovati! — zaključio je Gnjatin.

U Gromili se znalo da takav belaj hoće na žensko. Djevojka može pomahnitati ako joj na vrijeme ne pukne među nogama. Pomame se i one kojima ono počne zarastati. Nije lako ni raspuštenicama koje nisu u dovoljnom prometu. Ali da je muško umobolno poradi ženske stvari — to se nije dešavalo. Drugdje jeste, u Gromili nije. Uostalom, Redimir mi je brat, ali je bio blentav i prije nego što se moglo reći da mu je žensko zamirisalo.

Sutradan pade kiša i potraja danima. Sastavila se nebesa sa zemljom. Petog dana kiša se zamuti. Postade crvena.

— Crvena kiša! Počinje ostvarenje predskazanja koje nam je prenio Redimir i ja vam rastumačio, a

vi nas niste bendali! — likovao je referent za nerješiva pitanja Gnjatin.

Ne pogovori mu ni seoski odbornik Pertan. Ili što niko po nevremenu ne bi pristao da mu bude kurir do Sreskog komiteta ili što je i Pertana spopao zort višednevne kiše.

Kiša je petog dana uistinu bila poput sunca koje nam svima sija s bratskog Istoka. Odbornik je tako i mislio — da pada kiša crvena kao komunizam. Jedino je drukčije zborio naš ludi Redimir:

— Pada kiša crvena kao ljubav!

Redimirova konstatacija odborniku Pertanu dopade se mnogo više od reakcionarnih parola gromilskog referenta za nerješivo. Pod hitno pozva na kadrovski dogovor Vranetovog oca Perana:

— Perane, nas dvojica se moramo razumjeti. Mi nečijom greškom nismo potpuno izjednačeni. Ja imam jedno slovo više u imenu. Ti jedno manje. To je preteglo, kad se Donovan povukao iz aktivnog političkog života i proglašen doživotnim počasnim odbornikom Gromile, da ja budem izabran za odbornika. Trebaš da me saslušaš. Važniji sam za jedno slovo. Ti nisi odbornik. Ali, viđen si. Nisi ni komunista. Ni ja nisam. Obojica smo bliski komunizmu. Ti si sada drugi čovjek u Gromili. I ja sam drugi čovjek u Gromili. Kad je odsutan Donovan, ti si drugi, ja prvi u Gromili. Kiša je samo meteorološka pojava. Makar i crvena. Donovanovo najstarije dijete zasvrbilo je podno stomaka. Makar i nije oko lijske sastavio, jednom mu se moralo prohtjeti žensko. Može ga proći samo ukoliko ga oženimo. Moramo reakciji zabiti nož u srce. Ovako, ona ga nama surduče u leđa. Ne smijemo se zavaravati: Gnjatinove smutnje su političke naravi. Religija uvijek hvata u mutnom. Bogomoljac koristi zamućenu kišu i iz svega izvlači boga na čistinu. Vjera je jagnje u vučijoj koži. Poslušno bleji, ali čim može — zavija na pun mjesec. Da bi se u narodu oglasila da je živa. Sad nastupa u Gnjatinovom obličju. U Srezu će najebati kad se dalje pročuje da se pojavio bog na njihovoj teritoriji. Njihovi bogovi će poskidati njih, a naši iz Vrijesnice

će se potruditi da mi prije budemo pohapšeni. Znaš dobro kakav je drug Krnelj. Narodu su bogovi samo jade zadavali. Ovi naši zemaljski progone one s neba jer im je od njih tješnje na zemlji. Ja ne znam zašto je kiša crvena — znam da je kiša prolazna atmosferska pojava. I ovo što je nas snašlo, makar je i crveno, kiša je. Proći će. A bruka će pući. Nagrnuće narod nama. Gubavci, sakati, promućurni, svakakvi, pohrliće na mjesto prikazanja. Od tog bi se moglo živjeti u Gromili. Biznis turizma. Eto šićara kad bi samo sobe na spavanje izdavali znatiželjnicima. Ali bi se od tog drugi okoristili. Nas dvojica ne bismo. Tvoj je sin izigravao boga s džanarike. Ja sam odbornik. Nas će povući mulj koji je crvena kiša zamiješala od gromilske zemlje. Ti se drugi ili treći čovjek. Ja sam odbornik. Sve ovo ovdje dotiče granice kontrarevolucionarnih gibanja. Slušao si na radiju: Rusi poslali kerušu na nebo. A kod nas — bog. Šta ti misliš kako će naš bog odjeknuti u Moskvi?! Zapad će ga jedva dočekati. Tamo je bog Bog. Veliko slovo! Poturiće se da su ga Rusi sprcali u nebesima, pa pobjegao na zemlju. I došao nama jer smo mi dobri s Rusima. Tako će Zapad reći.

— Pa, nismo najbolji s Rusima. Četrdesetosma. Rekli smo im što smo rekli! — ohrabri se Peran.

— Hoće, reći će. Zapad je takav. Tamo sunce zalazi. Oni su nazadni. A to šta smo mi rekli Rusima i šta im nismo, to je politički opasno. U to ne ulazim. Ne razumijem se. Ja u to vrijeme nisam ni mislio. Drugi su za me mislili. Taman sam bio otišao u vojsku. Na odsluženje. Nisam mislio da i o čemu mislim. Samo Pe-eS. Nisam ni mislio koliko mi ima do povratka kući. Nije se ni moglo misliti jer se i u bezopasnim situacijama vojska produžuje do daljnjeg. Ja samo mogu da mislim kako je bilo kad sam se vratio i kako je bilo kad je Hruščov došao da se s nama nazdravi. Ja ne znam šta je bilo góre. Nisam se nazdravljao. Samo znam da sve te godine ništa nije ni činjeno da mi imadnemo išta protiv RSFSR. Samo se prestalo umirati sa Staljinovim imenom na usnama. A i to se odnosilo samo na informbiraše ko-

ji tek što su svoje odslužili. Pitaj bogomoljca Gnjatina voli li Rusiju? Voli! Rusija je pravoslavna, a Zapad je katolički. Boga ti jebem! Sva su naša djeca u Vrijesnici učila ruski jezik. Taman je bio uveden i njemački kad je izbila ta četrdesetosma. Nastavnik njemačkog, da ne bi ostao bez posla jer je Krneljov rođak; počeo je predavati botaniku sa zoologijom i muzičko vaspitanje. Dotadašnji botaničar nije bio i zoolog, pa je dobio otkaz. A na satima muzičkog vaspitanja djeca su pjevala »Rascvjetali jablonji i gruši«. I neka su. Nisu valjda trebali »Lili Marlen«? I nisu! Ali bi bolje bilo da su učili govoriti njemački. Šta imaš od botanike sa zoologijom?! A da je nastavnik njemačkog jezika radio svoj posao sad se ovaj kraj ne bi mogao poznati. Dosad bi nam se narod obogatio radom u Njemačkoj. Ili se nije znalo da ćemo se tako s Nijemcima nagoditi oko ratne odštete? A ruski je, boga ti poljubim, bio zvaničan u Ujedinjenim nacijama. Ne znam je li i njemački. Ali, hajde, stani tamo za govornicu i počni na njemačkom ili ikojem kapitalističkom jeziku. Bez Staljina, kao što su nam bili i s njim, Rusi su naši. Zato, pusti šta smo rekli, a šta nismo. Bilo, bilo. Kad ih može pribimrati bogomoljac Gnjatin po istočnom hrišćanstvu, možemo i nas dvojica po komunizmu. A kako ih pribiremo kad u Gromili pada crvena kiša i od nje se zamutila kaljuga na zemlji. Da su nikli karanfili, pa: uredu. Svaka čast. Ali, crveni glib? Zaglibismo ako ne počnemo djelovati. Najgore ćemo proći što je Redimir sin Donovanov. Donovan je prvoborac. Jedini učesnik rata od hiljadudevetstočetrdesetprve godine u sadašnjem vrijesničkom srezu. Nadrljali smo kad se vrati sa sindikalne ekskurzije po Sloveniji. Nešto nam je činiti. Zar da sva sprdnja bude baš s njegovim sinom? Nešto se jeste desilo. Redimira je, bože me sačuvaj, kaznila priroda. Ali, priroda sve svima nadoknađuje. Ljudi kao Redimir u dosluhu su sa svevišnjim silama. Njemu je naumpala ženidba. Ko zna šta se iza toga skriva? Niko! Niko ga ne uzima zaozbiljno. Opomenu imamo. Crvena kiša. A da je to to svjedoče nam Redimirove riječi da je crvena kiša kao

ljubav. Jeste, i Gnjatin, i svi smo se ispolitizirali. Svima je crveno trn u oku. Samo ludi Redimir ukazuje na pravi put: crveno kao ljubav. Kao ljubav! Treba tu parolu nametnuti narodu i ostvariti je u Redimirovom primjeru. Iz ovih stopa nas dvojica preći ćemo preko brda. Zaći ćemo iz sela u selo. Tražiti. Nećemo reći da imamo jednog našeg koji nije čitav. Reći ćemo da je samo malo onako. I reći ćemo ko smo. Tražiti mu priliku. Da je i ona malo onako. Ali makar imalo da je manje od njeg. Još ako i šta miraza ugrabimo, dobro i jeste.

Time je Pertanov i Peranov dogovor dovršen. Na brzinu odijevajući svečane haljinke i u hodu zapovjeđujući šta se u njihovim kućama ima činiti dok su odsutni, obojica priprijetiše Redimiru da širi propagandu o svojoj ženidbi, ali i da se nauči pametno ponašati, kako ih ne bi obrukao pred nevjestom. Zato mu staviše na raspolaganje jedini priručnik iz tek osnovane marksističke biblioteke u Gromili. Bila je to crvena knjižica s kratkim naslovom. Nešto kao »Kumunistički manifest«. Ili u tom stilu:

— Čitaj. A nas dvojica se ne vraćamo dok ti ne nađemo pravu priliku. Da bude imalo bolja od tebe. Zato, uči se lijepom ponašanju i čini komunističku propagandu. Uzalud naš trud bez tvog sudjelovanja.

Tako kazaše Pertan i Peran i izljubiše se s Redimirom.

Ljudomirova ženidba podudarila se s prvom sumnjom u političku podobnost našeg oca Donovana.

— Jebo ja sliku svoju. Što je meni trebalo da uzimam politiku u usta?! — vajkao se Donovan.

Bilo je tako što je uspostavljena direktna telefonska veza glavnog grada sa Sreskim komitetom u Vrijesnici. Lično je Drugarica Sekretar kabineta prenijela da je Drug Odozgo izrazio želju da prisustvuje svadbi u našem kraju. Drug Krnelj, sekretar Sresskog komiteta, predsjednik Sreza i rukovodilac boračke i narodnofrontovske organizacije, ljubazno je odgovorio da neće biti nikakvih problema, da Drug Odozgo čini čast narodu ovog sreza, neka samo izvoli, da djeluje Vrlo uvježbani sreski LDSP-odbor, odnosno VUOOLZDSP.

— Baš lepo, rekla je Drugarica Sekretar, baš lepo.

Izdiktirala je jedini slobodni termin Druga Odozgo:

— Tada će iskoristiti priliku i da govori na tom narodnom zboru!

— Kakav narodni zbor? — pitao je drug Krnelj.

— Zar svadbe u vašem srezu nisu narodni zborovi? — pitala je Drugarica Sekretar.

— Kakve sad svadbe kad imamo vaš VUOOLZDSP? — pitao je.

— A šta je to? — pitala je.

— Kako možete da ne znate kad su se u besprijekorno funkcionisanje VUOOLZDSP uvjerili mnogi drugovi?

— Zanimljivo, ali pojasnite? — ljutnula se Drugarica Sekretar.

— Dobro, dobro! — smirivao je drug Krnelj. — To je: Vrlo Uvježbani Odbor Organizovanja Lova Za Drugove S Položaja!

— Kakav vas lov našao? — pitala je.

— Na visoku divljač, naravno! — odgovorio je.

— Ali, molim vas, ne molim vas nego te pitam, ali se to sada tako rekne: ali, molim vas. Ali, molim vas, drug moj pretpostavljeni ima podršku za eksperiment izmene karaktera poseta provincijma najodgovornijih drugova. Dosad su vam dolazili zbog lova. Usput bi govorili na narodnom zboru. Ponekad je poneki dolazio i zbog zbora. Usput je vođen u lov. Nalazimo da je sve to pomalo nepodobno. Metod nam je postao ustaljen. Lov je nasleđen od prevaziđenih buržoasko-kapitalističkih sistema vladavine nad narodom. Naša vladavina bazirana je na radnom čoveku i građaninu koji samo radom nalazi svoje konačno oslobođenje. Moramo voditi računa da nam potrošnja ne prevazilazi proizvodnju. Nećemo dugo izdržati da nam o državnom trošku obeduju svi učesnici svih narodnih zborova. Ni te trpeze više nisu dovoljna motivacija radnom čoveku i građaninu da sasluša govor. Na svadbi ćemo imati okupljenog i raspoloženog radnog čoveka i građanina, mnoštvo kojem je ionako pripremljeno jelo i piće, samo mu nedostaje govornik. Taj nedostatak otklonićemo našim eksperimentom. Vaš srez izabran je u anketi SDBI, Saveznog Državnog Statističkog Instituta. I, sreća se nasmešila lično vama, druže Krnelj, i vašem srezu. Nasmešio vam se SDSI! — pa Drugarica Sekretar pročita pripremljenu zabilješku.

Ali, naš VUOOLZDSP? Uostalom, naša skraćenica je duža! — protestvovao je.

— Sačekajte. Trenutak, molim. Imam uputstvo i za slučaj takvog reagovanja. Predviđeno je šezdesetsedam mogućih reakcija. Samo trenutak. To je na sedamstoosamdesetšestoj stranici »Elaborata o eksperimentu«. Da, poglavlje »Mogućnosti otpora i otvorenih pokušaja da se očuva tradicionalistički pristup celom poduhvatu. Da, da. Samo trenutak. To je, druže Krnelj, u najmanju ruku nezahvalnost i poče-

tak jačanja sreskog i opštinskog etatizma! — odbrusi Drugarica Sekretar i prekinu telefonski razgovor; tako joj je stajalo u uputstvu.

Krnelj se, naravno, sjetio Donovana:

— Tvoje je moralno pravo i obaveza! — započeo je.

Donovan je podigao dva prsta. Složio se. Samo je tražio da se obezbijedi odgovarajuća nevjesta. Ili odgovarajući mladoženja, ukoliko je potrebno da uda kćerku.

— A, ne, ne, odbrusio je Krnelj, od tebe se očekuje da sneseš organizaciju svadbe. Ti daješ mladoženju, a o mladoj ne brini.

Svi okolni srezovi ponudili su snahu. Kandidatkinja je bila i kćerka sekretara Komiteta južnog sreza. Njen tata ponudio je u miraz deset sela i jedno opštinsko središte. Međusrezovske nesuglasice visile su u zraku. Situaciju je spasio sam ženjenik, moj brat Ljudomir. Razabravši šta se sve dešava, da se radi o njegovoj glavi, izričito je insistirao da ga miraz ne interesuje.

— Samo dolazi u obzir moja Breza ili nema ništa od svadbe! — bio je kategoričan Ljudomir.

Breza se svojevremeno zvala Bjeroska. Bila je jedino dijete druga Krnelja. Namjeravao je udati za sina svog kolege iz južnog sreza. Tako ne bi štetovao svoju teritoriju — uz kćerku bio dao sve što bi Ljudomiru pripalo.

Ljudomir kao tvrdoglavi sin tvrdoglavog oca nije htio popustiti. Popustio je drug Krnelj: sračunao je da bi i miraskom transakcijom s južnim srezom došao na isto. Nije propustio da se osveti što nije ispoštovana njegova namjera. Proglasio je Donovana moralno-politički nepodobnim. Uvrebao je priliku Donovanovog istupa na svadbi.

Uglavnom, svadba je pripremljena na najbolji način. Svatovi su još samo iščekivali da Drug Odozgo održi govor. Ali, i govornik je bio pripravan da doskoči dosadi. Kako razbiti nezainteresovanost učesnika zbora? — to je bila jedna od glavnih teza njegovog eksperimenta, obrađena na tristaprvoj stra-

nici elaborata. Umjesto svog monologa, nametnuo je demokratski dijalog s masom. Trebalo je da on pita, svatovi da učestvuju u raspravi, on da daje rezime i tačku, a narod na kraju da kliče. I tako ukrug. Agitacija je trebala biti potpuna. Vidjelo se da je dobro pripremljen. Time je definitivno demaskirana misterija o grmovima koji se kreću, štofanim kravama i velikim pticama. Shvatili smo da to nisu detalji vojne vježbe nego maskirani inspektori koji su prethodnih dana prikupljali konspirativne podatke za govor Druga Odozgo na Ljudomirovoj svadbi. Od Gromilana su imali slabe fajde. Čim bi koji maskirani zaustio da štogod upita već bi ga stezali konopci. Žitelji Gromile bili su ispraksirani na slične provokacije. Vješto su baratali privođenjem maskiranih došljaka u Stanicu narodne milicije. Uzalud je, u ovoj prilici, načelnik unutrašnjih poslova u Vrijesnici prijetio da se manemo ćorava posla jer nije u pitanju nikakva orijentaciono-taktička vježba civilnih struktura i da se ne trebamo uživljavati u situaciju nego da je potrebno prihvatiti dijalog s grmljem i kravama i odgovarati na signale letećih ptica. Još smo se više učvršćivali u uvjerenju da treba istrajati. Uvijek smo bili uživljeni u situaciju. Reagovali smo, tako reći, mehanički. Pogotovo su nam morale biti sumnjive tvrdnje da nije u pitanju vježba kad je bila u pitanju vježba: krave koje govore, grmovi koji se kreću, ljudi koji lete! Lijepa naša i narodna vlast opet nas nešto iskušava! Maskirani su odustali kad ih je gromilski Učitelj Miaz nasavjetovao da se prihvate kartografije. Iz austro-ugarske mape, promjera jedan naprema pedesethiljada, izrađene s frapantnom preciznošću, tako da nije bilo razloga da ih ne prihvati ni savremena marksistička geografija, povađeni su, crvenom olovkom, svi diskutabilni toponimi i predočeni Drugu Odozgo. Na njima je temeljena strategija kritičkog osvrta na našu stvarnost. Pletući riječi s nazivima naših rijeka, brda, šuma, izvora, mostova, cesta, pećina, isticao je dobrobit prirodnih i graditeljskih davanja, prekorivši nas što smo zadržali sva stara imena: ne odražavaju naše potrebe

niti udovoljavaju zahtjevima novog vremena. Te nazive određivali su porobljivači naših naroda po mjeri ličnog zadovoljstva. To je danas kontraproduktivno i kontrarevolucionarno. S tim mi moramo prekinuti. Svemu dati svoj i narodni pečat. I ovo polje — Drug Odozgo bio je zanesen — i ovo polje, ova divna i prekrasna poljana, koja nam je poslužila za ovo zborovanje i svadbovanje, koja bi se u SSSR zvala Krasnaja plošćad ili Crveni park, mada više ne trebamo sve porediti sa Sovjetskim Savezom— mi smo njegovo tutorstvo odbacili, ali još manje je lijepo što je vi zovete Tri kralja. Šta vam, molim vas, ne — ja ne molim, ovo nije sistem u kom se moli, dosta smo se drugima kroz istoriju molili, ja zahtijevam da se javno odreknete ovog nazadnog naziva. Šta vam to znači: Tri kralja? Aleksandar, prvi. Petar je drugi. Ovaj drugi nema djece. Nema trećeg kralja. Šta biste, to, htjeli? Hajde, da vas čujem!

— Gospodine! — javio se Gnjatin. — Gospodine, vi griješite!

— Grešnik si! — prekinu ga Drug Odozgo. — Ti si grešnik, bogohulniče. Zar da mene tako oslovljavaš.

— Bravo, ura, živio rad! — zavikaše pioniri u haljinicama od krep-papira kojima Učitelj Miaz dade znak da kliču riječi kojima ih je podučio za ovu svečanu priliku.

— Bravo, Druže Odozgo, kako ste samo raskrinkali reakcionara! Kako ste samo znali s kim imate posla! Da, on je nazadni elemenat! — klicao je i sam Učitelj Miaz.

— Gospodine! — pobuni se Gnjatin. — Gospodine, ja sam zvanični predstavnik institucija odvojenih od države i njenog načina komuniciranja s ljudima.

— Tišina! — kliknu Drug Odozgo, ispet na bini. — Ja ne znam koju vjeru ispovijedaš, ali mogu reći ovom našem narodu da je svaka religija opijum za narod. Tako nas je učio marksizam. A mi znamo da su opijum i svaka druga droga strani humanizmu i zabranjeni u komunizmu. Ali, mi drugovi, mi nis-

mo zabranili religiju. Ovo tebi govorim, gospodine! Mi smo je samo odvojili od države.

— Bravo, ura, živio rad! — vikala su djeca obučena u svečani krep-papir, a njihov učitelj im dirigovao.

— Naša država je velika, ali vi griješite s ta naša Tri kralja! — upade u riječ Peran.

— Tišina, drugovi i gospodine! — usprotivi se Drug Odozgo s bine.

— Bravo, ura, juriš! — vikao je Učitelj Miaz, a njegovi đaci u međuvremenu su se razišli, primamljeni šarenim drangulijama s džidžarskih tezgi — lopticama od pilotine, umotanim u krep-papir i uvezanim gumenim končićima, pištaljkama u obliku pijetla, ogledalcima, na čijoj su pozadini bili likovi s kuhinjskih krpi i sličice crkvenih svetaca, ali je narod ponavljao za Učiteljom Miazom.

— Tiše! — prekide ovacije Drug Odozgo. Dajte da se sa ovog skupa raziđemo sa zajedničkim dogovorom o novom imenu ove divne i krasne poljane. Ovdje treba da odluči glas naroda. Vi treba da se odlučite! Da vas čujem!

— Tri šešira! — predloži neko.

— Posljednja šansa! — pade novi prijedlog.

— Kraj svijeta! — predloži treći.

— Šumski bulevar! — predloži Učitelj Miaz i sam sebi stade klicati: — Tako je, bravo, živio rad, juriš!

— Odlično! — umiješa se Drug Odozgo. — Ali, konkretnije.

— Tri trefa! — predloži opet prvi predlagač.

— Crvena kiša! — kaza Redimir.

— Odlično! — zavika Drug Odozgo, ne znajući sresku tajnu o crvenoj kiši. — Ali, malo konkretnije.

— Naša dobijena bitka! — javi se opet učo.

— Odlično! — odobri Drug Odozgo. — Ali, još sasvim malo konkretnije.

— Drugarsko polje! — ispali iz usta moj otac Donovan.

— Odlično! — potvrdi Drug Odozgo s bine. — Samo malo pojasni.

— Ovim poljem prolazile su svakakve vojske! — poče objašnjavati Donovan. — Sve vojske. I ovi. I oni. I ovakvi. I onakvi. Svi drugari. I partizani. Zato: Drugarsko polje!

— Ova rasprava nije dala konkretan rezultat! — prekide mog oca Drug Odozgo, te predloži da se formira radna grupa koja će naknadno formulisati zaključak sa zbora naroda Gromile o adekvatnoj promjeni nepodobnog naziva doline Tri kralja i prijedlog dati na javnu raspravu.

Svi prihvatiše. S oduševljenjem. Horski su ponavljali učine fraze, prihvatajući se pjesme, igre, rakije i pečenja pod džinovskim svadbenim šatorom.

Svadbovano je junački. Jedino Učitelj Miaz nije ni jeo, ni pio. Nije ni igrao. Ni ne zapjeva. Jedini on nije ni na kraju zbora izvikivao svoje parole. Bio je snužden sve dok, motajući se u blizini čelne sofre, svojim ušima ne naču kako ga Drug Odozgo pohvali Drugu Krnelju:

— Selo smo ionako osudili. Našoj skoroj budućnosti sljeduje velika seoba naroda, nezapamćena u istoriji čovječanstva. Čeka nas veliki pokret stanovništva iz sela u grad. Presuda je donesena i vrijeme će je samo potvrditi. Zato je šteta da nam kadrovi kao ovdašnji učitelj propadaju po bosanskim zabitima. Kolega Krnelj, postavite druga na čelo organizacije narodnog fronta!

Sutradan su po Donovana poslana dva milicionera. Ocu je to odnekud bilo poznato. Frapirajuće mu se činilo sličnim sa nečim što je već doživio. Davno nekad, vjerovatno, čim nije mogao da se prisjeti. Makar je ličilo u najgrubljim crtama na nešto odživljeno. Zato je zamolio milicionere da skinu kape i da se raskomote. Da predahnu kao ljudi u domaćinskoj kući. Dok se on obrije i oni popiju kafu. Nasjeli su. Odnosno, zasjeli. Donovan im je uperio pištolj u trbuhe. Jednog, razoružanog, poslao je u Vrijesnicu s porukom da će se odmetnuti i da će morati biti ustrijeljen jedini nosilac Partizanske spomenice u čitavom srezu:

— I, reci tome ko te poslao, Krnelju reci, da vas dvojica niste imali šapke na glavi u trenutku kad sam na vas uperio pištolj. Obavezno to da rekneš jer ti to neću zaboraviti!

Krnelj se pojavio brže nego što je milicioner i mogao doći s porukom. Kazao je Donovanu da mu nije trebalo ono s Drugarskim poljem. Da je to reakcionarna parola. Sprdnja s organom federativne vlasti. I da, prema tome, no, međutim, a da bi, premda, iako.

— Znaš li šta? — prekinuo ga je moj otac Donovan. — Ti i tvoje dijete sad ste u mojoj kući. Ovdje se mene sluša. Ona, Breza, kao da je i moja rođena. A ti, imaj na umu da ovo nije srez. Ni komitet. Ni ništa. Samo moja kuća. Kućica. Moja sloboda. Toliko mi slobodice niko ne oduze. I znaću da je odbranim. Ni da je ne stavim na kušnju. Ni time s tim Drugom Odozgo. Ti znaš da je u mojoj kući bog ukinut prije nego se na teritoriji današnjeg sreza znalo i za jednog živog komunistu. Jeste, pred rat je u Vrijesnicu bio interniran Fadil Jahić. Odavde je otišao u Španiju. Samo se znalo da je stolar. I ništa više. Za tebe znam da i sad, čim je kakva prpa, da ponavljaš sve molitve koje znaš. Znaš ih sve. U sebi. Što se kod vjeroučitelja nauči — ne zaboravlja se. U sebi ponavljaš, ali bi se moglo dokazati. A, to za Drugarsko polje, to si u pravu. Bilo bi crnje kad bi se takvim prozvalo nego da se nazove Zadrugarskim poljem. Sjeti se kako si mene gonio da ja narod gonim u seljačke radne zadruge i kako smo i mi i narod izgubili na zelenom polju. Ali, morao sam zbog ideje. Ali, morao sam zbog ideje lanuti i Drugu Odozgo. Ja znam, koliko i ti, koliko i svi u Gromili, da je to ime od davnine. Ko zna ko ga je dao. Gašpar, Melkior i Baltazar ovdje nisu bili. Nije Gromila Nazaret. Samo znamo da je ime od davnine. I, šta hoćemo? To da su nam svi krivi. I ovi koje smo pobijedili u našem ratu. I Kraljevina eS-Ha-eS. I Austro-Ugarska. I Turska. I Iliri. I Rimljani. Samo neka nisu Stari Slaveni. I neka mi nismo. Sada bismo i krivnju na nepoznato vrijeme i ljude koji su

dali ime Tri kralja. Zato sam lanuo. Zna Drug Odozgo što sam lanuo. Da ne zna, prvi ti ne bi sinoć omrknuo ili jutros ne bi osvanuo u našem srezu. Ne boj se, neće tvojoj guzici ništa faliti. Ali, zato, neka ne fali ni mojoj. To da ti bude jasno. I, jebo ja sliku svoju, te li je, što više uzeo politiku u usta. Niti mi se pomaljaj na oči. Kad je poželiš, Brezu, ako imadneš vremena za roditeljsku brižnost, kćerku ću ti poslati na koji dan. Nemoj da je uokolo viđaš. Jedino mi u kuću možeš kad čujem da si smijenjen ili kad mi pokažeš rješenje o prijevremenom penzionisanju — tada možeš. A tako ti mora biti u tvom poslu.

Donovan je održao riječ.

Neko je glavnoj fabuli ove pripovijesti pridodao jednu jedinu riječ, pa je ostalo da se i ubuduće govori: Tri crvena kralja. Ili zbog političkog kompromisa ili zbog sprdnje s politikantima, ali ostade: Tri crvena kralja.

Sve se samo nije doticalo Ljudomira i Breze: oni su se uistinu voljeli. Voljeli su se podjednako i kad su otišli daleko od Gromile, što dalje od naših priča. Da žive smirom.

I INE LJUBAVI

Dok se mater preko praga onesvijesti, ja: preko nje i — udadoh se!

Tako je Trama komentarisala svoju udaju kad bi god došla u goste svojoj kući u Gromili. Nije se desilo kako priča. Njoj se samo sviđala anegdota. Pogotovo što se mama zaista protivila i prijetila da iz kuće neće izići preko nje žive.

Mamu je prvo obuzimao dvostruki strah: u kući nije bilo Donovana, a Evejina se rodila koji minut prije Trame koja je uprkos prirodnom poretku stvari otišla s mužem čitav dan prije.

To se desilo: da se za samo dva dana udaju obje moje prve sestre.

Nimalo nije boljelo mada je mama načinila mali smak svijeta. Ili, u najmanju ruku, propast Donovanove porodice.

Evejinina brza udaja trebala je anulirati drugi razlog majčine sekirancije. Preostalo je da se plaši šta će se desiti kad joj muž dozna. Moj otac se i dalje nije pojavljivao. Zato su mami naumpadali novi razlozi paničenja. Peklo je saznanje što se pročulo da su obje otišle s ljudima u uniformi. Donovanove političke nesuglasice tumačila je kao njegov sukobom s državom. Ništa nije znala o državno-političkom unitarizmu, pa je bila sreća da je nije moglo doticati to njeno nesvjesno poznavanje prilika, iako je instinktivno osjećala situaciju. Podjednako je plašilo šta će Donovan — kako će se on pomiriti sa spoznajom o zetovima? Sve se miješalo s materinskim odbrambenim mehanizmom: šta ako zbog Donovanovog sukoba s državom budu ispaštale obje njene tek udate kćerke, pogotovo što su pale u ruke (u zagrljaj!) ljudima u informi? Košmar je bio potpun: šta je to ona

bogu zgriješila da joj se djeca udaju za ljude u službi države ili u državnoj službi kad, mislila je, nema ništa nesigurnije od države?

Evejina je, u stvari, vješto iskoristila čeličnost odbrambenog stanja koje je mama nametnula nakon Traminog bijega s vatrogascem. U kuću ni mušica nije mogla ući. Pogotovo ne i izići. Dok se Donovan ne vrati.

Bilo je i smiješno. Trama je već bila pobjegla. Nije se moglo ni pomisliti da bi mogla i Evejina. Ali, majci je trebao alibi. Makar i takav da je prave mjere preduzela tek nakon Tramine udaje. Nametnula nam je torturu. Nismo smjeli ni progovoriti. Ni vršiti nuždu. Ni jesti. Samo smo sjedili po podu i pili vodu. Zato smo jedinu preostalu slobodu masovno zloupotrebljavali. Pogotovo Evejina. Kao da je vodopija. Mi ostali upinjali smo da je valjano slijedimo. Imali smo tri breme. Izvor je bio podaleko od kuće. Uvijek su dvije morale biti napunjene vodom, a treća je naizmjenično donošena. Desilo se da iskapimo sve tri. Javila se potreba za mokrenjem. Nije bilo druge, mama nas je jedno po jedno pratila do šumarka s nužnikom i zaključavala kućna vrata. Koje su to bile male nužde! One su izazvale svoj uzrok kao posljedicu: žeđ. Majka nije htjela ni čuti. Nije dolazilo u obzir da ikog sprovodi čak do izvora ili da sama ode s bremom. Za njenog odsustva moglo se desiti to nešto zbog kojeg je sve ovo organizovala.

Iskali smo hrane. Ni da čuje. Kakvo bi to kažnjavanje bilo! Tražili smo vode. Popustila je.

— Dobro, ali kako? — rekla je majka.

Evejina je ponudila najjače argumente: da će ona, bosa, u truljavom haljetku.

— Nigdje ovakva nisam prispjela osim na vodu! — kaza Evejina.

Mater se složila. Samo kad se smrkne. Da njezinu djevojku komšije ne gledaju neurednu.

Mama se nije opredijelila ni za kakav drukčiji mogući izbor kad je postalo jasno da se Evejina ne vraća. Ni da joj se šta desilo. Da je pala ili napannuta. Da je izvor presušio, pa otišla na susjedni. Ili

da je išta zadržalo. Nepogrešivo je otvorila ormar: nije bilo Evejinine nove haljine, ni novih cipela. To je i Evejina, kao i Trama, znala kad će je mladoženja čekati pred kućom, pa svoje stvari i sebe pripremili za bjekstvo.

Prošlo je i deset dana vanrednog stanja dok se Donovan nije vratio s ekskurzije u organizaciji udruženja penzionera — sekcija učesnika NOR-a. Svakom djetetu donio je po maketicu nekog spomenika. Nismo stigli ni da vidimo poklon. Nogama je izgazio sportsku torbu kupljenu na putovanju zajedno s maketicama. Samo je ostala gipsana prašina. Bio je razgnjevljen saznanjima o udajama. Majka mu je brže-bolje pokazala pisma koja su u međuvremenu stigle od Evejine i Trame. Valjda da ne bi ništa progovarala. Ili što je majka željela da se odjednom izruči sva Donovanova srdžba. Očekivala je prolom oblaka. Pisma su, naprotiv, primirila Donovana: jedna se udala za vatrogasca iz Cetinja, a Evejina za željezničara iz Malog Zvornika, ali je njen muž, znajući za punčevu srditost, unaprijed uredio svoj premještaj u jedinstvenoj državnoj željeznici i dobio stan čak u Titovom Velesu.

— Baš bih volio da posjetim Evejinu. Dok sam još živ da prođem prugom kojom sam u mladosti sprovodio konje! — kazao je, sjećajući se Krivalaka.

Da li su takve Donovanove riječi bile znak da on definitivno stari? To me skrhalo. Prvi put mi je sinula misao o vlastitom bijegu. Porodica se rasipa. Krov prokišnjava. Temelji se ljuljaju. Vječno mladi Donovan počinje posrtati. Ima li išta gore od buđenja uspomena i prizivanja lijepog iz prošlosti koja je uvijek ružna? Ima! Starost. Ona jedina dokučuje konačnost prirodnog poretka stvari: samu smrt. Donovan počinje prizivati sjećanja na Krivalak. Moj otac se ruši. Ja sanjam daleke zemlje. Amerika! Bježati!!! Moj bože, koji meni jesi Donovan, i na zemlji i na nebesima, propada carstvo tvoje, gubi se volja tvoja, hljeb naš nasušni davao si nam do danas, oprosti nam dugove naše kao što ćemo mi nastojati praštati svojim dužnicima, i ne vodi nas daljim iskušenjima, pu-

sti mene da se iz zla izbavljam. Bježati! Makar koračajući. Ali što dalje odavde.

Gasio se svijet djetinjstva i moje prve mladosti.

Valjda da bi i definitivno dokazao da nije protivnik uniformisanih institucija, Donovan je te iste jeseni s lakoćom upisao Žarimira u srednju školu za vojne muzičare. Upotrijebio je svoju biografiju. Peto dijete je bez muke i o državnom trošku izučilo nauk. Žarimir je dobio namještenje u nekom pograničnom garnizonu kraj Niša i dogurao do prve trube Druge armijske oblasti. Dobro i zarađivao. Honorarno je svirao. Narod tamo voli: veća je čast kad im na pogrebima svira vojna muzika, makar muzičari bili u civilu. Dobro se i oženio. Već nakon prve večeri poznanstva, na plesu u domu JNA, zamolio je ljepojku da ga upozna sa majkom. Mladenka je bila presrećna. Našla je budućeg koji podnosi svoju buduću taštu! Žarimir se, pak, najvještije i iz dana u dan dodvoravao djevojčinoj mami. Ona je, zauzvrat, sve sredila: zaljubila je kćerku, doktrinirala je da ne propušta udadbenu priliku, a sama je napustila posao kad su na svijet došla unučadi, pa ih je čuvala. Prihvatila je da zauvijek otputuje s njima kad su vojne muzike ukinute u aktivnom garnizonskom sastavu i djelovale samo na nivou armijskih oblasti. Dok su se drugi jagmili da se domognu orkestra u Nišu ili se, kao tehnološki viškovi, prekvalifikovali u vojne službenike pisare, radije nego da podignu sidro, Žarimir je prigrlio svoju prekomandu u Ljubljanu.

I, ako je već pet prvih brakova u našoj porodici sklopljeno bez veće muke, sa Palimirom bilo je golemih problema. Šesto dijete pobunilo se protiv standardnih šema bračnog terora. Uživao je u divljem braku. Redimir nije mario za bračnim stanjem. Uopšte nije ispunjavao osnovnu obavezu. Palimir ga je počeo odmjenjivati. Ispostavilo se da je prva snaha sasvim normalna osoba. Samo joj je nedostajala seksualna sloboda. Pertan i Peran doveli su sasvim ispravnu mladu, ali je to ustanovljeno tek kad se Palimir s njom spetljao. Razvrat se nije doticao samo Donovana i Redimira. Redimira, jer ga nije ni

interesovalo. On je prezreo sve zemaljske slabosti. Njegovim čulima bila je strana i tjelesna ljubav. Bavio se graničnim područjima nauke: alhemijom, spiritualizmom, bioenergetikom, telepatijom, a ostvario je i čudo neviđeno. Pretapao je zlato u srebro. Uz vidovdane razgovarao s duhom Franje Ferdinanda. Uspostavljao kontakt s bićima iz drugih galaksija i tvrdio da su leteći tanjiri najprofanisanija laž zvanične nauke dvadesetog vijeka jer bića iz kosmosa ostvaruju komunikaciju sa Zemljanima pomoću nama nepoznatih oblika energije. Ipak, pročuo se banalnim izumom. Čudo neviđeno, tako je nazvano njegovo glasovito otkriće. Uspio je stvoriti zemlju koja se nije mogla blatiti u golmanskom prostoru nogometnog igrališta, dok su se ostali uzalud bakćali ukrštavajući trave. I, uopšte, Redimir je živio u svom svijetu čudesa. Donovan za kućno brakolomstvo nije znao samo zato što je vjerovao da je nemogućno u njegovoj porodici. Zato je, kad nije mogao da se ne suoči sa situacijom i kad mu je zaljubljeni Palimir sve priznao, uredio da se grešnici naprečac sklone iz Gromile. Pronašao je u Bačkoj svog komandira iz borbi na Odžaku. Bio je kolonizovan kao (po)ratni vojni invalid. Uživao je neobičnu penziju (po)ratnog vojnog invalida zbog eventualne arbitraže međunarodnog suda: drugi svjetski rat zvanično je bio okončan kad je on ranjen u zvaničnoj borbi. U stvari, taj je bio veliki junak, ali zato svojeglav, pa su mu morali udovoljiti želji da imadne takav status borca. Naravno, niko mu ne bi pravio smetnje, ali on nije dozvolio da mu promakne forma. Živio je kao usamljenik. I, vjerovatno je i sam sebi dojadio ili je to učinio zbog podudarnosti s osobinama svog bivšeg borca čim je bez premišljanja pristao na doživotno starateljstvo Donovanovog sina, prepisavši na Palimira svoje imanje. Njih dvojica su se brzo složili. Palimir je zaključio šta fali usamljenom ratniku. Oženio ga je pjevačicom koja se zbog njeg htjela ubiti, ali je Palimir zaključio da je bilo dosta brakolomstva i udao je za svog skrbnika. Ratnik je živnuo. Sav se predao neiživljenim čarima

života. Bio mu je tijesan provod na bačkom salašu. Više gradova naprosto se utrkivalo da ga udostoji naseljavanjem u njihovoj sredini. Tako je Palimiru ostalo imanje i lijepa, privržena žena Redimirova.

Redimir nije bio protivan. Njemu su ionako bili nepojmljivi uobičajeni oblici potrošnje energije među Zemljanima. On je onda, kad je Vrane skočio pred njeg s džanarike, shvatio da je zaista vidio boga. Kao proviđenje priviđenja. Zato je insistirao na svojoj ženidbi. Smatran je budalom, a budale se ne mogu ženiti. Ženiti se mogu samo pametni. Bračno stanje omogućilo je da mu bude dopušteno da se bavi graničnim područjima nauke. Nije bilo teškoća da njegov izuzetni talenat posjedovanja nadnaravnih sposobnosti verifikuju najčuveniji svetski instituti. Pred njihovom slavom morali su popustiti i Gromilani i odgovorni u vrijesničkom srezu. Nije popušteno, ali su se protivnici pokunjili pred autoritetima. Redimir nije voljen, ali mu se nije smjelo osporiti da se izdigao iznad zavičajne kolotečine. Jedino se grdno zamjeralo Pertanu i Peranu što su ga oženili: čudaka koji nije sposoban da sklopi brak držali bi za budalu bez ikakve muke i takvoga bi zauvijek prizemljili već u zavičaju.

Ostade zatajeno da li je Redimir izumio i crvenu kišu ili se obojila silnim miniranjima crvene zemlje kad je — preko brda — počelo eksploatisanje rude?!

Naravno, nije bilo problema da se Daza uda na Jadran. Ona je među prvima u Jugoslaviji magistrirala turizam i mogla je da bira. Udala se za rođenog Dubrovčanina. Doletio sam preko okeana na njihovu svadbu.

Preostalo je, dakle, još samo Kosovo.

Da, nije navedeno gdje živi Ljudomir. To je zato što mu se dugo i nije znala adresa. Sa suprugom Brezom dugo je izbivao po Jugoslaviji, nikog ne obavještavajući gdje su nastanjeni. On kao i ja. Samo što sam ja to isto činio po svijetu i bez žene. Sada žive u Šapcu, u kući koju je njegov punac Krnelj us-

pio izgraditi u svojstvu sreskog funkcionera neposredno uoči svog prijevremenog penzionisanja.

Ostala je, znači, samo Nalisa, osmo Donovanovo dijete. Završila je studije geografije. U vrijesnici nije mogla dobiti posao. Mogla je, ali je ona izričito namjeravala da se usavršava u nastavničkoj struci. Uzalud su bile Donovanove veze. Preostalo mu je da Nalisi isposluje status iseljenika, odnosno povratnika na Kosovo. Iz tog kraja bili su se odselili i mnogi nastavnici geografije. Nalisi je lako nađeno zaposlenje u struci. Istina nije vraćena na svoje bivše radno mjesto jer joj je to bilo prvo zaposlenje, a prije nije ni živjela na Kosovu. Ali, imala je status povratnika, pa je o njenom postupku najpohvalnije pisano i u novinama.

Sa Nalisinim stanovanjem bilo je malo teže. Profesori geografije samo su to što jesu. Ne sljeduju ih kadrovski stanovi. Njene odseljene kolege nisu propustile da dobro prodaju svoja stanarska prava, pa nije bilo praznih stanova. Sve to skupa, pogotovo hotelske sobe, dojadilo je Nalisi. Telegrafisala je ocu da joj više ne šalje novac na »Grand-hotel«. Vraća se kući u roku od dvadesetčetiri sata. Nije fakultet završavala da bi se potucala među tuđim svijetom.

Donovan se u zadatom roku obreo u Prištini. Ne bi uspio da mu novi sekretar Komiteta s velikim zadovoljstvom nije stavio na raspolaganje automobil i najboljeg šofera. Ponio je svu ušteđevinu, ali mu nije mogla dostići za kaparisanje ni najmanjeg stana. Koliko je tamo traženo za stan, mogao je u Vrijesnici kupiti stambenu zgradu! U jadu se mene dosjetio. Prešao je i preko toga što je napustio Dazinu svadbu čim me ugledao da sam se pojavio u Dubrovniku. Nije mi mogao oprostiti odlazak iz otadžbine. Otac kao otac. Ali, Nalisi je odobrio da me nazove u njegovo ime. Bio mi je mučan taj telefonski razgovor. Ipak, zažmirio sam i odlučio da nakratko pogazim ličnu odbojnost ka bosanskom osjećaju prisnosti: istog dana primili su od mene traženu sumu novca. Skupo me koštalo. Mogao sam kupiti sasvim pristojnu kućicu na Havajima ili izgubiti berzansku akciju

zbog kakve natprosječni Amerikanac vrši samoubojstvo. Ali, Donovan je očuvao svoj razdrobljeni mir: uredio je da jedna porodica dobije papire o iseljavanju i od nje otkupio stanarsko pravo našoj Nalisi. Ona je bila zadovoljna što ima prostranu kupaonicu. Ubrzo je zaplovila u bračne vode. Lako je namamila svog dečka koji je još uvijek bio brucoš na studiju geografije.

U silnoj porodičnoj radosti mene nisu ni pozvali na svadbu. Ne bi ni došao. Morao bih trpiti nemogća nutkanja da jedem i morao bih bar stotinu puta ustati da bih se čašama kuckao sa svim svadbarima.

Donovanov veliki san bio je odsanjan. Izuzevši mene: Koliko djece — toliko i brakova. I to raspoređenih uredno po čitavoj federaciji. Mogao je mirno da umre. Meni se čini da mu se žurilo s umiranjem. Mislim da se zavaravao mirnom smrti.

Raštrkani od rodne kuće mogli smo mu pred oči doći u obličju njegovih devet gipsanih maketica neidentifikovanog spomenika — od tih poklona ostao je samo prah u sportskoj torbi donijetoj u Gromilu s penzionerske ekskurzije!

Rasječena sekunda

PRVI PRSTEN

Endžel me, zapravo, stavila pred svršen čin: dan uoči kazala je da gospodin Maks Piters insistira na pompeznosti svadbe.

Sutradan smo, dakle, trebali da se vjenčamo.

Samo mi se objesila oko vrata i ridala:

— Molim te. Samo danas. Molim te. I samo sutra. Neće poremetiti našu sreću. Duhom ćemo odsustvovati iz sveg kupleraja. Više ga ne moraš ni vidjeti. Nisi kriv što nema sina. Samo mene. Inače bi me ubio. Radije bi me ubio. I ja ću ofucanom kurjaku prirediti iznenađenje. Konačno iznenađenje. Ali, njegov scenario uklapa se u tvoju maštu da na vjenčanje dojašeš na svadbenom bijelcu.

Endžel je bila kobna žena: nije umjela da ne ispunjava obećanja i nosila je usud mažene i zlostavljene jedinice.

Svadba s bijelim konjem kao propratnim detaljem mog vjenčanja samo je vizija kojom sam dosanjavao očevu otmicu moje matere na Duhove hiljadudevetstotridesetreće godine u Bosni. Ta godina je daleko. I Bosna, daleko. I ja, daleko i od pomisli da na bijelcu skrasim momkovanje. Moj otac, sadašnji, ni trenutka se ne bi omišljao da na me isprazni šaržer duge devetke i pri pomisli da mu se sin vjenča u crkvi. I ondašnji Donovan, dok mi nije mogao biti otac i dok nije ni slutio da će ogreznuti u komunizmu, jer nije bio ni čuo za sličnu riječ, bježeći s mojom budućom majkom na bijelom konju ispred namagarčenih seoskih baraba iz bosanskog sela Pribidoli, Drinska banovina, nije ni pomišljao da u takvom stanju, na konju, bane pod Gnjatinove prozore i da ga nabijenom kuburom natjera da u gluho doba raskrili kanate na bogomolji i vjenča ih pri svije-

ćama, iako bi takva razuzdanost dolikovala Donovanu. Donovan nije volio vjerske obrede. Podsjećali su ga na umiranje i smrt. Zato mu je bilo lakše da se s mojom majkom i ne vjenča. Tako se i ponio. I, ako je i zbog čega njemu razumljivog prihvatio socijalizam — učinio je to zbog državne odvojenosti od religije. S prvim ustanovljenim narodnooslobodilačkim odborom tobožnje vlasti u Gromili otac je stao pred partizanskog odbornika i vjenčao se. Stao je, naravno, s onom istom mojom budućom majkom koja se dotad već narađala djece. Stao je, u stvari, pred veliko ogledalo. Ogledalo je specijalno za ovu priliku demontirano iz kupleraj-sobe u Žužinom hotelu u Vrijesnici,i izgovorio sudbonosno »da«. Tako je moralo biti. Važila su kruta pravila. Potom se moj otac potpisao, svojeručno, dva puta: jednom u ime mladoženjino, drugi put u zakonodavstvenom svojstvu. Niujednom od ova dva slučaja nije propustio da umjesto krstače napiše putaču, to jeste nepoznanicu »x«. Uz rat se još jednom vjenčao. Knjiga NOO Gromila izgorjele su u tako zvanoj drugoj neprijateljskoj ofanzivi, kad su elitne njemačke divizije, Tristočetrdesetdruga i Sedamstoosamnaesta, naumile u istočnoj Bosni ubiti komunističkog vođu. Bilo je Nijemaca kao snijega. Bila je oštra zima. Staklo je pucalo od studeni. Cjelac iznad pojasa. Nijemci se smrzavali i ostajali zaleđeni pri spustu na smučkama. U Pjenovcu su, vođeni izdajom, načinili pokolj. Ubili su pedesetdevet partizana. Najviše je poginulo proletera iz Šumadije. Možda je moglo i više poginuti, ali su se fašisti, izgleda, zadovoljili što su ispunili cilj, pa je dosta partizana umaklo uskom prugom ka Olovu. Nijemci su bili prezadovoljni što su ubili Tita. U stvari, nisu ga ubili. Ubijeni partizanski vođa učinio je to sam sebi. Ranjen, kraj samog mosta nad zaleđenom rijekom Stupčanicom, valterom je prosuo sebi mozak. Nijemci su, svejedno, likovali. Partizani kaputt. Samoubojica kraj Stupčanice uistinu je bio partizanski vođa. Bio je i Hrvat. Narod ga je volio više nego Tita. Narod ovdje nije ni znao da postoji Tito. Znao je da je taj koji je ubijen, da je on Čiča,

iako nije čiča. Iz radosti njemačkih oficira saznalo se da se Čiča zove i Titom. To »Tito«, to se nije znalo, ali nije bilo ni neobično. Čudnije je bilo što se dobrodržeći inžinjer visokog čela zove Čiča i što se još nikako ne zove. Zvali su se slično još neki koji su bili važni, ali manje nego Čiča, znalo se da ih oslovljavaju samo jednim, nepriličnim imenom: Tempo, Munja, Garavi, Grom, ali su ovog koji je Čiča a nije čiča voljeli, pa im je to Čiča smetalo. Prestalo im je smetati jer su ga voljeli. Veseli Nijemci na oči tužnih Bosanaca stavili su Čiču na saonice skupa s ubijenim ovčarskim psom. Pas nije bio naš. Bio je njihov. I njihov ubijeni pas bio im je pas. Mada je Donovan, kad bi o ovome pričao, uvijek tvrdio da su se Nijemci s tim psom strašno zafrknuli jer nisu uspjeli ustrijeliti domaćeg psa. Tako su na saonice natovareni Čiča, koji je sam sebe ubio, i njemački ovčar, kog je neko ustrijelio u krkljancu Pjenovca; možda i sami Nijemci. I, čim bi naišli na iole veće mjesto, u Han-Pijesku, Vlasenici, u Novoj Kasabi, zaustavljali su saonice, pjevali, telali bi objavljivali njihove proglase da se narod iskupi na trgu i pjenili: Tito kaputt, Bosnien bürgerliche. A narod je, kao i onaj u Pjenovcu, shvatao da se Čiča s Romanije zove i Titom. Dobro su znali Čiču. Kako ne bi znali Čiču!? Sve dok im neko, Nijemcima, njihov neko ili neko ko nije njihov, ko je znao više, dok im nije rastumačeno da taj čovjek pokraj psa nije Josip Broz, nije Tito, da je Slaviša Vajner. Zbog toga se izgubio trag saonica u snijegu. Negdje ispod Nove Kasabe. I, nema ni znaka ni svjedoka koji bi ičim potvrdio gdje je grob Čiče Romanijskog. Samo je Adolfu Hitleru, u njegovom glavnom stanu, prvo uručen drugi brzojav — da je prethodni greška. Brže i od oba njemačka brzojava šumom se razglegla narodna tužbalica: S Romanije vila kliče / Nema više druga Čiče / Ubiše ga izdajice / U Pjenovcu kraj stanice! To je bio čovjek kojeg narod voli. Kivni Nijemci usput su se svetili narodu. Nije nikakvo čudo što je spaljena i tanka fascikla s arhivom Narodnooslobodilačkog odbora u Gromili. Izgorio je i papir o prvom komunis-

tičkom braku u istočnoj Bosni iako je taj brak započeo još dok je nekolicina maštara iz Bosne po robijašnicama samo sanjala svoj veliki crveni san. Gonjen svojim sujevjerjima, zasnovanim izvan svih religija i baziranim na mučnini stvaranja svoje porodice, moj otac Donovan ipak je smogao snage da se vjenča i hiljadudevetstočetrdesetdevete godine. Ovaj svečani čin namijenio je kao lični i porodični pozdrav brodograditeljima splitskog Uljanika čim je saznao da su uveli radničko samoupravljanje. Učinio je to s vjerom u socijalizam kao svjetski proces i prelazni stadij kapitalizma u komunizam. Prvo je (po) vjerovao radio-stanici Slobodna Jugoslavija i nadao se da će komunizam nastati već padom fašizma. Unrini paketi i Trumanova jaja stavili su oca pred prvu veliku dilemu. To je bila propast druge očeve iluzije. Prva je pala kad je na istoj radio-valnoj dužini čuo da je pao Berlin, da je drugi svjetski rat završen, a istog dana su ga — kao prezdravilog ranjenika s prve vatrene linije — mobilisali. Upućen je na Odžak. Potom je propala treća očeva vatrena iluzija: konfuzija seljačkih radnih zadruga, obavezni otkup poljoprivrednih proizvoda i moranje dobrovoljnog rada sažegli su one ćelije njegovog malog mozga u kojima je buktala parola »Zemlja seljacima«. Preostala mu je druga velika misao Velikog oktobra kad su već bile prekinute zvanične veze s Rusima: »Fabrike radnicima!«. On je htio da joj vjeruje kao davljenik u slamku spasa i više nego što je bio svjestan da u parole ikako treba imati povjerenja. Zato joj je priklonio i svoju najveću svetost — porodicu. Vjenčao se s mojom majkom u Sreskom narodnom odboru slobodne Vrijesnice. Drug Krnelj, sekretar Sreskog komiteta Partije, predsjednik Sreza i nosilac ostalih funkcija — osim u Omladinskom komitetu i Narodnoj miliciji — nekad s nadimkom Korčagin, tada s novim, sličnim i podjednako dičnim: Koča, poslao je po oca veliki fijaker. Fijaker je prije rata pripadao Ahmetagi Budžaku, kadiji vrijesničkom. Vlasnik se u međuvremenu odrekao zvanja i imanja jer je postao vajni službenik Udbe Ahmet Budžo. Fi-

jaker nam je ipak bio mali. Otac je, zato, otpustio kočijaša. Na njegovo sjedište posadio je našu majku, sam se uz nju pribivši. Nas devetero razmjestio je pozadi. Moje neprotokolarno dernjanje — a kako bi drukčije beba s jedva jednom godinom — naizmjenično su pokušavali uljuljkati braća i sestre. Oni su bili svjesni važnosti događaja uprkos činjenici da su svi bili uglavnom maleni i nisu mogli neudovoljiti mom prirodnom nagonu da plačem iz sveg glasa. Mnogo godina kasnije objašnjavali su mi da u fijaker nisu bili upregnuti konji bijelci. Samo dvije šugave njemačke rage. Široke sapi bile su im izmršavile dugim služenjem u Bosni. Rekvirirane su od Sejde Ciganina. On ih je uspio dovukljati čak od Zidanog Mosta kad su one svojim konjskim mozgom već mogle povjerovati da će im se kosti izmiješati s prašinom iz zemlje s onu stranu Alpi. Ja sam, naprotiv, godinama i godinama poslije, uporno zamišljao da su ipak bili bijeli konji. Kao što sam i mislio kako bi sve izgledalo da su moj plač zamitili jedino mogućim načinom — da me na kočijaševom sjedištu podojila moja majka sva u bijelom.

Endžel je jednako mljela:

— Obećaj mi. Samo danas i samo sutra. Čujel li me? Slušaš li? Obećavaš li? Ja tebi obećavam. Konačno ću, ako bude trebalo, tog kurjaka suočiti s njegovim životom. Postaviti ga pred ogledalo. Totalno licem u naličje. On neće da shvati da ja nisam fikcija. Makar danas — da te vidi. I sutra. Prepusti sve meni. Ali, dopao si mu se iz moje priče o tvojoj priči o bijelom konju. Oduševljen je. Posudiće ti ličnog bijelca. Platio ga je četrdeset hiljada dolara. Za toliki novac nabavlja se grlo koje na trkama donosi sigurnu zaradu. Pola Amerike obišao da bi ga pronašao. Ostalom polovinom razaslao svoje ljude. Čitavom Amerikom ga tražio. Ne bi žalio da je platio još četrdeset hiljada dolara. Toliko je, tačno, izbrojao i ne trepnuvši. Samo neka mu je poslužio na obraz pri posvećenju hrama arhanđela Gavrila. Tata je bio glavni. Pojavio se na bijelcu. I na njemu oko nove crkve u Čikagu obnio barjak sa slikom sveca iz

stare domovine. Bio je kum, razumiješ li? Svi su pljeskali tati. Ni sama ne znam koliko je mogao platiti za kumstvo kad je za konja s jednokratnom upotrebom dao čitavo malo bogatstvo.

— Bože dragi! — kažem naglas, a Endžel me obasipa poljupcima i suzna ponavlja da je znala, da sam ja njena kuca, da se neće ništa strašno desiti, da i ne moramo više viđati njenog tatu, da bismo mogli uživati i s tatom, srce da sam njeno, kako god da ja odlučim, samo neka odem njenom tati danas, i sutra — to vjenčanje, pa kako bude.

Bože dragi, ponavljam u sebi, a Endžel gazi po papučici za gas svog sportskog dvosjeda. Skala na pokazivaču brzine je na najvećoj brojki. Ne stižem misliti ni o bijelom konju. Ništa ni o ocu Donovanu. O maštama. Samo mi u pamet dolazi da je sve daleko. Hiljade, deset hiljada kilometara od mene. Da je sve sanjano tamo. Da me od mašte ne dijele samo kopnene i morske milje. I godine. Duge davne godine. Da je ovo stvarnost. Ovo je dvjesta milja na sat. San je odsanjan. Ovo je Amerika. I da se sutra — napokon: sutra! — sklapa zadnji brak velike Donovanove porodice.

Endžel bi i na nogama da leti. Vuče me uz stepenište. Uvodi u dnevni salon. Doimlje se poput fudbalskog igrališta. Ali, uzalud očima mjerkamo svaki kutak. Nema njenog tate. Samo se osjeća smrad. Sve izgleda toliko nestvarno da se sve moglo očekivati osim smrada. Ali, smrdi. Salon, uprkos veličini i sjaju, prosto-naprosto smrdi. Oči štipa zagorjelina. Plastika? Ali, smradovi su izmiješani. Neprijatno je. Endžel je unezvijerena. Banu batler i ne umanji njenu razdražljivost. I on je zbunjen. Najponiznije moli gospođicu da pređemo u plavi salon. Gledam: ovaj smrdljivi je ružičast. Moja draga mala umiljata Endžel cepti. Svašta govori starom gospodinu slugi.

— Šta ovo ima da znači? — jednako bijesni moja tiha Endžel i ja počinjem shvatati da je nisam dovoljno poznavao.

Sve mi je pominjala mogućnost tatinog naličja, pomišljam, ali mi prilazi primirena i privodi prozo-

ru. Ne strpi ni koliko da mi pokaže drvo o koje je vezivana njena prva ljuljaška — opet njom ovlada histeričnost. Samo je tresla gajtan sa zvoncem i opet vikala na starog batlera. Kao tigrica u svom zvjerinjaku.

— Pomislićeš, kaza mi, pomislićeš da sam zvijer u svojoj džungli. Takva sam samo zato što želim da ostaneš moj. Što sam željela da ne upoznaš ovu kuću, ni mog oca, ni njegov svijet. Voljela sam i samu tvoju misao što te ne zanima politika, ni ko sam i šta sam, ni da ne vidiš moj dom, ni oca, ništa. Juče sam morala popustiti. Da li pred sobom ili pred njim, tješeći se da to činim u ime fraze »samo danas i samo sutra«.

Opet bijesni na batlera. Insistira na objašnjenju »šta ovo ima da znači«, gdje je taj njen gospodin tata, zašto ih nije dočekao u ružičastom salonu kad je ona samo zbog ove prilike susreta oca i vjerenika uredila taj salon u ružičasto, i otkud da salon neugodno miriše, i zašto gospodina Pitersa nema ni u plavom salonu, i neka se istog trena ima stvoriti duh njenog tatice koji je izvolio promijeniti i lično ime da bi u Americi zametnuo misteriozne tragove iz stare domovine, niti je išta zanima, ni stari kraj, ni očevo breme nasljeđa, ni njegova neartikulirana kultura, niti njeno nasljedstvo, ona je Amerikanka, Amerikanka, Amerikanka, i otkud da tatica ostaje egzemplarni Evropejac i u najsvečanijoj prilici njenog života uoči sutrašnjeg vjenčanja, i zašto mu je ikako popuštala, i sve te ceremonije, i ta svadba i svita, sve što njen otac ne želi, ne može ili neće da shvati da je iščiljelo već u prvom koljenu porodičnog stabla koje će se granati nad Petrom Markovikom u sjevernom čikaškom groblju, i da se nje ne tiče primitivizam oca Evropejca, ni sav taj Bankal, Bajkal ili Bajkonur — kako li se već rekne, mora da tatica opet izvodi neke tamo, svoje, običaje, glupira se, šta li, nešto, čim ga nema ovog istog trena.

— Gospođice Anđelija, vaš otac je uzrujan! — klanjao se batler.

— Endžel! Nikakva Arhanđela. Nikakva verzija kćerke američkog kuma sa smiješnom širokom kapom na bijelom konju dok kruži sa slikom sveca iz stare domovine. Nikakva propala dinastija svrgnutog kralja bez potomstva. Samo, Endžel! vriskala je moja mala Endži.

Nemojte se ljutiti! — klanjao se batler. — I meni je teško da savladam tu riječ. Gospodin je izričito insistirao, svom osoblju je naredio da vas danas i sutra oslovljavamo s Anđelija.

— O moj bože, o moj bože! — molila se Endžel Piters, alijas Anđelija Markovik-Marković, načinom na koji se čak ni u njenom starom zavičaju ne moli boga, a batler se jednako klanjao:

— Vaš otac je, učinio je to upravo pred vaš dolazak, pucao je. To u ružičastom salonu, smrad, to je, osjeća se na sagorjeli barut i eksploziju televizijskog ekrana. Nije prvi put, to znate, kao u vrtu, sjetite se, gađajući sliku gospodina s naslovne strane »Njujork-tajmsa«. Okačio je na drvo i pucao. Tada, i sami znate, nije pogodio. Sada je slika bila preblizu. Televizijski ekran. Bio je jednako uzbuđen, kao i s »Njujork-tajmsom«, ali je televizor bio preblizu. Čekao je na vas dvoje. Da se vi pojavite u pratnji mladog gospodina. Televizor je bio uključen. Tektako, Čekao je na vas. Televizor je bio uključen da bi gospodinu prolazilo vrijeme. Tada je spiker pročitao vijest. Izgovorio je čestitku našeg predsjednika povodom sutrašnjeg praznika bivše domovine vašeg gospodina oca. Na ekranu se, taj televizor što je zračio preblizu, ukazao se telop, slika gospodina s uniformom, maršal, pretpostavljam. To se desilo. Vaš otac se mašio svog zlatnog kolta. To se desilo. Pucao je u televizor. Gospodinu Pitersu lice se oprljilo, ali je ispraznio čitav revolver. Njegov kolt. Uzrujan je gospodin. Razumijete li me sada?

— Gospodin Piters! — goropadila je Endžel. — Gospodin Piters, gospodine, on nikad nije postao gospodin. Ostao je evropski farmer s Bajkala. Oni tamo ružno kažu za svog farmera. Ostao je Peter Markovik, Bajkalac, bijesnila je Anđelija, prvi prsten mog

života, a na vratima plavog salona smješkao se, sav prijazan, raširenih ruku, Maks Piters, lično.

— Tatice! — vrisnula je i pala mu u zagrljaj.

Kao da je imala namjeru da što duže odjeca na očevim grudima. Ali, on rukama zadrža njeno tijelo i načini korak unazad. Pokretom ruke pokaza joj da se udalji. Umiljato se pokorila.

— Gospodine! — odmah započe paljbu čitavim arsenalom poznavanja engleskog jezika. — Gospodine, dajem vam dio svog srca dajući vam ruku svoje kćerke. Očekujem da ćete se vladati kao džentlemen i poštivati pravila ove kuće dok moju djevojčicu odavde ne izvedete. Ona mi je sve što imam. Ako s njom odete već sutra, neću biti protivan. Jednostavno, moći ćete imati sve što želite. Moći će i vaše unuče. A sad me izvinite. Do sutra. Ceremonija počinje tačno u dvanaest sati. Batler će vas upoznati s ceremonijal-majstorom. Drago mi je što smo se upoznali.

Ne znam da li smo se rukovali. Stotinama puta sam premotavao film kratkog susreta s gospodinom Pitersom, ali niput razgovijetno nisam mogao razlučiti da li smo se rukovali pri njegovom ulasku ili pri mom odlasku li ikako. Vjerovatno jesmo. Nisam zapamtio ni šta mi je batler govorio. Ni ceremonijal-majstor. Ni Endžel šta je govorila. Samo su mi se, kao u polusnu, zadržale nejasne sličice bezbrojnih ponavljanja koraka uz zvuke svadbenog marša u crkvici na obali lijepog potočića u prikrajku njihovog ogromnog vrta. Ništa još ne znam. Svjedočim ovo sam pred sobom bez ikakve namjere da se i pred kim pravdam. Ovo je samo moja istina i samo ja računam s njom, ali: ništa ne znam. Nisam imao ni predbračnu tremu. Samo mi je, odnekud, pred očima titrala epizoda iz djetinjstva o svakodnevnim marendovanjima mog oca Donovana.

U našoj kući u Gromili uobičavan je doručak kao najobilniji obrok. Zvali smo to ručkom. I ručak smo zvali ručkom. Doručak je bio bolji od ručka. Samo smo večeru zvali večerom. Izutra, rano, vrlo rano, vrlo rano, svi bi se prvo dobro najeli. I, svako bi kretao za svojim poslom, pa — kad ko stigne opet je-

sti; ručati. Ručavalo se u kasno popodne. Nekad i sastavljalo s večerom. Večera je postavljana zajednički i u rano predvečerje. Jedino se ja ne bih pretrpavao hranom za ranojutarnjom trpezom. Bio sam najmlađi. Mjezimac. Nedorastao obavezama. Izgledalo je kao da ni otac ne uobičava dovoljno doručkovati. Uobičavao je marendovanje. Uvijek u deset sati. Kad nije zima — iz polja, kad je zima — iz štale, svraćao je Donovan u kuću i koristio svoje neprikosnoveno pravo na marendovanje. Ostalo osmero djece obavljalo bi u to vrijeme zaduženja izvan kuće. Kod Donovana nije bilo džabe ni hljeba, ali nije žalio da ujutro sve stomake snabdije dobrom hranom kako bi mišići preko čitavog dana raspolagali dovoljnom energijom. Donovan me, kad bane u kuhinju, obavezno posađivao u krilo i cupkao sve dok mama ne bi u drugu sobu — u kojoj smo svi skupa spavali — unijela tanjir i pozvala muža da marenduje. Redovno sam se pitao zašto otac ne marenduje u kuhinji. Odgovarano mi je da ocu treba mir. Pitao sam zašto i mama marenduje ako već otac sam marenduje. Odgovarala je da to nije moja briga i da ne bih mogao ni razumjeti, pa time i ne trebam razbijati glavu. Nisam razumijevao ni zašto mama uvijek u spavaću sobu unosi prazan tanjir. O tome nisam ni postavljao pitanje. Moj otac Donovan obavezno bi me pogladio po kosi:

— A ja ću sad da marendujem! — kazao bi.

— A šta ja da radim?

— A ti dovrši doručak!

— A kad prestanem doručkovati?

— A ti stani uz prozor i gledaj napolje. Samo gledaj, ne slušaj.

Tako sam ostajao kraj kuhinjskog prozora. Gledao sam i ništa nisam mogao čuti izvana.

Jednom sam ipak upitao oca zašto trebam gledati napolje.

— Gledaj šta ćeš vidjeti! — odgovorio je i ušao za mnom.

Nastavljana je redovnost mog posađivanja na očevo krilo, pa za stolac s ostatkom doručka i očevo

marendovanje u spavaćoj sobi, te moje stajanje s nosom priljubljenim uz prozorsko staklo, sve dok mi nije naumpalo da postavim novo pitanje Donovanu:

— Zašto me nikad ne pitaš šta vidim kroz prozor?

— Dobro! — kazao je moj otac i otišao da marenduje.

Ja sam opet dojedao doručak i ponovo stajao kraj prozora. I opet spolja ništa nisam mogao čuti od škripe kreveta iz susjedne sobe.

— Dobro, sine, pitao me Donovan završivši todnevno marendovanje, šta si vidio napolju?

— Vidio sam, odgovorio sam, vidio sam što i svaki dan: da se i svi naši susjedi uz marendu jebu jer se svakog dana kroz kuhinjske prozore gledam s njihovom najmlađom djecom!

Majka mi je opalila šamar i kazala da mi je ispravno rekla da to nije za mene i da ne mogu razumjeti, ali me otac pomilovao po drugom obrazu:

— Mislim da će od tebe nešto ispasti! — reče. — Mislim da si kroz naš prozor stekao dobar pogled na unutrašnjost svijeta i da te neće moći zavarati škripa kreveta!

To mi se motalo mozgom uoči dana mog vjenčanja! Marendovanja oca Donovana i njegova proročanska misao.

Kao prst sudbine?

Da li je trebalo braniti očevu misao u dalekom svijetu? Ili je Donovan, doista i samo, bio dobar prorok i znao da će takva misao zavladati mojim mislima? Ili je misao bila moja, nastala dok sam se zagledao s komšijskom djecom kad su nam majke marendovale jutarnju snagu očeva, a Donovan jê samo riječima iskazao?

Moja rasječena sekunda!?

Bilo kako bilo: sutradan sam se u domu Maksa Pitersa pojavio tačno u dvanaest sati i pet minuta.

Mnoštvo zvanica. Izmiješano s njima i stotinjak u folklornoj nošnji gospodinovog bivšeg zavičaja, s propalim znamenjima na kapama. Podsjećali su me na okamenjene svatove iz predanja s noćnih sjedelj-

ki u Gromili. Ovi jedino što su se s vremena na vrijeme pomicali.

— Gospodine! — vrištao je Marković kao njegova kćerka juče u ružičastom i plavom salonu; on sada u plavom salonu. Gospodine, ne samo da se niste pojavili barem pet do dvanaest, ni tačno u podne, nego pet poslije dvanaest. Neki novi vestern, gospodine?!

— Ne razumijem! — odgovorio sam.

— Koliko vam je plaćeno za sve ovo?!

Opet nisam razumio.

— Za ovo kašnjenje i sve ovo?! To što vam je uspjelo da vjenčanje zakažete za danas?! Koliko su vam platili? Koliko vam je on platio? Samo je on mogao ovako nešto meni poturiti.

— Opet vas ne razumijem.

— Aca zvani Rankovićevo, samo on!

— Opet vas...

Prekinuo me je:

— Aleksandar Ranković, on vam je platio! Petar Marković da organizuje najintimniju familijarnu svečanost s tri hiljade zvanica na dan Titove Jugoslavije!

Opet ga nisam razumio. S istorijom i njenim datumima slabo sam stajao. Nisam znao ni o ljudima koji su bilježili svoje datume.

— Ali razumijete da ste zakasnili. To ne možete ne razumjeti. To je samo prljava oznaško-udbaško-debeovska provokacija. To se ne može poreći, urlao je Petar Marković, jednako braneći svoju glupost pred mojom apolitičnošću, odjeven kao da je opet kum crkve arhanđela Gavrila u Čikagu. Samo što je njegov konj čekao na mene.

Pojavila se nevjesta u bijelom. Endžel! Privučena očevim urlanjem. Bila je sva bijela; i licem. Skamenio je susret sa mnom: ja sam njemu odgovarao tiho i nije mogla znati na koga joj tata galami. Inače se ne bi smjela pojaviti. Na dan vjenčanja mladoženja smije vidjeti mladu tek kad mu je predaju u crkvi. Ovo je Amerika. Ovdje su dukčija pravila prokletstva. Preostalo mi je da načinim nalijevokrug. Uči-

nio sam to besprijekorno iako nisam stigao da budem ičiji vojnik. Valjda lične komande dolaze same po sebi.

Viknuo je da će me ustrijeliti. Doviknuo je da će me ubiti kao zadnjeg komunarskog psa ovčara. Dernjao se najružnije što je mogao o titovcima kad su dotle drznuli i ne prezaju ni od slamanja nedužnog djevojačkog srca zato što njen otac ima drukčija uvjerenja. Proklinjao je samog sebe i okrivljivao se što je sebi dopustio da se ranije ne raspita sa kim mu se kćerka sastaje i još se i kani udati, a ne da nasjedne njenoj vječitoj želji za ličnom emancipacijom, a ne da upadne u najnaivniju, najdrskiju, najperfidniju, najprovidniju klopku — da mu se za zeta podmetne komunac iz zapadne Srbije.

— Pa, boga nam jebem! — urlikao je. — Boga nam jebem prodanog. Dokad ćemo mi sami sebe gutati?! E, zete, zete!

Potom sam, kroz muklu tišinu, s drugoga kraja salona razabrao vrtnju doboša na njegovom koltu i čuo jedino još svoje korake.

Nijedne čikaške večernje novine nisu donijele ni najsitniju vijest o pucnju. Pregledao sam i jutarnja izdanja dnevnih listova. Ništa o propaloj svečanosti u domu biznismena Maksa Pitersa iako su na svadbeni pir zazvani urednici svih čikaških novina, a većina je i najavila najpompeznije vjenčanje godine. Gospodin Piters je volio novinarsko okruženje i nastojao je s njima prijateljevati. Pozivanje na pir nije smatrao samo protokolarnom obavezom. Zbog toga Endžel nije voljela novinare. Mnogo mi je pričala o njima, ali s gađenjem.

Jadna moja Endžel. Prva se domogla očevog kolta. Preduhitrila ga je. Umjesto u mene. Umjesto u oca. Samo je, u jednom jedinom prasku, procvjetala crvena ruža na bisernoj vjenčanici.

Dugo sam razmišljao zašto se opredijelila za takvu smrt, i da li je ipak morala znati da se njen otac na mene izdirao, pa izišla da me vidi, a svakako je znala za sujevjerja. Da li je, zato što je znala samo toliko što je taj Bajkal negdje na ruskoj granici, oda-

brala ruski rulet? I njeg nakaradno. Morala je znati da kolt njenog oca, makar i zlatan, za svaki slučaj nije napunjen samo jednim, nego svim mecima. Mogla je i obojicu, pa tek na kraju — u sebe. Ili je naš brak bio nemoguć već time što je Endžel ispunjavala obećanje o stavljanju pred vlastito ogledalo ofucanog kurjaka u obličju svog dragog tate?

Ja sam još istog sata prešao američku granicu i s istočne obale zaputio se na suprotnu stranu Kanade. Bježao sam bezobzirno u stilu mog oca Donovana kad je kapitulirala Bivša Jugoslavija.

Saznao sam da je Maks Piters na sve samo prezrivo procijedio psovku, i to na jugoslovenskom jeziku, prekorivši Gospoda Boga zašto krv iz srca i njegovog djeteta mora biti crvena. Potom je uključio novi televizor i s uperenim zlatnim koltom bjesomučno mijenjao kanale. Saslušao je sve emisije dnevnih vijesti. Ni u jednoj, naravno, nije pomenuta Jugoslavija. Razlog je prost: nije imalo nikakvog smisla u dva dana uzastopno pominjati praznik tamo neke državice na granici s Rusijom kad je još juče objavljena vijest o američkoj čestitki s vrha jugoslovenskom narodu uoči komunističkog praznika. Niti je televizijske urednike u ovom slučaju zanimalo novinarsko pravilo da se najavljeni događaj treba i odjaviti. Toliko je Maks Piters nastojao biti prisan s novinarima da je naučio i prosta pravila njihovog poziva. U svojoj silnoj uobrazilji smetnuo je s uma da je novinarstvo složen biznis. Nije vidio dalje od nosa: novine su i njegov pir najavile, ali nisu i odjavile. Pripisivao je to svojim vezama. Da je vidio dalje od nosa znao bi da uzalud zuri u televizor jer postoje kudikamo uticajnije veze. Moj nesuđeni tast ispak je zurio u TV-ekran. Na kraju je zamočio kažiprst u kćerkino srce i krvlju ispisao po televizoru:

W A N T E D
39.999$ and 99 C
Vrane Bakmich

Tačno za cent manje nego za svog konja bijelca. I sve to za ime čovjeka koji nije kročio na tlo Sjedi-

njenih Država Amerike. Vrane Bakmić — tako se zvao moj školski drug iz djetinjstva.

Njegovo ime pozajmio sam i u velikoj i iznenadnoj ljubavi s Endžel Piters, koju sam zavolio prilikom mog zimovanja u Čikagu. Za svaki slučaj. Zbog zavičajnog instinkta.

Sve ostalo u toj ljubavi bilo je iskreno i bez predumišljaja. Vatreno smo se voljeli. Ništa nam nije bilo važno. Ni ko smo. Ni šta smo. Ništa se nismo ispitivali. Znao sam samo da živi u Čikagu. Ni adresu. Ni odakle je. Niti je i ona išta znala o mojim generalijama. Samo lažno ime. I ono je bilo dovoljno da njen tata, potpomognut mojim tada lošim engleskim jezikom, nasluti jedan dio mog indentiteta — moje porijeklo koje je još mirisalo na zavičaj!

ŠARENA LAŽ

»Nosorog«,* kao uobičajeni naziv noćnog kluba Novog svijeta. Raznobojna svjetla namiguju. Prolaznici neodoljivo prilaze. I još čekaju na red. Da pokvase usta i napare oči. Neko ispred mene šapuće:

— Odlična je i muzika. Rok i rol.

Ne čeka mi se. Ulazim na sporedna vrata. Pogledu se nude dvije šake djevojaka bez gornje odjeće. Ova koja me vodi stolu kaže da je Fana. Odozdo slušam njen glas sa osmijehom:

— Mogu li da vam pomognem? Da vas poslužim večeras?

Kaiš nad uskom suknjicom je izrazito širok. Gledam na više: dvije najljepše visoravni. I ne pomišljam da razgledam Fanino lice. Pokušavam obuhvatiti njene koleginice. Imam sreće s ovom.

— To bi me učinilo srećnim! — odgovaram na njeno pitanje.

Otvara cjenovnik:

— Rakove iz Nove Skošije? Crvenu ribu snajper...

Lijepo govori, ali ne bih da dalje slušam. Stavljam joj kažiprst na usta i razmišljam zašto uvijek žene do kojih mi je stalo sve komplikuju. Na odmicanje kažiprsta njene usne pokušavaju kiseonikom podmiriti malko splasnule visoravni. Uspijeva joj s prvim dubokim uzdahom. Opet su to one njene grudi.

---

* Autentično pripovijedanje Maksa Adamsa, iz Hamiltona, Kanada, zabilježeno u ih-formi, što se može odraziti na gubljenje granice između biografskog i autobiografskog o junaku »Emigranta«.

Stanje je banalno: djevojka koja s golim grudima nudi hranu pokušava se izvrpoljiti zainteresovanom. Veli:

— Nemoj! Moj šef...

— Zar imaš šefa?

— Onaj što pokušava diskretno sjediti na podijumu pri dnu sale.

Šef je neprimijetno posmatrao šta se događa.

Osjećam da bih doista mogao kušati te rakove i crvene ribe, ali kažem da ću jedino piće.

— Važi! — kaže, ali sam pošao za njom i sjeo uz šank. Da sâm, s jednom ili dvije čaše, ne zauzimam čitav sto.

— Dupli, molim!

Neminovno konstatujem da me ne zagleda samo šef. Kao da »Nosorog« ima samo stalne goste. To nije mogućno s klubom uz ulicu i bez propusnica. Ali, i dalje me posmatraju. Zar ne prepoznaju čovjeka s ove iste planete? Šank je poprilično visok. Samo, s druge strane ove planete imaju planine Bosne kakve ih i Fana pokazuje.

— Skinite kožni kaput ako želite da vas poslužim! — kaže Fana umjesto da budem poslužen.

Duboko pogledam njene oči. Neka zna da se s njom ne šalim. Skidali bismo se negdje drugdje.

— Imate crni kožni kaput! — ponavlja Fana. Ne znam kako su vas i pustili unutra.

Ušao sam otpozadi.

Oči joj bljesnuše, ali nastavlja lekciju:

— Da niste iz grupe motorista? Na primjer, onih koji vole da objese i siluju? Ili iz grupe anđela? Takvi ne idu sami. Jeste li usamljeni ili vas neki čekaju vani? Oni vole da piju i jedu besplatno. Na kraju, i da ubiju.

— Uvijek sam sam. Kao zvjerka. Obično prepoznam svoj plijen! — tjeram svoju priču Fani, ne mareći za njene riječi i, svejedno, ne skidajući kaput.

Istovremeno se »Nosorogov« vlasnik suoči sa mnom. Natjerao sam osmijeh na lice. Nije mu moga biti prijatan. Njegov osmijeh se ne pojavljuje. Samo

drugo lice. Naprijed izduženo lice. Slučajna podudarnost s nazivom njegovog noćnog kluba?

— Pošto ne možemo postati prijatelji, kako se zoveš? Zašto si sam?

Pitanja su ispala iz mojih usta. On se gradi pametnim. Hoće da uoči moju ozbiljnu šalu.

— Ja sam iz Brazila! —kaže. — Zovem se Serđio i imam pravo da odbijem uslugu onima koji se loše ponašaju ili imaju odjeću loših.

Naš razgovor samo je gubljenje vremena. Ipak:

— Odakle sam ja došao — odjeća ne pravi čovjeka čovjekom. Bosnian! Je li me čuješ? Gdje su svi ljudi najbolji. I nemoj mi kvariti ćeif. Znaš li šta je ćeif? Zadovoljstvo i nešto iznad. To se ne može amerikanizirati. Ćeif! Sad ću ti pokazati šta je ćeif!

Serđio je jedva došao na red da izusti da se slaže i vrati se svojoj poziciji na podijum.

Mravi mi škakljive krv. To je čistoamerička sintagma, ali: mravi mi ipak škakljive krv. Ustao sam iza šanka i prešao na mjesto koje se treba nazivati »iza šanka«. Tamo gdje bi trebao biti barmen. Bila je Fana. Ona se izmiče. Dotičem joj golotinju ramena:

— Kad ti se završava smjena? — šapćem.

Glas joj je drhturav:

— U tri.

— Čekaću te u »Stenli-parku« u četiri.

— Zašto?

— Udalji se od šanka? — Imam još jedan ćeif.

Iza šanka zauzeo sam govorničku poziciju. Šank je sprijeda imao amblem nosoroga. Kao svaka prava govornica:

— Dame i gospodo, hoću nešto da učinim. Ili ne gledajte ovamo ili se nemojte uplašiti. Ćeif! Vi ne možete razumjeti.

Iako sam zamišljao da je to ludost, da je najbezveznije, sad nemam snage da se zaustavim. Oni moji mravi!

I, zaista, počinjem: precizno razbijam sve što mi se svidi iznad šanka. Najbrižljivije odabirem ukrase,

boce s pićem, muzičke uređaje. I — razbijam, razbijam.

Potom odlazim Serđiju. Zajedno se vraćamo ka šanku. Govorim mu da sad može pozvati svoje čuvare da me izbace. Neka zove i policajce.

— Ili ćeš još jednu šansu? Sračunaj sve, i da ti platim! — kažem.

Ne čujem da gosti iskazuju posebnije protivljenje. Serđio okuplja obje šake djevojaka i one počinju micati olovkama. Izbacivači me izbjegavaju pogledati poprijeko. Kupe i odnose krš. Djevojke miču olovkama. Čine to zamorno dugo. Gotovo su tek nakon duže od pola sata: četrnaesthiljadadvjesta dolara.

Mijenjam lokal. Odlazim u »Avalon-hotel«. Da popijem. Imam želju da se napijem. Dočekuje me djevojka odjevena dovrata. S osmijehom:

— Keti! — kaže. — Prvi vam je put da nas posjetite?

— Tačno! — kažem i gledam njenu crnu kosu, pokušavajući da je uporedim s Fanom iz prošlog lokala.

Donijela je piće:

— Prvi put ste ovdje i ako sutra uveče dolazite — obucite bilo koje druge pantalone. Ne smijemo posluživati goste koji nose farmerice.

Keti je biće iz snoviđenja. Razmišljam o Fani. Crnke nisu moja slabost. I pijem. Pijem. Zadnja runda poslije tri sata. Čujem Keti kako se smješka i objašnjava da se u tri zatvara ovaj bar »Avalon-hotela«.

— Samo gorku kafu. Samo još gorku kafu, molim te, Keti. Zbog plavuše, Keti.

Ne treba mi više od pola sata do Stenli-parka. Ulazim u svoju »korvetu« i, pijan, shvatam da plavuše ne vole ovaj tip automobila. Moje auto nije njen tip i pogotovo nemam šta tražiti s Fanom. Čak i ako se pojavi, a zašto bi se pojavila u Stenli-parku, pobjeći će kad ugleda »korvetu«. Ne znam koliko sam popio.

Suludo je, ali uključujem kasetofon i čekam u »Stenli-parku«. Neobično je da se ovakvi ljubavnici

sastanu u parku jer i nismo ljubavnici. Dobro sam pijan. Rijetki farovi vozila. I jedna usporena »mazda«. Fana! Prva misao mi je da treba isplatiti Fanu kao i gazdu »Nosoroga«. To ne smijem smetnuti s uma ma koliko bio pijan.

Pošteno vrši uslugu. Krajnje pošteno.

— Da li čekate nekog? — zbunjen sam i glasom se nadjačavam s kasetofonom.

I njen glas se nadjačava. Spašava što upire prstom u mene. Zbunjen sam. Totalno. I njen i moj automobil imaju samo po dva sjedišta. Ne bi bilo dobro da ona zna gdje stanujem. Neću da se zaljubim. To mi je prvo na umu. Sve druge, treznije misli samo iskriče: zar bih smio u takvu djevojku, zar u gol-gerlu, u nju koja nad tacnom servira svoje grudi, zar u prvu koju sretnem, zar u tu koja se polakomila za novcem koji sam isplatio Serđiju? Nije zbog toga: neću da se zaljubim zato što bih u ovu djevojku trebalo da se zaljubim! Isplatiću joj kao gazdi »Nosoroga«. To, u redu. To ne smijem smesti s uma.

Pokazao sam da me slijedi »mazdom«. Nije trebalo dugo voziti. Nisam romantičar. Svejedno, otvaram vrata njenog automobila. Desnu ruku joj pružim da lakše iziđe. Kaže da joj se sviđa moje dvorište. Lagano uzdiše. Moje je visine. Bitan detalj za horizontalne poljupce. Bujnom kosom zaklanja mi vidik. Nije još jutro: samo je noć plava. Znala je kako da korača s mini-suknjom. Meni se sviđaju njene duge noge dok ja puštam da korača uza stepenice ispred mene. Lijepe. Oble. Duge noge. Još malo, pa su duge po pola kilometra.

Tišinu probudi nježnim glasom. Traži da nađem nešto što ćemo popiti dok ona svuče odjeću. Ja bih oboje. Nisam kavaljer. Ali, i piće bih i svlačenje.

Otpismo samo po gutljaj. Prsti šetaju ljepotom. Ženske usne mogu i zaista gorjeti. Grudi se nadimaju. I veće. I čvršće. Ako je novorođenče oslobođeno svih budućih prljavština, osjećam se kao novorođenče. Moje ruke na prvom dugmetu providne bluze. Gledamo se duboko u oči. Ne trepće. Samo čeka kad će se i kako će se dogoditi s otvorom njene bluze. Ako

to čeka, žalim što ću je razočarati. Trzajem potegoh u dva različita pravca. Sva otkinuta dugmad razbiše nedoumicu. Ili nisu? Izgleda kao da je baš to htjela.

Sve se nastavlja kao pomama. Našli smo se u svakom dijelu kuće. Padali s kreveta. Klizali po parketu. Slomili jednu stolicu. Ništa mi ne pada napamet. Ni vrijeme. Jedino mi ostaje u sjećanju da nestajemo u snu.

Zajedno smo zaspali.

Probudio me telefon. Moj šef pita jesam li čitav i čudi se zašto se čitav dan nisam pojavljivao na poslu.

Ne mogu da se koncentrišem. Da li je jutro ili veče? Razgledam. Dvije čaše na stolu. I parče papira.

Bila je — nije snoviđenje:

»Morala sam da odem. Morala sam da se uvjerim. Sad znam da si Bosnian. Moje pravo ime je Zlata«.

Šareno joj sunce!

Kupio sam joj prsten. Bez premišljanja. Moja ili ničija.

Serđio me dočekao kao starog prijatelja:

— Šeif! — bio je veseo i tapšao me po ramenu.

— Fana? — pitao sam.

— Moj prijatelj Šeif! — jednako me tapšao.

— Fana?

— Ne radi.

— Kad radi?

— Otišla je. Dala otkaz i otišla.

Moj novi prijatelj Serđio učinio je sve. Svojim poznanstvima pretresao je Britansku Kolumbiju.

Otišla. Nestala.

Serđio se prsi i kaže da ćemo pretitrati svu Kanadu. I Ameriku. I sam Njujork, ako treba. I da će mi dovesti ljepoticu s karnevala u Riju.

Faninih tragova nema.

U Bosni imaju riječ: šarena laža. Za nešto što ne postoji. Što je lijepa varka. Ovdje se može reći samo: šarena laž. Bez zadnjih namjera i krajnjeg »a«!

ODSKOČNA DASKA

Superiornu celuloidnu mondenost holivudskog hotela »Lenčester« prezentuje i funkcionalnost njegove arhitekture naopakog slova »L«. I sam pogled s prozora odaje sav spoljni sjaj Holivuda. Pred očima se rastvara bajka. Nestvarno vještački ambijent prašume. Pustinja. Snjegovi Kilimandžara. Mjesečeva mora. Zgrade studiji i zgrade zgrade. Ulice s vrevom najslavnijeg grada. Ovdje je fortuna najbliže ljudskom rodu. Miješaju se zemaljske i nebeske zvijezde.

The lights of Hollywood.

Nasuprot vanjskoj »Lenčesterovoj« fasadi, čija zastakljenost isijava i upija svjetlost Holivuda, hotelsko naličje je od betonskih zidina, s jedinim otvorima u obličju aluminijskih ulaznih vrata na sobama, a uz beton vise nizovi stepeništa i liftova. U podnožju, pa čitavom dužinom obiju unutrašnjih stranica nepravilnog »L«, započinje ogromni kupališni bazen. Njegova posljednja treća dužina predstavljena je hipotenuzom pravouglog trougla.

U bazenu se brčkaju svi slavni i oni koji će to postati ili nikad neće. Svima je zajednička misao o slavi, kojoj je ovaj bazen eliksir: ovuda se motaju svi koji stvaraju, produžavaju ili uništavaju svjetsku popularnost. Samo je pitanje kako skrenuti pažnju i izdvojiti se iz mase bezličnih.

— Da, biti samosvojan! — uvjeravam sebe.

Za toplih dana demontiraju se krov i zidovi oko bazena, pa se osjeća neizvještačeno pirkanje pravog vjetra. Taj me vjetrić sjeća na zavičaj. Da li zato što je podjednako istinit kao rođenje ili kao vjetar kakvog u Gromili ima više nego ičeg?

Naručujem skoč. S ledom, naravno.

U bazenu je kao u košnici koju je moj otac Donovan opleo brezovim prušćem i oblijepio bijelim blatom. Bjelosvjetske kurvice praćkaju se. U monokinju ili bez. Sa sisicama, sisurinama ili bez njih. Pčele zuje u očevoj trnki. Nasuprot mom stolu razgaćena gospoda igra vaterpolo. Tik kraj mene, nadohvat, dvoje u vodi. Ona, u večernjoj haljini. On, u fraku. Vode ljubav. Najsmioniji skaču s tornja visokog tridesetak metara! Uz taj dio bazena najmanje je stolova sa kvarcnim suncobranima, ali se glave najčešće usmjeravaju u tom pravcu, prateći tijela pri najrazličitijim letovima. Čim odskočna daska zatreperi — u trenu se umiri. To je novi skakač u fazi pripreme dok ostali skrivaju nestrpljivost i pokušavaju mirno iščekati da se onaj na ivici daske skoncentriše, koliko im se god čini da je koncentrisani oduljio s odlukom o skoku.

Na sve strane sijevaju blicevi. Zuje kamere. One elektronske i ne šušte. Ispod mog stola reporter programa 008 Radio-Čikaga svojim slušaocima prenosi svaki pomicaj gospodina u fraku i dame u večernjoj toaleti. Moj susjed se toliko unosi u posao izvještavanja s lica mjesta da i njegovi slušaoci mogu čuti dahtanje podvodnih ljubavnika. Njegov televizijski kolega skače u bazen i intervjuiše vaterpolo-golmana, a kamera u krupnom planu zadržava čuveno Šareno pivo u golmanovim rukama — upravo je trenutak spota u internacionalnom prenosu ove utakmice za osamnaesti kanal američke i sedmi kanal kanadske televizije. Nekoliko filmskih ekipa natiskuje se oko tornja s odskočnom daskom. Neki nesrećnik nije se dobro skoncentrisao, okliznuo se i rukama uhvatio za odskočnu dasku, pa visi — ispuhalog stomaka — nag nad ambisom. Iako scena na kraju daske podugo traje ostali kandidati za skok disciplinovano iščekuju, koliko im je god jasno da je dekoncentrisanom jedina mogućnost da prestane otezati s odlukom.

To je to.

— Biti ličan!

Uzviknuo sam.

Mora da su me čuli slušaoci čikaškog radija. Čuo me i udaljeniji konobar i naklonio se:

— Šta ste željeli?

— Zagarantovano vrijeme za koncentraciju!

— Ne razumijem gospodina! — kazao je konobar.

— Ništa zbog toga. Naglas sam razmišljao. Donesite mi Šareno pivo. Tri flaše!

— Naravno, s ledom! — dobacio je prolijetajući kao da sjedi na letećoj tacni i za tili časak stvorio se s pivom. S tri boce Šarenog, naravno.

— I jedan skoč! — dozvao sam ga. Samo, nemojte žuriti. Ostavite piće ako me ne bude za stolom. Nakratko ću odsustvovati.

Nije odmah rekao »naravno«. Doimao se kao da se želi koncentrisati. Tek kad mu ništa drugo nije uspjelo progovorio je najljubaznije:

— Naravno.

Naravno, ja nisam bio u fraku. Bio sam odjeven za kupanje. To se podudaralo s mojom zavičajnom navikom da se odgovarajuća odjeća nosi u doličnim prilikama. Nije bilo nikakvog razloga da ne postupim s mišlju čije je realizovanje odgodio iznenadni nailazak konobara Naravno. Naravno, riječ je o zagarantovanosti neometanja pri koncentraciji koja me čeka na skok-dasci.

U podnožju tornja za skokove u vodu nije trebalo dugo čekati. U stvari, nije ni bilo mnogo odvažnih. Isti skakači međusobno su se smjenjivali. Neki su imali pomodrjele stomake. Poneki je i odustajao. Prebrzo se nađoh u prilici za penjanje. Od tog trena odbrojavao sam svojih pet holivudskih minuta.

Odozgo, ogromni »Lenčesterov bazen« je u svojoj pravoj veličini. Znatno manji i manje uvjerljiv nego što bi trebao biti. Izgledalo je da je najkraće odstojanje između mene i vode znatno veće od tridesetak metara. Osim toga, nalazio sam se na odskočnoj dasci na kojoj je zagarantovano neometanje. I to, kako se god koncentracija sprovodila. Jedini uslov je da se obavi na samoj ivici elastične daske. Takvo pravilo nisam ni namjeravao prekršiti. Naprotiv!

Pogledavam na sat. Prošle su dvije minute i dvadesetdvije sekunde otkako sam se počeo ispinjati uz toranj. Dakle, ni pune tri minute do kraja zadatog odbrojavanja. Jeste, odredio sam da to i bukvalno bude tačno pet mojih minuta.

U istom momentu, da se vrijeme ne bi rasipalo, već sam na kraju daske. Obaram pogled. Zatvaram oči da mi gledanje ne bi trošilo sekunde. Potpuno sam usredsređen na preostalo vrijeme. Totalno iskoristiti zagarantovano neometanje na rubu daske!

Ispružam ruke. Podižem se na prste. Svaki mišić se zateže. Kao strelica sam koja samo što se nije odvojila od luka. Remetim napregnutost tijela spuštanjem lijeve ruke. Prvo je zadržavam u visini prepone, pa njenim vraćanjem u raniji položaj opet dovodim sve mišiće u napetost. Osjećam da se dolje sve umiri. Tajac. U takvom stanju protiču sekunde. Jedna za drugom. Druga za trećom. Kao dječak u zavičajnoj dokolici uvježbavao sam ritam disanja u skladu s pomicanjem satne sekundare. Prvo disao i gledao na sat. Zatim brojao udisaje i izdisaje bez gledanja na sat. Na kraju sam izvještio samo da dišem. U bilo kom trenu znao sam tačan broj udisaja-izdisaja-sekundi. Ove sekunde na holivudskoj odskočnoj dasci čine se sporijim. Kao da su rasječene. Ali, izdržati i to preostalog vremena! Čak i da ne treba disati.

Ipak, sasvim sam siguran u odmjerenost svojih udisaja-izdisaja-sekundi i tačno znam koliko ih još ima(m).

Osjećam da zamire žubor u meni. Javlja se žamor ispod mene. Odozdo nešto govore. Svi. I dalje stojim zapetog tijela na rubu daske. Sada s mišlju da li je dolje iko bez komentara. Njihovo glasanje jača i narasta u košmar. Niko se posebno ne čuje — svi se čuju. Podsjećaju na podivljali roj pčela.

Kao i maločas, kao prije dvije minute i dvadesetdvije sekunde, ponavljam pokrete — dolje i nazad — lijevom rukom. Opet u stanju napregnutosti tijela iščekujem da udahnem i izdahnem preostale dvije sekunde. Činim i to. Spuštam se na pete. I ruke niz tijelo. Otvorene oči.

Dolje: metež. Larma!

U dijelu te iste, prolazeće sekunde stopalima činim vojničko nalijevokrug i krećem ka učvršćenom kraju daske. Tu, na vrhu stepenica, dočekuje me susjed ispod stola kraj bazena. Reporter čikaškog radija 008. Sav zajapuren. S ustremljenim mikrofonom:

— Ali, molim vas — branio sam se. Ja sam još na dasci.

— Ali — urla reporter. Dame i gospodo, dragi slušaoci, vi znate da sam svojevremeno iz »Lenčestera« izvještavao o pikanterijama pri skokovima s bazenske daske i nisam raspoređen na drugo reportersko zaduženje zbog nepoznavanja pravila. Suspendovan sam kao sportski izvještač radi postavljanja nesportskih pitanja koja zadiru u intimu skakača. Dragi gospodine, ja odlično poznajem pravila skokova u vodu u »Lenčesteru«.

— Ali, molim vas, vrijeme za koncentraciju. Garantovano vrijeme! — branio sam se.

— Vi znate, dame i gospodo! — urlao je reporter u uši svojih dragih slušalaca u Čikagu. Vi znate sva »Lenčesterova« pravila. Vi ste najvjerniji slušaoci na svijetu. Sjetite se, demonstrirali ste ulicama Čikaga kad su me htjeli premjestiti iz »Lenčestera«. Znate i da se garantuje samo mir na slobodnom kraju daske, a gospodina upravo pokušavam intervjuisati na suprotnom kraju skok-daske.

— Ali, molim Vas, Vi ste odstranjeni s prenošenja skokova u bazen zbog vaših pitanja koja su se ticala intimnih stvari.

— Ali, molim Vas! Gospodine, vi niste skočili. Dragi slušaoci, vi znate da sam sačuvao pres-akreditaciju upravo zbog ovog što gospodin tvrdi. To mi je sada glavno zaduženje: vas izvještavam o najpikantnijim scenama koje nisu sportske u okrilju čitavog »Lenčesterovog« bazena. Gospodinovo ponašanje je takvo. Dame i gospodo, gospodin nije skočio i nema status skakača!

— Ali, molim Vas — branio sam se.

— Ali, molim Vas, pred vama se otvara svjetska slava Holivuda. Učinili ste što niko nije. Vaš pos-

tupak zasjeniće sve postojeće zvijezde holivudskog neba!

— Ali, molim Vas!

— Ali, molim Vas, dame i gospodo, s gospodinom sam tako reći blizak prijatelj. Prethodni prijenos obavljao sam ispod stola za kojim je ovaj gospodin pijuckao skoč i ispijao čuveno Šareno pivo. Računajući na takvu našu prisnost, očekujem da će gospodin moj prijatelj za Čikago 008 dati svoju prvu zvjezdanu izjavu. Prijateljstvo je u pitanju!

Prijateljstvo! U meni iznova proradiše zavičajni instinkti. Prijateljstvo! Koliko to gorko zvuči u Novom svijetu! Skrhalo me reporterovo insistiranje na tom ofucanom i izgubljenom značenju davno učenog pojma. Prijateljstvo! pred kojim sam samo puki Emigrant Radnik.

Nemoćno slegnuh ramenima.

— Dame i gospodo, dragi slušaoci Čikago 008, gospodin koji je izveo čudo neviđeno pristao je na izjavu. Zato, predlažem Vam kratki predah uz reklamnu poruku iz našeg studija u Čikagu.

Spasi me američki instinkt za biznis. Svemoguća reklama. Ipak je sve ovo samo Amerika!

Upotrebljavam reporterovu opuštenost spot-pauze i spuštam se niz ljestve. Odozgo me prati očajni glas. Pominje svoje definitivno otpuštanje s posla. Poziva se na prijatelistvo. Priziva boga. Psuje Holivud. U podnožju skok-tornja stižu me njegove prijetnje kolegama novinarskim sudom časti ukoliko ikojem prije dam izjavu. Proklinje odskočnu dasku.

— Moj Bože! — viče i dovodi božije ime u vezu sa seksom.

U dnu stepenica veliki krug hotelskih čuvara sklanja me od svih lovaca na slavne. Pred gorilama moraju ustuknuti i blicevi i mikrofoni i kamere i pisci i piskarala. Živi zid koji me štiti iskićen je suzavcima, pa lovci na slavne ni da pokušaju krasti hljeb kolegama koji izvještavaju o uličnim demonstracijama.

Već koračam kroz špalir zidova-gorila i stupam pred vrata s podsjetnicom »President«; lično.

Nikog unutra. Niko ni da se pojavi. Traje dugo čekanje u kabinetu. Vrlo dugo čekanje. Došlo bi mi da pomislim da sam pritvoren da nisam u glavnoj »Lenčesterovoj« kancelariji. Ovako, sve mi je na raspolaganju. Kablovske video-telefonske veze sa stanovima najsjajnijih zvijezda. Pritišćem dugme i: predamnom je trpeza. Dotičem drugo: predamnom su djevojke za jednokratnu upotrebu. Sve na dugme. Ali, ja ipak samo dugo, dugo čekam. I sve što sebi mogu priuštiti dugmićima ne može uticati na osnovnu nit ovog pričanja. Zato, dok na ovom mjestu stoji glavna fabula — u iščekivanju da neko otvori vrata — ispričaću šta je bilo kasnije; dva sata poslije.

Poslije dva sata, opet kao Emigrant Radnik, opterećen istovjetnim prtljagom, odjeven isto, na recepciji »Lenčestera« zatražio sam istu sobu. Recepcioneru ni da zasmeta podudarnost svih ličnih podataka u žurnalu s prethodnim korisnikom sobe. Holivud brzo zapaža i brzo zaboravlja. Soba je bila namještena. Kroz prozor su treperila zemaljska svjetla pod kojima su zvijezde vodile svoj blistavi noćni život. Od toliko blještavosti ne primjećuju se ni zvijezde na nebu. Mrak na holivudskom nebu. Sumrak Holivuda? Ili je noć, samo, mračna?

S ovim isforsiranim filozofsko-poetskim reminiscencijama odlazim ponovo na bazen i sjedam za svoj sto.

— Vaš skoč. Naravno, s ledom! Nakon boravka na skok dasci dugo vas nije bilo, pa sam sklonio piće. Led bi se, naravno, istopio.

Ima pravo Naravno. Led bi se, naravno, istopio.

Topljenje leda sjeća me na kopnjenje snijega u Bosni i na oca Donovana koji je s proljeća vrevu pčela umirivao prostim potezom dimilice. Bez štitnika za lice, golim rukama, otac je volji kađenja podvodio uznemireni roj i uspostavljao stanje apsolutnog reda u košnici. Sve je, zaista, prosto, ali mi nikako nije uspijevalo da — to isto samo malo drukčije — razjasnim livrejisanom fićfiriću u obličju velikog gazde kad se napokon pojavio u svojoj kancelariji.

Govorio je brzo. Kao dječarac dok recituje pjesmicu. Govorio je prebrzo. Kao da se pribojavao da ne zastane i počne zamuckivati:

— Previše je bruke. Ali, morate napustiti ovaj hotel. Mora Vam biti jasno da ste prekršili pravila ponašanja. Hotel štiti ugled i čast svojih gostiju. Hotel preuzima brigu o sebi ukoliko to gosti ne učine. Ne znam da li ste, ali ne podsjećate na ludaka. Grubo ste prekršili pravila.

— Samo sam iskoristio zagarantovano vrijeme za koncentraciju.

— Ne djelujete kao budala. Morate napustiti. Skok-daska je dio ukupnog bazenskog sadržaja. Dakle, uspjelo Vam je da dokučite zagarantovanost neometanja pri koncentraciji na skok-dasci. To Vam piše i na tornju za skokove. Treba Vam, isto tako, biti jasno da se to pravilo podvodi pod opšta pravila koja moraju važiti za čitav bazen i hotel. Hotel sebe štiti. Vaše ponašanje je u direktnoj suprotnosti. Morate otići.

— Moje ponašanje uklopilo se u pravila koja vladaju u kupališnom bazenu. Reporter Radio-Čikaga 008 direktno je izvještavao o najdelikatnijim detaljima između dame u toaleti i gospodina u fraku; klasični polni snošaj u bazenu. I to što vaterpolo-golman tri sata ispija Šareno pivo pred televizijskom kamerom i uopšte ne izlazi iz vode. Isto čine i ostala gospoda koja su neprestano u bazenu.

— Kao i vrijeme za koncentraciju na skok-dasci, zagarantovana je i diskrecija ponašanja u vodi. Boravak u samoj vodi nije ograničen ni vremenom ni bilo čim. To su uža pravila. Nisu u suprotnosti s opštim pravilima koja moraju vladati u bazenu. Svoju inkriminisanu radnju morali ste pomjeriti i obaviti je prije ili poslije boravljenja na skok-dasci, ali u specijalnoj prostoriji ili, ako baš insistirate, u vodi. Vi ste boravili nad vodom. Posjedujemo garanciju urologa da se čak i s dijagnozom Pyelonephritis cronica exacaerbata može otrpjeti i ostati sačuvana neprikosnovenost petominutnog trajanja zagarantovanog neometanja na skok-dasci. Morate napustiti »Lenče-

ster«. Od ovog trenutka započinje Vam petominutno odbrojavanje.

Nije bilo potrebe za mojim strogo kontrolisanim udisajima-izdasajima-sekundama odobrojavanja. Napustio sam »Lenčester« prije roka. Nije imalo smisla da se dalje razjašnjavam s hotelskim gazdom i njegovim poimanjem amoralnog i moralnog.

Mogućnost razračunavanja neodoljivo me podsjeća na kađenje pčelinjaka. Očev postupak s dimilicom nad uznemirenim rojem i moj postupak na odskočnoj dasci iznad razularene rulje. Sve isto. Samo malo suprotno. Kao povezanost moralnog i amoralnog u »Lenčesteru«. Pitanje je samo kako usredsrediti svoju pažnju. Biti kao Donovan, a biti ličan. Kao razlika moralnog i amoralnog. Zastati na ivici daske za skokove u kupališni bazen i u prirodni holivudski vjetar učiniti najobičnije: piššššššššššššššš!

PUTOVANJE NA ALJASKU

Ostavih* Davson. Šutljiv grad. Farmeri. Stočari. Indijanci, starosjedioci različitih plemena. Ponosi grada raskrsnice Edmontona i Princ-Džordža. I početak prvog kilometra za Aljasku. Američka vojska gradila je auto-put u toku rata. Njime je krenula posljednja velika trka za zlatom uz Rijeku tišine. Traperi i lovci na skupocijena krzna nestali su kao profesionalci. Proslave ih jednom godišnje na paradama današnje civilizacije starim kravarskim pjesmama — »Idi na sjever, mladi čovječe«. U kafanama slike kraljice Elizabete ili oficira planinske policije na crnom konju s plavim šeširom i crvenom uniformom.

Baš prolaze jedna kola, plava, s bijelim vratima. Usamljeni policajac patrolira.

Čujem škripu točkova dok obilazim krivinu, pa me presiječe u grudima. Nestade snage da zadržim papuču za gas. Sada moja »korveta« izgleda kao nepokretna. Pogledam na brzinomjer. Kazaljka još na osamdeset milja. Utom most rijeke Saskatin proleti.

Šta bih drugo — stajem, iza mosta. U retrovizoru gledam kako zastaju i bijela vrata. Što mi je ovo trebalo? Ne podnosim greške koje rutinom mogu preduprijediti.

Plavi šešir s crvenom uniformom stao je na pristojnoj udaljenosti. Da bi provjerio registraciju i moj opis — da li sam tražen zbog kriminala. Ujedno, da javi glavnoj stanici sa kim ima posla.

Polako prilazi. Jedna ruka na futroli s pištoljem. Nije tačno u podne i ovo je Divlji zapad kao predgra-

---

* Novo pripovijedanje Maksa Adamsa koje bi moglo uticati na kidanje razlike između biografskog o junaku i primisli o autobiografskom u »Emigrantu«.

đe još divljijeg Sjevera. Na tri metra od mog prozora pozdravlja.

— Stali ste? Imate neki problem? — pita.

— Zdravo, i imam problem. Prekršio sam zakon puta. Stao sam da me ne bi morao juriti.

Pita jesam li pijan ili možda hoću da večeram u Enkridžu, na Aljasci.

Bilo je šesnaest sati i do Enkridža je još hiljadu i po milja. Nije mi do smijeha:

— Možda ću večerati u zatvoru tvog grada! — kažem.

Pregleda moje isprave. Jedno oko na vozačkoj dozvoli, drugo na meni. Iskustvo.

— Hvala, vozi oprezno. I, da ti bude ugodno putovanje! — odmahnu kao pozdrav.

U mislima mi slika okolne pustoši. Velike daljine. Samoća. I da je potrebno imati prijatelja, oprostiti pojednom greške da bismo se opet mogli pozdraviti!

Zaobilazim poneki kamion-hladnjaču. Voze voće gradovima Fort-Nelsona. I gradu Bijelog konja. I u Enkridž. Sirenom me pozdravljaju i s nevjericom mašu. Čudno im da s ovakvim automobilom žurim na sjever.

Na vidiku restoran. Baš dobro: na benzin i kafu. Iznad vrata: »Ritajući konj«. Još s ulaza razglednice mjesta uz auto-put. Razgledam gdje bih sjeo. Sve je prazno. Konobarica dvadesetih godina. Čudno me pogleda:

— Sjedi gdje ti god srce želi!

— Kafu, a razmisliću šta bih pojeo!

— Neće vrijediti. Samo nekoliko brzih jela. Šoferski hamburger, hot-dog ili mljeveno meso.

— Koliko bih trebao čekati?

— Vjeruj, ja ću to brzo! — reče i nestade je.

Da. To mi se sviđa. Brze djevojke i lijepi automobili.

— Putuješ li daleko? — pita servirajući kafu.

— Za Ferbanks, i ne znam kad se vraćam.

— Svejedno, kad pođeš na jug — povedi mene.

U tetkinom restoranu sam tri mjeseca. Od tada nisam bila na zabavi. Da plešem! Ovdje je dosadno. Jedino ako traper, kamiondžija, lovac poneku šalu dobace. Slušala sam lovce. U lovu na grizlija treba sačuvati jedan metak. Ako priđe preblizu, pomaljen, da ga se gađa pravo u glavu. Izgubi se trofejna nagrada, ali se sačuva život. Drugi kaže da je najveće poniženje grizliju kad mu se priđe i gleda ga među oči; okrenuće se i pobjeći. Najbolje je, kazao je treći, svezati ga i udaljiti se pola milje — tada je pogodak čist. I bolesne šale šofera! Ako se dva sastanu, počnu se hvaliti kojom su brzinom sišli niz Ljubičastu planinu.

— Da platim! — prekidam je. — Moram preći još milju.

— Što se žuriš? Možda sam ti bila dosadna?

Odričem i predlažem da drugi put nađemo više vremena da saznamo jedno o drugom.

Bilo je još mnogo milja predamnom, ali se tako rekne: još milju. I, na šta li je mirisala Ursulina kosa? Ime joj je poljskog porijekla. Njene zelene oči gledale su u daljinu Dalekog sjevera — sve do milje sedamstosedamdesetsedam zarez sedam. Razgovarao sam u mislima s njom. Sjaj polarnih svjetala žurio je preko otvorenog neba. Pojavi se zdesna. Onda, slijeva. Kao da morski valovi zapljuskuju zvijezde, pa im je ostalo jedino da žmirkaju. Svjetlost zvijezda biva poražena polarnim svjetlima. Polarne noći su duge. Ljeto je pri završetku. Toliko se dugo vidi da se sunce izgubi nasred neba. Tada nastupa dozivanje vukova i kojota. Mravi bi putovali po koži da se ne poznaje zakon divljine. Ovako, samo ostajem bez daha. Kosa se zadiže. U mraku se ukazaše mačije oči velikog losa, pa hlad njegovog ogromnog tijela. Srećom, promašio sam ga. Razbio bih se. Poginuo. Ili doživotno pamtio ovaj put na Aljasku. Zečevi leže po putu. Pregaženi. Razdiru ih kojoti, vukovi i sove.

Žmirkaju svjetla milje s četiri broja sedam i jednim zarezom.

Miris kafe. Poneki Indijanac se tetura. Nema snage ni do najbližeg rezervata. Zato sutra neće morati da se pješke vraća da bi se opet napio. Neki će

prespavati i na samom putu potpomažući se pivom ili vinom. Poneki, pijući kafu u toplom restoranu, pokušava ostati budan.

Spustio sam se, kroz klanac Skagvej, tek idući dan u Ferbanks. Enkridž je drugi preostali grad četrdesetdevete države SAD. Nema mnogo ženskog svijeta. To sam prvo ustanovio. Žitelji su bijelci: šoferi, varioci, rukovaoci teškim mašinama. Došli su iz drugih dijelova SAD i Kanade. Ima i kockara, varalica, naravno i kafana; najlakši način da se novac potroši i zaradi. Odjeća, samo zimska. Skupa; bliži se zima. Pedeset i šezdeset ispod nule, nekad i minus devedeset Celzijusovih!? Temperatura s pedesetšest ispod nule stvara dojam da je minus devedeset. To čini vjetar. Koža u trenu izblijedi. Zašto sam ovdje i šta tražim na krajnjem sjeveru najdaljeg zapada?

Svađao sam se sa sobom. Ursula mi dolazi upamet. Restoran »Ritajućeg konja« je dva dana na jug.

Žureći jugu, na dionicama gdje se put popravlja, slušam pljuštanje kamenčića. Dobju po »korveti« i obijaju joj sjajnu sivu boju. Ususret nailaze kamioni sa osamnaest ili po dvadesetčetiri točka. I oni izbace po koji kamičak u šofer-šajbnu.

Spuštam se niz Ljubičastu planinu. Ursula je pominjala da su je njoj šoferi pominjali. Na šta je mirisala njena crvena kosa?

S vrata ću joj reći da nemam oca, ni majke, da mi je automobil upropašten. Reći ću da sam sirota. Neka se smiluje. Možda će se sažaliti i poći sa mnom.

Okrenula se kao da ne vjeruje da sam opet pred njom.

— Nisam mogao pronaći rudnik zlata! — kazujem joj. — Nisam sreo pravog trapera. Jedino sam čuo na radiju da ima lijepa zabava stopedeset milja prema jugu, u Mekenziju. Htjela si. Pođi sa mnom.

— Drago mi je što me to pitaš! — kaže.

— Ali, molim te, reći ćeš mi da imaš dečka, nemoj, rastužićeš me, postaću nesretan! — šalim se.

— Pošla bih s tobom, ali kada bih morala da se vratim poslije plesa.

— Važi i tako! — kažem.

— Da kažem tetki kad se vraćam!

Njen kofer zaklanjao nam je pogled ka sjeveru. Razgovarali smo previše ozbiljno. Zbunio sam se. Nisam vidio cilj koji bismo oboje pogodili.

Ostali smo na zabavi u klubu »Vrengler«, grad Fort Sent Džon, najveći centar nafte i prirodnih gasova. Nije željela popiti više od jedne čaše. Držala me čvrsto dok smo plesali.

Ujutro mi je pričala da nije mogla spavati:

— Nisam imala dovoljno mjesta. Znam da nisi oženjen. Spavaš raskalašeno. Nemaš nikog stalnog kraj sebe. Spavaš čvrsto.

Za doručkom je posmatrala svaki moj zalogaj.

Dvadesetak milja dalje ugledasmo policijski automobil. Pokazao mi je da se parkiram. Nisam ništa pogriješio. To kažem i Ursuli. Neće me moći kazniti.

— Možda hoće, možda i neće! — kaže Ursula.

Naredio mi je da iziđem i stavim ruke na krov. Nije mi našao oružje. Ursulu, po pravilima, nije smio pretresati. Bijesnio je:

— Ovakva kola ne bi smjela biti u saobraćaju. Jedno svjetlo je razbijeno. Farba otpada. Šofer-šajbna je oštećena. To su velike kazne!

Prepoznajem ga.

— Trebao bih da ti dadnem nedjelju dana da sve otkloniš. Sjećaš li se da si već dobio opomenu?

— Tačno! — kažem.

— Mogao bih ti i sada oprostiti, ali sada neću. Povrh svega, i djevojku si mi ukrao.

Ursula bi da se usprotivi, ali je oštro prekida:

— Nijedne, dok nisi dobila šamar.

Meni tutnu pod nos potvrdu. Da potpišem da mi je odredio sedam kazni. Ili da platim u roku od dvije nedjelje ili da sudski raskrstim u njegovom prisustvu.

Ursula se zaposlila po dolasku u Vankuver.

Kaznu nisam platio. Na sud nisam pozvan.

Ursula me za Uskrs pozvala da posjetimo njene roditelje. Još s vrata upoznala me sa seksi-sestrom.

Ubrzo se udala. U Detroit, SAD.

Meni je ostavila da pjevušim »Idi na sjever, mladi čovječe«. I sestru. Ursulinoj sestri kupio sam svoj jedanaesti vjerenički prsten!

NOVČIĆ ZA SREĆU

Sreo sam Asafa u Amsterdamu. Ako je to više i bio Amsterdam — stigao sam direktno u luku i odmah se ukrcao. Bili smo dvojica među dvije hiljade istih na palubi prekookeanskog broda »Arkadija«. I, niko da se smjesti u kabinu pred desetodnevno putovanje. Zgledali smo se na palubi i na licima sretali Madžarsku, Poljsku, Čehoslovačku, Jugoslaviju, Italiju, pa poglede svraćali na pustu obalu i suočavali se s Evropom. Možda i posljednji put. Nismo imali povratne karte.

Sirena oglasi da se otiskujemo u valove Atlantika. Njen pisak privuče, kao po komandi, dječurliju. Valjda su naviknuta da se nađu pred polazak brodova. To dobro dođe i njima i odlaznicima. Bacali smo im metalne novčiće guldera. Grabili su ih još u zraku ili tijelima stvarali klupko po umašćenom betonu. Bacao sam im i ja. Zbog sreće.

Kraj mene je stajao mladić čije se godine nisu mogle razlikovati od onih dolje s našim novčićima za sretan put. On nije bacao guldere. Ponudio sam mu. Odbio je, ali me pridobio: govorio je perfektnim njemačkim, ali je načinom iskaza mirisao na naš zajednički zavičaj.

— Jesi li s roditeljima?

— Negdje su u ovoj gužvi.

— Naš brod plovi u Montreal. U kom ćete se vi gradu skrasiti?

— Rekli su da ćemo u Vudstok. Ništa više ne znam. Ni o Kanadi.

— Ja ću u Hamilton. Bićemo komšije.

— Ne znam . . . — odgovarao je.

— Kako se zoveš?

Nije rekao prezime. Samo ime. Otac mu je, veli, savjetovao da s nepoznatima ne govori o prezimenu, vjeri, naciji, samo s onima koje dobro poznaje.

— Ni iz koje si zemlje?

— Tamo ima planina i rijeka i šale i nasmijanih lica.

— I ja sam!

— Iz Bosne? — pitao me začuđeno.

Klimnuo sam, ali je on zašutio. Prevrtao sam u mislima po pitanjima, ne bih li ga privolio na razgovor:

— Imaš li tamo djevojku? — izrekoh.

— U Evropi?

— U Bosni!

— Nisam imao vremena. Rano smo otišli u Austriju. Sjećam se samo njenog imena. Tamo, davno, više su me zadirkivali njenim imenom, nego što smo se nas dvoje i znali. Đulizara...

Vedar dan otkrivao je i englesku i francusku obalu. Jasno se razaznavao njihov pejzaž iz Lamanša!

— Lijepo je, ali nije kao između Dubrovnika i Rijeke... — kaza Asaf.

— Tamo ste ljetovali?

— Gledao sam samo na prospektima.

Opet smo šutili. Sat. I više. Dok, razglasom obavijestiše da će brod uploviti u nemirne vode Atlantika, te bi putnici trebali okončati šetnju palubom. Primakao nam se čovjek koji se na njemačkom obratio Asafu:

— A, već si našao prijatelja...

— Da, oče. I on je Bosanac.

Nasmiješili smo se utroje.

Idućih devet dana snažni valovi izazivali su morsku bolest. Sretao sam mu oca. Nekada zajedno s majkom. Pitao bih na našem jeziku za Asafa. Odgovarali su da povraća, da ne jede, da ga ljekar posjećuje.

Desetog dana ljuljanje se smirilo. S Asafom sam razgledao konture Kvibeka i krovove Montreala.

Na željezničkoj stanici u Montrealu rastali smo se s dogovorom da se viđamo.

Godine su sporo prolazile. Trebalo je novaca. Snaći se. Uklopiti u okolinu. Zato nas je naše poznanstvo zbližavalo. Potom smo, mojim odlaskom na sjevero-zapad, gotovo izgubili vezu.

Nastavak kazivanja više je rekonstrukcija i konstrukcija, nego li lično svjedočenje.

Uglavnom, Asafovi su mukotrpnu zaradu uložili u vlastitu radionicu i pravilli metalne dijelove za velike firme. Malo po malo, pa im je i dobro krenulo. Samo se Asaf teže snalazio u kolopletu Vudstoka i okoline. Njegovi vršnjaci donijeli su tradicije iz različitih krajeva svijeta. Sve skupa se teško uklapalo. Zato su se grupisali po svakakvim opredjeljenjima: »orijentalci«, »brigadiri«, »mafijaši«, »jastrebovi«, »zapadnjaci«, »farmeri«, »kauboji«, »vješači«. Tako su nazivali svoje bande. »Vješačima« je najmanje bilo važno porijeklo — svoju haotičnost pokušali su odrediti jedino zalaganjem za fer-plej. Vozili su motocikle i imali kožne jakne s natpisom »vješač«. Svi su ih mrzili. I vlasti. Iako ne bi činili ništa strašno. Okupljali su se po restoranima.

Asaf je interes za »vješača« produbljivao kao posmatrač njihovih tuča na igrankama, ali bi odlazio čim bi se žešće zakuhalo i zaprijetila upotreba lanaca, mesinganih boksera i noževa.

Nalazio se s Boni i Lindom, ali je izbjegavao imati stalnu djevojku.

Jednom, poslije igranke, dočekali su ga u kući s prijekorom. Prebacivali su mu na kašnjenju, savjetovali ženidbu, nudili zaposlenje u očevoj radionici, obećavali lakši život jer su već uspjeli steći ušteđevinu. Odgovorio je da će već ujutro naći stan, potražiti posao i priključiti se »vješačima«.

Preselio je u susjedstvo. Kod neke Madžarice. Nije imala rodbinu, pa joj je dobro došao. Lijepo ga je pazila. Zaposlio se u firmu »Gardner Den«. Radio u smjenama. S kompresorom. I subotom. I nedjeljom. Štedio. Izabran i za šefa pogona. Majka je krišom obilazila Madžaricu i saznavala da je dobar i miran. Otac ga je pozivao i nudio mjesto poslovođe. Pokazao mu je i motocikl, specijalno naručen u Evropi,

iz Zapadne Njemačke, NSU. Složio se da je marka dobra, ali je odbio poklon. Otac ga je ispratio riječima da će ga motocikl uvijek čekati.

Još nije pristupio »vješačima«. Slobodno vrijeme koristio je vježbajući karate i kung-fu. Pročula se njegova umješnost. Nuđen je da se pridruži nekoj od gradskih bandi, ali je odbijao. Vježbao je samo zbog samooodbrane.

Dao je uštеđevinu za sportski dvosjed plamene boje, najjačeg motora, širokih guma, s dva auspuha. Takve automobile mogli su imati samo bogati tatini sinovi, advokati i poneki maher. Mogao se učlaniti u klub automobilista, imati lijepu djevojku, sticati poznanstva. Mogao je odjuriti u Sjedinjene Države i tamo ostati, ali bi zaglavio u Vijetnamu, a rat se ne vodi po mjerilima fer-pleja.

Samo mu se mutilo po glavi dok je jurcao između Kičinera, Stradforda, Brandforda, Dandasa, Londona. Ni susjedni gradovi nisu se razlikovali od Vudstoka. I u njima su bile bande mladih ljudi. I »vješači«.

I, desilo mu se kad je bio u Brandfordu! Bilo mu je opet dosadno. Kružio je gradom. Dosada nije minula, te je poželio nazad. Na izlazu, kod benzinske pumpe, nagazio je papučicu za gas. Nije mu naumpalo da će urlanje motora ozlojediti usnule »vješače« u periferijskom restoranu »Mliječna kraljica«. Tek, umanjio je brzinu i preticao tek pokoji kamion. Vodio je računa da ga ne iznenadi pritajena patrola provincijske policije Ontarija. Na bijelim vratima automobila imaju oznaku OPP. I, nikom ne praštaju. Ali, zapazi da za njim jure motociklisti. Sustigli su ga. Bilo ih je ispred, sa strana, otpozadi. Sedmero. Znao je da brzo može razviti veliku brzinu. Time bi pristao na bježanje. A i motociklisti mogu trista kilometara na sat. Time bi pobudili pažnju OPP. Vješači bi imali veću mogućnost da umaknu. Mogu skrenuti s puta i voziti preko farmi. Uglavnom, pokušao je ostati miran. Tako miljama. Samo su se izazivali. Živci su polako popuštali. Prvo je reagovao jedan od

»vješača«. Odvezao je iza pása lanac i počeo mlatarati. Dobro ga je čuo:

— Hej, mrtvi dečko, tatin sine, skinućemo ti pelene!

Vade noževe i stišću ih zubima.

Dodao je gas. Izmakao im. Ali, tek toliko da bi se parkirao neometano i komotno izišao iz automobila. Utom su pristigli. Nisu silazili s motocikla. Samo su poskidali kacige. Iz jedne kacige izvila se duga plava kosa!

— Hej, hladnokrvni, odabrao si dobro mjesto. Niko neće moći čuti lomljenje tvojih kostiju. Ko si, da znamo koga smo sredili? — dobacivao je »vješač« s razvezanim lancem.

— Hoćete li me svi napasti? To ne bi bilo fer. Ili ćeš ti sam? A pobjedniku da sljeduje plavuša!? Bilo bi fer!

Razgnjevio ih je. Pojamili su se ko će mu se suprotstaviti, pa je baš izgledalo da će ga zajednički napasti. Jedino je djevojka bila pribranija:

— Ja sam bolničarka. Zato sam s njima. Pomoći ću i tebi. U najgorem slučaju, pozvaću bolnička kola!

Pokušao je zahvaliti ljepotici. To bi odista bila drskost. Spriječi ga »vješač« s lancem. Napade svom silinom. Izbjegao je i počeo uzvraćati, i to toliko brzo da je već stajao nogom na izazivaču, a da se ostali nisu umjeli snaći. Ili su zaista bili fer?! Nisu jurnuli na njeg. Mogao je mirno otputovati.

Dan, dva poslije saznao je da ga traže. »Vješači« su željeli da im pristupi. Ona plavuša sačekala ga je ispred preduzeća. Objasnila je da mu treba postati ljubavnica. Pobijedio je najjačeg i najmudrijeg »vješača«. Sljeduje ga da im bude vođa. I ona. Danima ga je ubjeđivala. Vadio se da ne zna upravljati motociklom i tražio da mu dopusti još vremena za razmišljanje. Što se tiče njene lične ponude, nije odugovlačio. Ubrzo su se vjenčali u hramu ujedinjenih vjera.

Suzana je bila veliki bogomoljac, bolničarka i pomalo drugovala s vješačima, ali joj je ispred svega bilo uživanje u krevetu. Umjela je to činiti.

Njemu su, kao dobrom radniku, omogućili da dobije kuću na kredit.

I sebi i okolini bili su uzoran bračni par sve dok Asafu nisu naumpala djeca.

— Radićemo na tome da mi rodiš sina!

— Ne! — kazala je. — Možemo imati i sinove i kćerke, ali bez ličnog učešća u rađanju. U Bangladešu, Africi, u Južnoj Americi ima mnogo djece za koju još ne bi bilo kasno ako bismo ih usvojili ...

Nije mogao razumjeti. Kad je, napokon, pomislio da je u njoj našao pribježište i kad se prirodni poredak stvari samo treba nastaviti — izdala ga je. Tako se osjećao. Prestao je dolaziti kući. I na posao. Samo u kafanu — alkohol i droga. Suzana ga je posjetila u bolnici:

— Došla sam da te vidim i da mi obećaš da ćemo se ponovo vidjeti!

Trepnuo je i kazao:

— Ljut sam na ljekare. Nisu mi dopustili da se smorim.

Kasnije, odmah po izlasku iz bolnice, potražio je Suzanu. Zatekao je izmijenjene brave na kući. Učinili su to bankarski lopovi da bi osigurali svoj kredit jer im je klijent izgubio posao. Uzaludno se raspitivao o Suzani. Danima. I nastavio piti. Postajalo mu je jasno da će završiti ili u ludnici ili u zatvoru. A to, već, ne bi bilo fer.

Na putu su ga zaustavili policajci i insistirali da iziđe iz automobila:

— Pijan si! — kazao je jedan i uhvatio ga za kragnu.

Hitro je reagovao. Kao u obračunu s »vješačem«. Karate i kung-fu. Razoružao ih je. Svezao ruke na leđima. Naredio da uvuku glave kroz prozor na vratima njihovog službenog automobila s oznakom OPP. Potom im je staklo navukao do grkljana. Takve ih je ostavio na drumu.

Prijavio se u prvoj policijskoj stanici. Mladi oficir na dežurstvu veselo je pristupio popunjavanju formulara, ali je zapeo već na samom početku — čim je Asaf izjavio da prijavljuje samog sebe. Nes-

porazum je bio potpun kad je još pojasnio zašto se prijavljuje.

— Ili se komedijaš sa mnom ili se prijavi u ludnicu! — odbrusio je policajac.

Prenoćio je u obližnjem motelu. Probudila ga je sobarica pred samo podne. Nije mu se izlazilo, ali je i sobarica morala obaviti svoje. Tako su mi i naumpali bankarski lopovi. Krenuo je s vrećom i pištoljem. Bilo je jednostavnije nego u gangsterskim filmovima. Napunili su mu vreću. Do vrha i bez opiranja. I izišao je bez ikakvih teškoća. Opipavao je tijelo i shvatao da je doista vidljiv. A želio im se osvetiti zbog otimanja kuće naprečac. Ovako, banka ima mnogo svjedoka pljačke i lako će naplatiti svoje. Možda i više. I, ko se kome osvetio? Niti je imao sreće da ga ubiju, zatvore ili smjeste u ludnicu.

— Nije fer! Drogiram se, alkoholiziram, izgubio sam ženu koju volim, izigravam policajce, danas sam opljačkao banku . . . — požalio se psihijatru.

— Jesi, lud si. Ja ću ti pomoći drogom za nerve. Trebaš mi dolaziti svaki drugi dan. Biće ti lako, imaš mnogo novca. Možda ti pomognem da ne dopadneš zatvora. U ludnici je bolje.

Pred ordinacijom čekao ga je šerif sa sudskim pozivom zbog ona dva razoružana i ponižena policajca.

Nije obraćao pažnju na njihove iskaze. Niti kada ga je sudija pitao zašto nije angažovao branioca. Nato se javilo nekoliko advokata iz publike. Znali su, kao i psihijatar, da je iz banke opljačkao mnogo novca.

— Kunem se Bogom da sam kriv! — kazao je.

— Krivo se zaklinješ, a već je to krivica! — opomenuo je sudija.

— Kriv sam, uistinu!

— Znamo da ne vjeruješ u Boga, a kuneš se u njeg!

Odšutio je.

— Manje smo ludi nego što misliš. Nećemo te zatvoriti jer bi živio na teretu države. Imaš sedam

dana da platiš kaznu. U protivnom, potražiće te ova dvojica policajaca!

Samo je zapamtio sudijine riječi o krivokletstvu. Zato je požurio u crkvu ujedinjenih vjera:

— Stvaraoče svijeta, ne znam ko je kriv, ali me pošalji u pakao!

Prekinuo ga je sveštenik koji ga je vjenčao sa Suzanom:

— Misliš da će te Bog čuti jedino kad ti želiš da te kazni?!

— Moli za mene!

— Za tebe zaista treba moliti. Majka ti je poludjela. Otac ti se objesio. Suzana se zaredila čim se sudski razvela...

— Ništa ti ne mogu vjerovati jer se sa Suzanom nisam razveo. Tako ne može biti tačno ni to o mojim roditeljima...

— I za njih i za Suzanu, istina je. Nisi ni tražen na sud. Advokati i vještaci dokazali su tvoju poremećenost. Ostavljena Suzana spašavala se upisivanjem u časne sestre. Bili su joj potrebni papiri o razvodu. Trebalo je bar nju spašavati. Čitav Vudstok zna o tebi.

— Ne razumijem. Sudija, advokati, psihijatar, svi kažu da samo pametujem, a pred Suzanom su pristali da sam lud...

— To su ljudski zakoni ovoga svijeta!

— Gdje je sada Suzana?

Sveštenik je šutio.

— Obećao sam joj da ću je opet vidjeti...

— Ili si zaista lud ili ni novine ne čitaš. Suzana je sestra Amanda o kojoj je pisala sva štampa. S još jednom redovnicom otputovala je u Salvador. Vojnici su ih sačekali u zasjedi nedaleko od aerodroma. Sumnjalo se da su stigli da bi pomagale gerilcima. Tako je izjavio njihov ambasador u Ujedinjenim nacijama. Ni za grob im se ne zna. Svjetsko javno mnijenje diglo je glas osude. Traži se da se proglasi sveticom.

— Obećao sam joj...

— Imaš mnogo novca. Imaš očevu radionicu. Počni davati priloge našoj crkvi. Možda ti se Bog smiluje.

Možda bi se taj tuđi, ujedinjeni bog u Kanadi i mogao smilovati i obezbijediti mu raj. A to ne bi bilo fer. Ni zato što bi i taj da sve svede na novac. Ni zato što njemu sljeduje pakao.

Da li da posjeti majku u ludnici? Ne bi ga ni poznala, ni razumjela! Sada shvata Suzanu zašto nije htjela vlastito dijete! A da ode na očev grob? Ni ne zna gdje je sahranjen! Suzani! Njoj! Obećao je.

Zatražio je vindjaknu od prvog »vješača« kojeg je sreo.

Pred roditeljskom kućom dočekao ga je komšija s ključevima koje su kod njeg ostavili agenti zavoda za zaštitu imovine. Uzeo je samo ključ od garaže. Motocikl NSU blještao je.

Uspio ga je pokrenuti. I krenuti. Čak mu izgleda uobičajena ravnoteža na dva točka. Dodaje gas. Umije čak i na jednom točku. Ulicom Dandas promiču mu slike: djevojčica Đulizara, bosanske planine zarasle u ostrigu i paprat, mutne rijeke. Ni tamo ga ne bi poznali. Mogli bi ga se sjetiti ukoliko bi pomenuo očevo ime. Njegovo vlastito zvučalo bi nepoznato i Đulizari. Mogao bi među gerilce. U Salvador! Da osveti Suzanu i da ga ubiju. Ne bi bilo fer. Nisu krivi salvadorski vojnici... Utom je naišao kraj automobila s natpisom OPP. Da, ona dvojica policajaca! S njima može! Oni dolaze u obzir. Imaju pravo na osvetu. To će biti fer!

Nailazi pokraj policijskih kola i natjeruje motor da zabrekti svom silinom, a potom maksimalno dodaje gas. Jurnuli su za njim.

Shvata da će pucati ukoliko im pokuša pobjeći. Neće dozvoliti da ih opet izigra. Zato je jurio kao svjetlica. Toliko brzo da više nije ni vidio. Ništa. Ni uspravne saobraćajne oznake. Ni strelice za obavezno skretanje na putu. Ni gdje je napustio obavezni pravac kretanja. Samo mu se čini nemoguće: da mu sva vozila dolaze ususret iako put mora biti jednosmjeran. I da mu svi sviraju. Ablenduju. Kao da mu sve

zvijezde žmirkaju. Ču i Suzanin glas:

— Obećao si da ćemo se vidjeti, razumiješ li?

— Da, razumijem te!

Smiješio se. Svo lice pretvorilo mu se u osmijeh. To policajci, čiji se automobil kretao paralelnim putom, nisu mogli shvatiti. Niti je on shvatao kako ga to gone kad se nalaze na drugoj kolovoznoj traci. Ni zašto ih ograda dijeli. Niti to kako se mogu utrkivati kad ih dijeli ograda na auto-putu s različitim smjerovima.

Šoferi džinovskih kamiona pokušali su pogibeljnim veleslalomom izbjegavati motociklistu koji im je neumitno hitao u susret. Točkovi drumskih krstarica rulali su po tvrdoj cesti. Zatim se javi tišina. I potraja dok šoferi iz zaustavljenih kamiona ne opaziše automobil s oznakom OPP na drugoj putnoj traci.

Nekoliko ih se prijavilo da su počinili ubojstvo motocikliste. Još nekoliko je jamčilo da su kamionom udarili u nešto. Još nekoliko tvrdilo je da su imali osjećaj kao da su pregazili nekakve ostatke.

— To je najteža optužba. Ali, makar je i samooptužba, potrebni su dokazi! — kazao je policajac.

— Da, gdje je išta čime bi se moglo potkrijepiti počinjeno ubojstvo? — pitao je drugi policajac.

Šoferi su uzalud zagledali po auto-putu. Samo tragovi kočenja. Ničeg ni izvan druma. Nigdje čak ni mrlje.

— Vi satima vozite, pa je mogućno da vam se tako nešto pričini. Nešto kao kolektivna halucinacija! — kazao je policajac.

— Da, i raziđite se! Samo ometate saobraćaj! — dodao je drugi policajac.

Još istog dana u Vudstoku se okupilo stotine »vješača«. Pridružile su im se i ostale bande. Vlasti su očekivale masakr. Ali, samo su okupirali auto-put i svunoć vijećali. Na kraju je zaključeno da »vješač« ne može otići na nebo jer to ne bi bilo fer koliko god oni o sebi mislili da su fer-momci.

»Vješača« iz daleke Bosne i njegov motocikl morale su u paramparčad raznijeti drumske krstarice. To je već i te kako mogućno!

BLIZNAKINJE

Trinaest* sati i četrdesetpet minuta. Na amsterdamskom aerodromu. Zakopčavam kaiš na sjedištu. Avion sedam-četiri-sedam, boing, KLM, civilnog vazduhoplovstva Holandije, ubrzava četiri motora da bi se za nekoliko sekundi mogao oduprijeti zemljinoj teži.

Traju trenuci u kojima svaki putnik pomišlja sve najgore. I ja se opraštam od života iako imam putničkog iskustva kao iskusan pilot. Duša bi da se moli. Ne znam molitve. U mom djetinjstvu poslijeratne obnove i izgradnje porušene zemlje Boga smo se klicanjem odrekli. Marksizam nam nisu znali rastumačiti dalje od nekoliko vatrenih parola, s kakvima smo i Boga napustili. Razapeti između ukinutih bogova i deklarativnog marksizma — rasli smo u vjeri u sujevjerje. Principijelno sam odbijao religijsku izobrazbu raznih sekti. Misionare sam primao u svom domu i ljubazno ih pitao šta im mogu pomoći. Oni su, naprotiv, nudili pomoć meni. Tako se nismo razumijevali. Niti bi pri polijetanju pomogle ikakve kontrolne tablete. Jedino pravo umirenje zasniva se na uzdanju u iskusnog pilota i uvjerenju da je avion ispravan.

Ubrzo sve postaje plavo. Sa svih strana. Nebo i Atlantski okean koji pjenuša valovima što žure da se razbiju o Evropu. Tamo-dolje-unazad, u centralnoj Jugoslaviji, ostala mi je duša. Slike i uspomene nekoliko plavuša. Nisa. Vana. Lana. Naročito jedna. Još mi njen glas šapće. Plava kosa. I oči. Prate me. I us-

---

* Posljednje pripovijedanje o autentičnim doživljajima Bosanca Maksa Adamsa, koordinatora na Državnoj željeznici Ontarija, Hamilton, Kanada.

ne; one bukvalno. Primjećujem karmin na kragni košulje. Da li da to skrijem od Grkinje u sjedištu do mene?

— Okovratnik vam je prilično išaran! — veli mi s osmijehom saputnica. — Ne daj bože da te djevojka čeka na aerodrumu u Vankuveru.

— To bi bilo lako! — kažem. — Ali jedino bi me mogla razumjeti kad bih ti mogao pokazati svoje srce.

— Pričaj, svejedno. Vjerujem da će ti biti lakše.

— Meni bi bilo najlakše kad bi se ovaj avion vratio.

Kaže mi da svakome nešto smeta i da uvijek tragamo za potpunijom srećom.

— Jeste, kažem, ali ja mislim da sam proklet i da tražim previše od ljubavi, pa ostajem razočaran.

— Žao mi je, odgovara Grkinja, što se ponašaš kao dječak.

— Ako uistinu žališ — možeš mi pomoći. Nekoliko minuta spavanja može mi pomoći. I to mnogo. Ovako, sjedeći, nezgodno mi je. Malo se zakreni da bih mogao staviti glavu na tvoje rame!

Oči joj počeše žmirkati i šetati po meni. Kao da je nastao kvar u komunikaciji mog američkog engleskog i njenog engleskog engleskog jezika. Koristim zbunjenost, uzimam joj ramena i namještam položaj, a glavu naslanjam na njene grudi. Bile su tople. Čuo sam kako srce tuče. Zbunjena je. Zloupotrijebio sam veleumnost njenih riječi. Njeno srce me uljuljkuje u san. I umjesto da razmišljam kako da se u Vankuveru i definitivno prizemnim s lijepom Grkinjom, osjećam se kao da mi je pod glavom jastuk hotela »Turist« u Vrijesnici. Ugledao sam svjetlo na brdu. I krenuo. Pješačio i pješačio. Na sredini puta presrela me krčma. Krčmarica, kao pokvaren gramofon, ponavlja opersku ariju. Krčmar u nju uperi pištolj. Ne stižem išta pomisliti, a među nama se stvori vitka plavuša. Oduze krčmaru pištolj. Uperi ga u mene. Ispuca metke. Sve u moje srce. Stavih ruku u džep kaputa i izvukoh srce. Svaki metak je pogodio. Od-

bacih izrešetano srce i desnom rukom opipah mjesto gdje treba biti srce. Kucalo je. Samo, ubrzano.

Taj san mi je donio Nisu. Sreo sam je iste noći u disko-baru. Nije me odbila. Nije ni sutradan. Ni narednog zimovanja u Bosni. Ove zime, treće otkako se znamo, pristala je da mi bude i djevojka i žena. Čim stignem, već s vankuverskog aerodroma, daću se u potragu za papirima. U Kanadu se više ne ulazi lako. Ni supruga se ne uvodi bez duge procedure. To je najmanje važno. Ženim se! Biće moj trinaesti prsten.

U stvari, već sam kupio trinaest prstenova. Jednu ljubav sam prikrio, zabaljušio je sam pred sobom, želim da Nisa, djevojka iz mog zavičaja, bude moj trinaesti prsten.

Trinaest je moj sretni broj.

Razbudila me servirka.

Moja Grkinja nije spavala, a već smo preletjeli Atlantik. Kažem joj kao da nastavljam razgovor:

— Kad mi je u mislima uvijek mi se nešto desi. Ako kupim cigarete — šibicu zaboravim. Trebam naučiti da ponekad i nisam u pravu. Govorili su mi da se ljubav desi samo jednom u životu.

— Još samo da mi rekneš da si siroče, bez majke i oca, pa ću se prisiliti da ti oduzmem makar jednu noć života! — kazala je Grkinja.

Djelovala je ozbiljno.

Riječ po riječ i sletjeli smo u Vankuver.

— Bilo mi je lijepo! — rekao sam joj. — A jesam siroče.

— Bilo nam je lijepo! — mahnula mi je Grkinja, rastajući se sa mnom u aerodromskoj zgradi.

Nekoliko dana poslije posjetio sam svjetsku izložbu »Ekspo«. Bilo je previše posjetilaca. Eksponati me nisu interesovali. Jedino — plavuše, ali sam se sjetio da me plavuše više ne bi trebale interesovati nego eksponati. Imam svoju plavušu koja je još u Bosni, ali neće još dugo, pa će doći ovamo.

Ipak, nisam mogao da ne primijetim jednu duge plave kose.

U nogama mi je nestalo snage. Srce poče drmati. Da li je mogućno? Da li je s jugoslovenskom iz-

ložbom došla djevojka koju sam ostavio prije nekoliko dana trinaest hiljada kilometara daleko? Pokušavam da ne vjerujem, a ne mogu ni da provjerim. Vidio sam je u gužvi na nekoliko metara ispred i bilo bi uputnije tražiti iglu u stogu bosanskog sijena.

Izdvojio sam se iz mase i otišao na izlaznu kapiju. Smiješno je, ali ću čekati.

Nekoliko sati kasnije otključala je vrata automobila »kamero Z — 28«. Zaputila se Hestings-ulicom. Pratio sam je do Albernija. Ovdje se parkirala.

Danima sam provjeravao da li joj je automobil na istom parkingu. Peti dan, ranim jutrom, i ja sam parkirao svoju »korvetu«. Riješio sam da je pratim. Zaustavila se ispred Blu-Horaciena. Iznenada. Požurio sam da je stignem. Ulijećem u lift zadihan. Zadržala je vrata. Pritišće broj »dva«.

— Važi, i ja ću! — kažem, ali ne osjećam jesam li primjećen. Zbunjen sam: ovo je zaista Nisa koja mi se, ako ništa drugo, ne obraća!?

Uđe u neku od kancelarija. Čekao sam na hodniku. Dlanovi mi se znoje. I dalje čekam. Napokon, vraća se. Šta će mi prvo pasti napamet?

— Vi ste već završili?

— Da! — začuđeno je odgovorila.

— Da li se žurite? Da popijemo po kafu? Znam da neka Japanka u prizemlju drži restoran . . .

Smjestili smo se u ćošak. Volim da su mi leđa uza zid.

Kad sam god pokušao nešto da reknem, i ona je pokušavala. Zato smo se najviše smijali. Zaustim ja, zausti ona.

— Lijepa si! — kažem. — Zaista si lijepa.

— Odakle ti ta ideja? Ne znamo ništa jedno o drugome . . .

— Čini ti se! — kažem.

Izvadih novčanik. Pomisli da krećemo, ali joj brže-bolje tutnuh pred oči fotografiju iz novčanika. To je zakovalo za stolicu. Još je bila ljepša razrogačenih očiju:

— Ne mogu razumjeti odakle ti moja slika. I, ja se u životu nisam slikala u crno-bijeloj tehnici.

— Želio sam da te bolje upoznam. Zato te slijedim. Ako misliš da ti misterija s fotografijom neće dati da spavaš, pristani na večeru sa mnom.

Počela je ispisivati adresu na kutiji cigareta.

— Nije potrebno! — kažem. — Čekaću u devet večeras ispred tvoje kuće.

— Ispred moje kuće? — čudila se.

— Da! — kažem. — Imam tvoju fotografiju, znam da si lijepa, znam gdje stanuješ...

Čim sam pozvonio na vratima, izišla je i zamolila me da uđem u kuću:

— Moja mama je prilično spora. Predloži mom ocu piće dok mi mama ne uredi kosu. Želi da izgledam lijepo. Vjeruj mi, imam dobre roditelje. Malo su staromodni. Mnogo su staromodni, ali su dobri. Nemoj se ustručavati.

Mama joj je raščešljavala kosu. Ja sam ispijao svoje piće. Njen otac nije bio govorljiv. Progovorila je plavuša sa slike u mom novčaniku:

— Nije mi ni lako sa staromodnim roditeljima. Oni žele da se snađem u životu. I vidi, molim te, pošto su se rodili u Evropi, u Sloveniji, žele da se udam za Jugoslovena. I, kako, uopće kako mogu sresti nekog Jugoslovena?! Takvi su. Ne vjerujem da će ti se obradovati što izlaziš sa mnom...

I dalje je govorila. Ne znam šta je govorila. Morao sam izgledati preneražen makar kao ona u kutu Japankinog restorana.

Trgnuo me glas njenog negovorljivog tate:

— Gospodine, šutljivi ste. Da li krijete neku tajnu o svom životu?

— Ne! — kažem. — Ne, nemam tajnu...

— Odakle ste, gospodine. Šta vas donese u Vankuver? Pustolovina? Ljubav? Bogatstvo?

— Ne živim u Vankuveru. Večeras sam ovdje da bih vašoj kćerki pokazao njenu fotografiju. Da bih objasnio fotografiju. Zbunjuje je što ta slika nije u koloru. Tvrdi da nije posjedovala takvu sliku. A ja, vidite, posjedujem upravo takvu.

Utom se oglasila njena mama:

— Todi je spremna. Možete ići. Imajte dobru zabavu!

Njen otac poprimi Todin izgled iz Japankinog restorana i moju facu od maloprije. Ni Todi nije izgledala manje ravnodušno. Ni ja. Jedino je njena majka pokušavala da bude vesela. Činila je to usiljeno. Todi je tačno rekla: majka joj se ne raduje izlasku. Već smo izlazili kad sam donio odluku i priskočio staroj gospođi:

— Hvala vam na pažnji. Lijepo ste dotjerali kćerku, ali vam moram odati još jedno priznanje: lijepu ste je i rodili!

— Hvala! Hvala vam, gospodine! — treptala je Todina mama, ali se treptaj njenih očiju ukoči. Oči joj ostadoše razrogačene. Podsjećala je na svoju kćerku u Japankinom restoranu. Potom su njene oči zaiskrile srećom. Već bi mi se bacila u zagrljaj prije nego što to meni uspije, ako i uspije, s njenom kćerkom, ali sam izletio napolje s nestrpljivom Todi.

Riječi koje je nakon mog obraćanja njoj Todina mama izgovorila meni bile su na engleskom jeziku. Kurtoazno treptanje njenih očiju prestalo je u trenutku kad je shvatila da sam ja komplimente rekao na jugoslavenskom jeziku!

Pošten Jugosloven u svijetu ne dijeli svoje jezike na slovenački, bosanski, hrvatski, srpski, crnogorski, makedonski. Mi samo kažemo: jugoslavenski.

Todi, koja je bila apsolutna slika i prilika Nise iz Vrijesnice, kupio sam trinaesti prsten svog života. Nije to taj prsten koji sam zabaljušio. Prešutio sam neki prsten čijeg se rednog broja zaista ne sjećam. Todi ne poričem. Možda je ona i zaista moj sretni broj? Da Nisu nisam sreo prije tri, četiri godine. Da se bar s Nisom nisam rastao onako kako sam se rastao prije samo desetak dana. Da makar Nisi nisam poslao dokumente prije nego što sam otišao na svjetsku izložbu u Vankuver.

Ali?

Ko zna?

Trinaest je moj sretan broj!

TRINAESTI PRSTEN

Krenulo nas je šestorica. Premnogo za konspiraciju. Dovoljno da ijedan uspije: da se sumnjičimo, posustajemo, odustajemo, da kroz sve tegobe i nedoumice makar jedan odskoči. Uortačili smo se, ako ni zbog čeg drugog, zbog računa vjerovatnoće.

Sudbina je mene odabrala. Čuo sam opomenu. I da pucaju. Na našem jeziku i iz rukog automata. Čuo sam kako jedini još nepokolebani, Makedonac Simon Đorevski, viče da se predao. Bili smo razdvojeni. Bio sam ispred najmanje pola kilometra. Ja sam već morao gaziti po tuđini kad je on naletio na graničnu patrolu. Počeo sam bježati. U stilu rođenog oca Donovana. Udario sam se nogom u stražnjicu i ponavljao dječiju molitvu: Bježte noge, posraću vas, bježte gaće, posraću vas. Bježao sam pravcem. Mislio sam da bježim pravcem. Nije bila granica s Mađarskom, pa da znam da je presječena pod pravim uglom i da samo treba održavati pravac. Možda bježim u Jugoslaviju? Možda sam se za sat trčanja odmakao više od granice nego što smo joj se nas šestorica uspjeli i približiti za šest ili sedam dana? Tumarali smo stopu po stopu. Kad sam sâm počeo trčati, činio sam to satima. Pet ili šest sati. Ili mi je moralo biti jasno da sam pobjegao ili da nisam pobjegao već pet-šest sekundi nakon povika da Simon Đorevski stane. Čim sam smogao da se koncentrišem nakon graničarskog pucnja u nebo. Već sam morao biti tamo ili ovamo. Ili sam počeo bježati od svake definitivnosti? Potom sam trčao u pravcu prvih pijetlova. Potom sam bježao u pravcu njihovog pjeva zamrlog u mojim ušima i čekao da se ponovo jave. Prečuo sam im drugo glasanje. Prenulo me bljedilo dana. Krave su mukale. Razgovijetno su se čule njemačke riječi njihovih go-

niča. Dolje, strmoglavo sklještene u kotlini, crnile su se kuće. I presijavao plameni zvonik. Pred tom slikom, bunovan, počeo sam bježati u suprotnom pravcu. Sat. Dva. Tri sata. Trebalo mi je šest sati da se, kao prebijena vaška, opet dovučem do kose s koje su se crnile kuće. Crkveni toranj više nije bljeŠtao. Sunce je bilo nad njim i nije ga pogađalo postrance. Krave nisu mukale. Nisu se oglašavali njihovi goniči. Krave su polako pasle. Nisam znao da postoje države u kojima se krave ne čuvaju dok su na paši. Jedino mi je bilo jasno da sam daleko od granice. Krave se, bez razlike na državljanstvo, moraju obadati. Neko bi i ove morao čuvati da su u pograničnom pojasu. Ove krave su usamljeno pasle.

Bio sam emigrant.

I, krave! Ili je čovjek beznadežno prokleto stvorenje da mu vrijeme uvijek zna teći bizarno? Bio sam tek nesretni maštar koji je u tom trenutku trebao biti svjestan da je ostvario san i koji je razmišljao o kravama.

U austrijskom selu rutinski je dočekana moja pojava. Kao da sam zrak. Bezimen. Kod jezika bez jezika. I što sam čuo nisam razumio. I policija me pokušavala ignorisati. Kakav je ovo bezdušni svijet! Lijepa naša milicija; i po njoj se zna da se čovjek među ljudima.

U ovećem gradu stara gospođa prevodilac razgovarala je sa mnom nekom mješavinom rusinskog, poljskog i slovačkog. Ili je to bio univerzalni slavenski jezik. Ljutila se na moje poznavanje maternjeg. U većem gradu drugi prevodilac iznuđivao mi je traženje političkog azila. Rekao sam da sam politički neaktivan. Rekao sam i da sam maloljetan. Kazao je da pogotovo trebam tražiti politički azil. Prije da će me vratiti nego da će mi dopustiti ikakav azil, o ekonomskom ni govora.

Tri mjeseca kasnije mogao sam razumijeti više austrijskog govora nego što bih za dvije godine naučio njemačkog jezika na dobrom radničkom univerzitetu. Svikao sam i na svoje novo ime i prezime. Po-

sudio sam ga, kad sam dokumente iz voza bacio u Savu, od školskog kolege Vraneta Bakmića.

U Austriji sam proveo dvije godine. Nije bilo problema s radnom dozvolom. Prošao sam olako: došljaci s juga tek su započinjali osvajati sjevernije zemlje Evrope. Tretiran sam kao poželjna radna snaga.

U Austriji sam se ipak zadržao samo dvije godine, dok nisam postao i formalno punoljetan. Sam pred sobom. Iz Međunarodnog emigrantskog centra u Beču javili su da mi je privaćena molba za useljenje u Kanadu. Tražili su radnike u Australiji i Kanadi. Moj san bila je Amerika. Postao sam i Amerikanac kao Kanađanin. Prvo što sam učinio bilo je da povratim svoje ime, prezime, datum i mjesto rođenja.

Jedanaest godina poslije moja djevojka me natjerala. Zatražili smo turističku vizu za Rumuniju. S Morin, sedmim prstenom mog života, zimu prije bio sam u Moskvi. U Rusiji nismo pojmili ništa određenije. Morin je bila uporna: Rumunija! Ali: Romania via Yugoslavia. U Beču smo iznajmili automobil. Šentilj. Ljubljana. Auto-put do Beograda. Desno Sava. Malo desnija Bosna. Moj san je odsanjan daleko odavde, ali je sanjan preko te rijeke. O Rumuniji ništa nismo saznavali. Dva putovanja, tamo i nazad, učinila su utiske povoljnijim u odnosu na Moskvu. I na prvi pogled tranzitnog turiste moja otadžbina izgledala mi je neuporedivom s Rumunijom, Rusijom i ostalim dijelovima Sovjetskog Saveza. Ali, tada nisam imao otadžbine. I, da li je otac živ? Bolje je bilo što ni on ne zna jesam li ja živ, ali se nije moglo znati ni da sam emigrant. Bojao sam se da naudim očevoj prošlosti i budućnosti moje braće i sestara. Štetovalo bi im da se bilo kako znalo da sam na Zapadu. Morin je bila odlučna: Dogodine u Jugoslaviju! A ako mene zatvore — i ona da će sa mnom! Nisu nas zatvarali. Žurnalisti u hotelima velikih gradova rutinski su prepisivali iz stranog pasoša moje prezime. Ne onako kako se izgovara. Naplaćivali su mi tarifu za strance. Drukčijeg dokumenta nisam ni imao. Možda je i Morin odgodila situaciju moje identifikacije. Njoj

se nije spavalo u hotelu »Turist« u Vrijesnici. Nisu bili promijenjeni čaršafi. U zamijenjenoj sobi zatekla je upotrebljavani sapun. Spavali smo u Sarajevu i u Vrijesnicu došli nekoliko puta naobdan. Donovan me nije prepoznao. Ostali smo stranci i kad sam mu se predstavio.

Iduće godine došao sam opet s Morin. Naredne sam na vjeridbeno putovanje doveo Su. Njoj se sve skupa nije dopalo i jedva je čekala da se vrati u Kanadu.

Potom sam dolazio sam. Shvatio sam da se trebam oženiti iz svog zavičaja.

Stari hotel »Turist« u međuvremenu je srušen. I da sam htio — nisam imao gdje spavati u Vrijesnici. U Gromili nisam ni pomišljao konačiti.

Želio sam rasklopiti srce. Nisi. Lani. Vani. Tako su prolazila moja vraćanja zavičaja.

Tragao sam za trinaestim prstenom.

Bio sam dječak. Sanjao sam velikog čovjeka. Išao je kroz Gromilu. Bio je visočiji od kuća i bandjera. Kazao mi je da se trebam izgubiti. Otići iz kuće. Idućeg jutra odlutao sam preko livada. U sumrak me našao otac. Čitav dan me tražio i pitao je gdje sam bio. Rekao sam: u Americi. Kaže, otkud znam tu riječ. Kazao mi je veliki čovjek.

Snovi su prešli u mašte. Mašte postajale stvarnost.

U Sjevernoj Americi sanjao sam da su ogradili Gromilu. U sredini, kraj česme, parkirali su veliku mašinu. Zahvatim vodu da se napijem iz ruke. Utom me zmija ujede. Idući dan stigao je telegram: umrla je Donovanova žena.

Čitav svijet sanja i mašta. Snovi su stvarnost. O stvarnosti sanjamo.

Vidio sam u snu voz. Varničilo je ispod točkova. Uzalud sam pokušavao spriječiti nesreću. Pola sata kasnije iz moje firme telefonirali su da se prevrnuo voz na našoj pruzi.

Sanjam, tako...

Velika skupina ljudi. Pokušavaju ubiti divlju svinju. To su dvije ljubavnice ili dvije prijateljice. Svi

su čekali na mene — da ja ubijem vepra. To sam učinio. Tada je Nisa bila pretegla u mom životu. Bio sam riješio da se ženim. Poslao sam joj dokumente. Samo je trebalo da se srede formalnosti u kanadskoj ambasadi u Beogradu. Lana joj je pakostila. Uvijek su se nešto svađale. Umjesto da se pripremim za Nisin doček, napisao sam ljubavno pismo Lani. Lana se ponašala tačno po mojoj zamisli. Pohvalila se Nisi. Nisa joj je pokazala dokumente za ulazak u Kanadu. Tada je i Lana njoj pokazala moje pismo. Posvadile su se međusobno i obje sa mnom.

Moja fantazija svela se na pronalaženje lijepe djevojke iz zavičaja. To je postalo moj san. U snovima, kraj česme na izlazu iz Vrijesnice ka Gromili, gdje sam uobičavao piti vodu vraćajući se iz škole, ukazala mi se žena koju sam odnekud poznavao. Govorila mi je na engleskom jeziku. Kazala je da više ne pišem ni Nisi, ni Lani. Da ima jedna lijepa djevojka koja živi na kraju grada. Šta sam je god pitao, odbijala je odgovor. Molio sam je za ime te djevojke. Nato je upitala zar se nje ne sjećam. Sjetio sam se: Vranetova mama. Utom je nestala. Vrane je bio moj drug iz djetinjstva. Sjetio sam se Vane. Vana nije imala kuću u Vrijesnici, ali je živjela blizu. Pisao sam joj. Odgovorila je. Iduću zimu doputovao sam zbog nje. Možda smo se i mogli razumjeti, ali se desilo da mi je pomenula ime svoje prijateljice Mavine.

Mavina! Tako se zvala Vranetova majka. Tačno, nikad je nismo zvali imenom, nego po mužu — Peranovica. Zato se nisam sjetio njenog imena u snu. Ali, gdje živi Mavina? Na kraju grada! Tako je odgovorila Vana.

Krenuo sam da tražim Mavinu. Vrijesnica je mali grad. Svi znaju Mavinu. Znaju gdje stanuje. Gdje izlazi. Gdje radi. Odvode me. Pokazuju mi je. Svi je vide. Svi pričaju sa njom. Samo je ja i ne vidim i ne čujem.

Potražio sam Vanu — da s njom nađem Mavinu.

Vana je otišla. Udala se u Švedsku. Pobjegla je od kuće sa prvim Šveđaninom kojeg je srela. Preostalo mi je da sam tragam za Mavinom.

Vrijesnica brzo mijenja obrise. Kad god dođem — periferija se odmakne. I rastu nove kuće. Postojeće dobiju novo lice. I taman kad upoznam jednu stranu periferije i u njoj ne nađem Mavinu — odlazim na drugu. Pred mojim očima kuće se promijene. Iza besputnih uglova propinju se automobili. Kafane izrastaju na ledini. U jednoj od takvih kafana desio mi se neobičan susret. Svratio sam tek da predahnem od potrage za Mavinom. Čovjek iza šanka samo što me nije izljubio. Bio je sav srdačan. Od tog sam se odvikao, ali ovome nisam mogao odoliti. Nije me ispuštao iz ruku. Redao je pitanje za pitanjem: kad sam došao, kad se vraćam, zar ga se ne sjećam, zar sam se toliko pogospodio, što mu se nisam javio iz Amerike, kako je moguće da sam toliko pokvario govor da to nije više maternji jezik, što se mrgodim, ne mislim valjda opet da ga istučem kao kad smo se vraćali iz škole, zar i to može biti da se ne sjećam ni prijatelja iz djetinjstva i kolege iz istog školskog razreda, kad se vraćam. Nestalo ga je s pitanjima. Zaista ga nije bilo iza šanka. Ni ispod. Ni igdje u kafani. Šta se ovo dešava u Vrijesnici? Šta se sa mnom dešava? Ovo nisu moji snovi. Moji snovi ukazuju na stvarnost koja će se desiti. Ovo je košmar stvarnosti oko mene. Ko je taj iza šanka? Slike mi lete mislima. Pripaljujem cigaretu o cigaretu i čekam da se sjetim ičega što bi me probudilo. A znam da nisu snovi. Kafane su najogoljelija stvarnost. Utom se onaj iza šanka vratio. Poturio mi je staru fotografiju. To se dešavalo krajem školske godine. Svečano se odijevao ko je šta imao. Dolazio je fotograf. Slika za uspomenu. Oči mi lutaju s lica na lice. Sva me gledaju osmjesima dobrodošlice. Kažiprstom me podsjećao na imena. Pokazao mi je i koji sam ja. Pokazao i na sebe. Ja sam Vrane, kazao je, zar me se ne sjećaš? Ovo si ti, ponavljao je, zar se se ne sjećaš? Pekla me je suza niz obraz. Prva suza koje se sjećam. One suze iz kolijevke ne pamtim. Ali ove dječake i djevojčice sa stare fotografije pogubio sam iz sjećanja lutajući svijetom. Nemoj se, kazivao sam mu, Vrane, nemoj se ljutiti, takvo je bilo vrijeme, bili smo poslijeratna ge-

neracija, valjalo nam je da se dokazujemo u novonastalom svijetu, možda sam te udario, možda sam ti nekad razbio nos, jesam — čim pamtiš, oprosti mi, ali kako da se svima ovima izvinem, kako ovoj djevojčici što sam joj bacio prašinu u kosu, kako ovom dječaku kojem sam šamar opalio, kako svima što sam vas izbrisao iz sjećanja, kako kad vas više nema! Ne sekiraj se, odgovarao je Vrane, svi su oni vojsku davno odslužili, sve one odavno su majke, vrijeme brzo prolazi, daj da popijemo još po jednu, ja častim.

Vrane! Onaj isti Vrane kojeg sam pamtio kad je skočio s džanarike pred Redimira. Bog mog djetinjstva Vrane Peranovicin vadio je novčanice iz ličnog novčanika i prenosio ih u službeni konobarski:

— Ja plaćam, još po jednu! — vikao je. — A ta djeca sa slike, svi su ljudi, žive u Vrijesnici, poneki se oženio ili neka udala u susjedno mjesto, ali smo svi ovdje osim tebe, Amerikanac. Ja plaćam!

— Ne, Vrane, kazao sam mu. Ja sada plaćam!

— Ja ću! — pobunio se. — Moj si gost.

— Slušaj me, Vrane: opet me ne razumiješ — i tada nekad, davno, kad sam ti razbio nos, i tada je morao biti nesporazum. Opet me tjeraš da budem siledžija!

Vrane nije htio razumjeti moju metaforu. Nije mogao preći preko neplaćene ture pića. Prijavio me u stanici milicije:

— U Sarajevu vam se održavaju Zimske olimpijske igre, a ovdje vam se pod nosom mota emigrant koji je prebjegao u Ameriku da ne bi služio vojsku!

Priveli su me istog dana.

— Zašto se nisi prijavio?

U početku sam pokušavao odgovarati. Kazao sam da se uz račun za spavanje odbija i boravišna taksa, pa je hotel dužan da me prijavi.

Milicioner se razljutio:

— Hotel »Turist« je tek izgrađen kao opštinski doprinos Olimpijadi »Sarajevo 84«, osoblje se nije stiglo ni uhodati.

— U novom hotelu radi osoblje starog hotela! — kazao sam, ali se milicioner rasrdio:

— Tu smo! Posjeduješ podrobne informacije o hotelu!

— Dolazim redovno. Svake zime. Već sedmi, osmi put. Boravio sam i u starom hotelu. Odomaćio sam se. Vrijesnica je mala. Vi znate da se i s Vama lično odlično poznajem.

— Služba je služba — družba je družba! — razljutio se miliconer i raspalio automatsku seriju pitanja:

— Voliš li Tita i Partiju? Ako ti smeta petokraka zvijezda na mojoj šapki, reci, skinuću kapu? Hoćeš li raditi za nas? Zašto si pobjegao iz Zemlje? Ko te ovamo šalje? Zašto boraviš u Vrijesnici dok je čitav svijet okupljen u Sarajevu?

Odšutio sam. Nisam ni pobjegao. Granicu sam prešao koračajući. Redovno zimujem negdje u svijetu. Plaća mi je veća za dva, za tri puta nego da sam na jugu Kanade. Sve što bih zaradio po oštroj zimi otišlo bi na porez kao višak. Zato zimujem: spajam ugodno s korisnim obilazeći svijet. Obišao sam sve kontinente, po Sjedinjenim Državama Amerike sam kao u običnom komšiluku, obišao sam i Evropu. Ugodno-korisnom po svijetu dodao sam zov zavičaja. Brakovi su genetska opsesija u mojoj porodici. Izgubio bih se, ostao repa bez korijena ako bih se tamo oženio, došlo bi i dijete, posljednji Donovanov sin postao bi apsolutna nula u bezličnoj masi. S Jugolavenkom bih sačuvao identitet i nadu da se konačno vratim.

To sam šutio.

Rekao sam:

— Nisam se odrekao vašeg državljanstva. Samo ga trebamo formalno regulisati. Podrazumijeva se, da bih dobio vizu, ispunjavanje iscrpnih uslova.

Situaciju se spasio inspektor u civilu. Uljudno se izvinio što sam morao dugo čekati:

— Nadam se da vam nije bilo dosadno. Kolega u uniformi pristao je da Vam pravi društvo. Slučaj

je zapetljan. Zato sam se zadržao. Nadam se da Vam nije bilo dosadno!

Milicioner je pocrvenio. Ispitivao me izvan svojih kompetencija. Da me zabavi ili da sebi uzgredno pokuša obezbijediti napredovanje? Šta bi bilo da nisam šutio, da sam šta iznervirano odgovorio...

— Nećemo Vas teretiti za vojna pitanja. Provjerili smo. Prvo, slučaj je zastario. Drugo, niste ni vođeni u evidenciji vojnih obveznika. Treće, formalno pravno niste muškarac!

Milicioner je likovao na posljednju konstataciju kolege u civilu:

— Tu smo! Nisi muško!

— Kolega! — uljudno ga prekori inspektor. — Toliko puta sam Vas zamolio da se ne miješate u moj resor.

Opet sam odšutio — moja brada nije duga, ureno je štucovana, ali nije nalijepljena.

Tutnuli su mi pod nos matične knjige: moje ime završavalo se na slovo »a«. Ako se na moje ime doda nastavak »a« onda je to uistinu žensko ime!

Sinu mi prošloljetno pismo iz Gromile. Javljali su o očevoj smrti. Ispod je bilo i nekoliko — mislio sam — kurtoaznih rečenica: da je Donovan umro s mojim imenom na usnama, da je kazao da nisam morao odlaziti, da je on sve sredio još istog dana kad sam rođen.

Čudni starac Donovan sa svojom verzijom mog ženskog imena! Kako li je mislio da se odvija njegova mala velika obmana? Kao da me ne bi prijavio neki Vrane. I kao da bih i pomislio na izbjegavanje vojske da sam ostao. Ili se u vrijeme mog rođenja sve moglo? Ispalo je baš po njegovom: nastanio sam se u državi u kojoj je vojska profesija za koju se opredjeljuje ko to želi. Tačno, to mi je tamo odgovaralo. Ovamo, kad sam odlazio u svijet, bilo mi je samo da pređem granicu. Ja sam samo išao svojim putem. Ili sam tek čovjek koji je iz divljine Istoka stigao na Divlji zapad, pa postupam onako kako umijem?

SLUTNJA

RAZGLEDNICA

Čuvao amidža Orhan Suljić, zvani Bečlija, goveda kraj ceste Sarajevo — Beograd, podno Gromile. Pred njim se zaustavila limuzina. Bečlija ni obrvom ne mrdnuo. Iziđe krupan, sjedokos putnik, ali amidža jednako ne obraćao pažnju.

— Da li je moguće?! Jeste li Vi to, gospodine Suljiću?! Je li ovo moguće?!

Amidžu Bečliju tek trgao došljakov govor. Prošlo i četrdeset, pedeset godina otkako nije imao priliku čuti dobar izgovor njemačkog jezika. U tilom času ispretumbao mu se mozgom čitav taj raspon vremena, pa poskočio kao opuren: to se pred njim gega njegov general iz prvog rata.

— Da li je moguće!? — galami i dalje stranac. — Da li ste to Vi, gospodine Suljiću!? — jednako se čudi i stišće kravara na svoja prsa.

— Gospodine generale! — progovori mu amidža. — Isprljaću Vam odijelo!

— Gospodine Suljiću, pustite se odijela! Najmanje su važna odijela! — pa radosni Bečlija iz Beča uskliknuo ovome drugom Bečliji iz Bosne neka izvoli, šta god, samo da zazine: automobil, kombajn, ljetovanje s njim na našem moru, namještaj, šta mu duša želi, neka se ne ustručava i neka to smatra najmanje bitnim što bi za njeg trebao učiniti. I da gospodin Suljić ne bude uvrijeđen ukoliko mu ponudi odgovarajuću protivvrijednost poklona u novcu, s obzirom na prilike.

— Dobro! — prekine amidža nuđenja. — Dobro, dobro. Dobro! Gospodine, javite mi se iz Beča šarenom dopisnicom!

Razglednica Beča! To bila amidžina želja.

Bečki Bečlija dugovao je ovom bosanskom mnogo više nego da bi i dalje mogao insistirati na nuđenju želja, pa se dva starca prepustila sjećanju.

Amidža na Galiciji bio kuhar kad im Rusi banuli u pozadinu. Jedini se ne uplašio komandant Hanupfan. On, kao što Rusi među njegove, upao među Ruse. Onakav kako ga zateklo. Razgaćen. Prepad ga zadesio u poljskoj ćenifi. Gore mu, po dolami, činovi. Dolje, ni gaća. A sav se napeo od dernjanja. To komandovao predatoj vojsci. Na to se snašao kuhar Suljić. Sa sebe šinjel, pa njime zaogrnuo gologuzog i gologlavog generala. Utom se i general dozvao pameti. Ukočio se od zorta i svoje sramote. Postao kao lutka. Niti Rusi na njeg obraćali pažnju. Njima bilo da u strci nakupe hrane. Pokupili i protivničke oficire. Da im posluže kao propusnica. Pa, s njima u rikverc. Pristao pokoji i protivnički vojnik koji dotad zamišljao ili sanjao priliku da mu se riješiti makar austrijske vojske. Ali, i takvi i Rusi upali među dvije vojske koje u međuvremenu jurnule jedne drugima u prsa. Prvo njih poubijalo. Austrijska vojska udarila po Rusima koji im opljačkali pozadinu. Rusi, oni po taocima koje njihovi poveli. Onda se vojske spodbile među sobom.

Kuhar Suljić ostao živ s onima koji računali da su Karpati, makar ih zvali i Krepatima, bliže kućama, pa se ne micali od poharane komore. Tako i bilo: on se s Karpata i vratio. Nije brzo i nije pravcem. Tri godine kasnio za završenim ratom i stigao u Gromilu preko Beča.

Spasila ga gungula oko pozadine.

Kad general Haupfman dočuo kako su se proveli zarobljeni oficiri sam sebi izdao naređenje o prekomandovanju u dublju pozadinu. Moglo mu se. Imao ispred prezimena »fon«. Iz Beča za njim na Karpate stigla naredba da se vojnik Suljić unapređuje u njegovog ličnog ađutanta i da se ima otpremiti na vršenje dužnosti u sami Beč.

Što života proživio — i proživio u Beču. General mu ugađao. Šta god. Beč, balovi, bogatstvo! Gdje god ovaj — i onaj. Skupa. Tri godine tako i nakon što K. ünd K. propala. Ostala generalova loza.

Dok Bosancu ne nadošle vile očima. Navro: tamo! Tamo, pa tamo! Makar i bježanjem, ali u Bosnu. I, i pobjegao. Džabe Beč, Bečlijke i sve bečko. Aufederzen. U Bosnu!

Ovako ničeg nemao. Samo ono malo svoje žene ostavljene u usnama nabreklim kao u turšiji. A kad ovamo ženi zateknu usne i dođu kao da su — ne budi primijenjeno — kao gubice, takve ovamo rađaju muškarčine kao zečine!

Više od pola Gromile izišlo mu u susret. Pukao glas o uparađenom koji tegli koferčine sa svime i svačime iz Beča. Nijedanput u stotinu godina takav se vraća na čitavom Birču.

Samo mu u sretanje ne izišli žena i sin. Sin i bi, ali žena i njega odvela sa sobom na pet dana prije. Dotad ga čekala. Sedam godina čekala. Pa joj otac Orhana Suljića rekao da više ne propušta prilike i neka se prepusti prvom proscu. Pitala ga da li baš mora. A ako mora, sa sinom će. Svekar je valjano otpremio. Kao da udaje rođeno čeljade. Snaha otišla u treće selo, a šesti dan puklo o sinovom ocu. Da se i kakav se gospodin vraća. Njoj prepuklo srce.

Događaj o susretu amidžinom s fon Haupfmanom kraj ceste Sarajevo — Beograd začas razglašen i čitavom Vrijesnicom. Mjesec, dva samo se o tome pričalo i čekalo na razglednicu. Potom Gromilani podbadali amidžu i govorkali da je i taj susret izmislio, kao što je sve izmislio, i svoj nadimak i sve što je pleo uz nadimak i zbog čega mu Gromilani ranije podmetali. Ali, amidža jednako iščekivao razglednicu. Šarena dopisna karta da će stići i da će sva Gromila, tada, uvidjeti. Zato se ostali promijenili prema njemu i samo ga sažaljevali. Biva, naskroz izgubio razum.

Ubrzo Gromila prestala sa svim pogrdama o njegovom nadimku. Naprečac svako govorenje o amidži

postalo lijepo. Kad ga se ko i pomene — i ne uzme u usta najvažniji period njegovog života: bečko vrijeme. Smatrano izmišljenim, a s mrtvima ni u Vrijesnici i njenoj okolici nije činiti sprdnju. To amidža umro. Došlo mu vrijeme. A i bio pošten, pa je i bolje što je pričao izmišljotine nego da nam ičim opasnijim naudi.

Uglavnom, i tri, i četiri mjeseca prošla od amidžine smrti, prošlo osam, devet mjeseci od njegovog proljetnog pričanja o susretu kraj ceste kad stiže šarena slika Beča! Razglednica s amidžinim imenom ispisana nerazumljivim slovima. Njemačkim! I po tome se znalo da taj Wien, da je to Beč. Ćazim Suljić, jedini amidžin sin, onaj s onom ženom, na nišanu nad mezarom doklesao: »Bečlija«!

I Karpati, i Galicija, i rovovi i grobovi bez imena, i fon Haupfman, i balovi, i Bečlijke, i Beč, i Beč i Beč — sve istina! Amidža i doživljavao što pričao. Zato li i umro na miru s riječima da će se uvidjeti. Sigurao da će se pojaviti njegov svjedok u šarenom obličju Beča na sjajtećem kartonu raznih boja: razglednica!

Ili je trebalo uvidjeti ono kad je razabran sadržaj s poleđine Beča? To rastumačili Strmeničani. Njihovo selo uvijek bilo ispred Gromile iako je Strmenica na brdu. Sada Gromila postala prizemljena u svakom pogledu jer je Strmenica nadvisila. Strmeničani se pozapošljavali u Njemačkoj i jedan njihov uštedi za godinu arbajta koliko ni svi Gromilani pozapošljavani u Vrijesnici. Pa otišlo nekoliko iz Gromile njihovima pošto oni tih dana došli kućama. — I znadoše, ćaća ih njihov zakartao! Her Orhan Suljić da je rahmetli Orhan Suljić, a to ostalo na desnoj strani: Gromila i broj pošte, da jeste što i jeste: Gromila i broj pošte u Vrijesnici; adresa. Fon Haupfman da je potpis, što bi se reklo: nadgospodin, a Haupfman da mu je prezime, kao što mi mislimo da je prosto nekog zvati prezimenom — gospoda da to smatraju gospodskim.

Nato im Ćazim Suljić kazao da dalje ne zajebavaju. Da su i sami mogli znati to što su im dosad pročitali. I neka više ne tumače, nego da prevode. Ako neće, ne moraju. Samo neka ne poturaju.

To što piše Weihnachten, da su to Božični praznici!

Nato im Ćazim Suljić još žešće priprijetio, ali Strmeničani ostali pri svome: Božićni praznici! Da to oni dobro znaju, da ne rade kad je Weihnachten jer je to tamo slavlje i auslenderima, pa su i sada kućama zato došli. A kad je to napisano na razglednici, da je to kao naše čestitanje, i da ništa drugo ne piše osim što taj tamo Švabo čestita gospodinu Suljiću — Božić.

Hoće li to biti ono amidžino da će se uvidjeti jer su gospoda drukčiji?

Niti mora išta ružno značiti što taj fon, bečki Bečlija, što čestita Božić bosanskom Bečliji iako se čestitka ne mogla primiti. I to ne nemogla zato što je gospodin iz Gromile već bio rahmetlija, nego što amidža — uza svo poštivanje svih vjera i nevjera — nije mogao proslavljati i njemački Božić. Pri tome treba odagnati i pomisao da je general htio uniziti svog bivšeg pucmana. Naprosto, Orhan Suljić kakav je bio ne bi zamjerio što fon podrazumijeva da sav ostali svijet i sva ta bivša pokrajina Bosna slavi njegov praznik.

— To su sitnice! tako bi kazao amidža o svemu što bi drugi smatrali prevažnim.

Njihov slučaj na Galiciji ukinuo im međusobne razlike i u titulisanjima. I ovaj bio Bečlija i onaj bio Bečlija, a jedan bosanski, drugi bečki.

Ili je amidža, i umirući, mislio oboje s tom razglednicom: svima na znanje da je i sam Bečlija i svima na znanje da je to samo njegov nadimak?

MEĐUVRIJEME

Iz čistog mira, kako već i bude ljeti pri planini, nalet oblaka rasplinu vedrinu nad Gromilom. Nebo se uskovitla i zamuti. Rasuše se teferičlije, grabeći šta je ko stigao i pokrivajući glave dekama, novinama, šerpama, cekerima i ostalim neophodnim i suvišnim rekvizitima koji se prte po izletima. Nastade strka ko će prije do štale na uzbrdici.

Svi i stigoše prije. Trkali su se s nakurjačenim oblacima.

Utom pljusak i sastavi nebo sa zemljom.

Dolje, na meraji, pod osušenom kruškom oskorušom, ostadoše samo razlozi njihovog okupljanja: ražanj s janjcem, čije se pečenje tištalo na slabom žaru, i pripiti daidža Faruk, u čiju čast sestre, zetovi i dalja familija i čine teferič.

»Sarajevo«, titra pred daidžinim očima misao o tih sedam različitih slova, razmještenih tako da su mu izgledala kao najumilnije sazvučje. I, sjećanja mu bježe na davni »Centrotransov« autobus s neprefarbanom oznakom ranijeg vlasnika: JAT. Kondukter na krovu uvezuje njegov prtljag. Kofer! Nema više ni onakvih kofera. Ne bi ni sada imao više prtljaga kada bi se, nešto, vratio iz toga grada sa sedam raznih slova među kojima se jedino »a« pokušava razbaškariti. Sve, prljav veš i uspomene, potrpati u kofer, pa — nazad. I po rodnoj Vrijesnici šetati važno, ispršen i bez ordenja, obavezno svraćati u neku od kafanica koje su s korjenitim promjenama preživjele sve ove godine njegovog izbivanja i s ostarjelim poznanicima iz mladih dana ispijati jutarnju kafu, zabojenu mrvicom mlijeka. Sjećati se šta se kojem dešavalo. Doticati se i imena koja su prisutna još samo na suprotnim periferijama zatravljenih grobljâ.

Dok uokolo, za kafanskim stolovima, sjede neki novi sugrađani koje ne prepoznaju ni oni što se nisu ni micali iz Vrijesnice. Došlje. Namnožile se. Pa iz kofera vraćenog iz Sarajeva zagrabiti po uspomenama. Jekovac. »Babića bašča«. »Jelića bašča«. Pečenje u »Treskavici«. Bekrijanje do fajronta. I poslije fajronta. Ranjenje na posao u buduću renomiranu firmu »Energoinvest«. Teferiči po Vrelu Bosne. Kisela čorba popodne, hotel »Stari grad«. Podstanarska soba kod Stare pivare, Radnička bez broja ili broj »osam«. Radnička ulica na obroncima Trebevića. Koliko se popilo rakije? Da potekne potok s Romanije! Podbuhli podočnjaci, iznureno tijelo, izgužvana duša, besprijekorno čista odijela, drugi ormar pun kravata, odlaženje u »Higijenu« kod katedrale četvrtkom do sedamnaest sati s košuljama upakovanim pod pazuhom, obavezno dotjerana frizura i redovno spavanje s mrežicom za kosu. Šetnje uz Alifakovac. Sobica na Kovačima. Sobica uz Bistrik, malko iznad Skupštine Bosne i Hercegovine i ulijevo od komande Sedme armijske oblasti. Podrigivanje na pivo. Svakomjesečni petodnevni vonj pridodate pravnice u kancelariji. Šetnje uz Alifakovac. Nastavak šetnje, ali obalom Pelješca, ali na bračnom putovanju, ali ne s koleginicom iz ureda, nego s onom iz šetnji uz Alifakovac. Smrt te žene dvadeset i sedam godina kasnije. Penzija. Novi stan u naselju »Ciglane«. Punoljetna djeca koja vode svoju politiku, dolaze kasno, ustaju kasno, nijedno ni da prekorači fakultetski prag, a troje ih. Samo jednu čistu presvlaku, nikakvog još ni veša, strpati u kofer, kupiti nepovratnu kartu s autobusom istog preduzeća »Centrotrans«, pa — u rodnu Vrijesnicu. I drugi to čine. Moderno je. Mnogi se na izmaku vrate u zavičaj. Nikome od starih sugrađana ili onih rađanih u međuvremenu ni da naumpadne šta je u pitanju, pa i sami povratnici rado uzgajaju sliku o veličini zova zavičaja i važnosti ličnog korijenja, a na površinu dozvoljavaju samo sjećanjima koja njihovo izbivanje čine medom i mlijekom. Bože dragi, samo sami med i mlijeko! Tako je i sa sjećanjima na mladost u rodnoj čaršiji, a ni tada i ni u njoj nije

teklo med i mlijeko. Da jeste, zar bi otišao? Zar bi trebalo odlaziti? I, zašto je, uopće zašto, otišao? Neko, neki, došljak, jedan od mnogobrojnih, neko svoj, nešto mu je moralo stati na žulj, nagaziti na rep, a on — umjesto da kao svoj na svome zareži ili, bogme, i ujede napasnika — štitio svoj ponos: u Sarajevo! Veliki grad, u kom je i stekao VSS-spremu. Tamo! Tamo je ponos zagarantovan. Tamo, makar i tamo stajali na rep, makar i podapinjali, makar i gazili, čine to oni kojima će se oprostiti ili se praviti nevješt prema njima, samo ne ovdje, gdje se svoj na svome, gdje se rođeno. Koliko je samo njegovih prezimenjaka odrastalo u ovoj čaršiji dok se niti starinske porodice nisu svele na njeg. I zar makar ne odbraniti lični ponos! U Sarajevo! Martin u Sarajevo, Martin iz. Ne! Nikada! Nikada za nikada. Samo nazad, u Sarajevo. Zar i iz Sarajeva pobjeći, zar se vratiti da bi se hodalo rodnom čaršijom s mučno uzdignutim prsima i štitio onaj isti, davno, davno zagubljeni ponos, zar s ovakvim grudima, u kojima sve podmuklije bije vlastiti kudret-sat. Ali, kada osjeti da je to ipak ono njegovo srce — učini mu se da ono igra, da opet igra!

I dalje pljušti. Kao da je heftenjača. Kao da nije da samo isprazni nebo, pročisti zrak i popršće zemlju, nego sastavilo kao da ne misli vratiti nebo nebu i zemlju zemlji.

Teferičlije prebrzo prošla radost što su utekli kiši. Počinju se mrgoditi. Psuju, ruže djecu i proviruju ispod strehe na štali.

Kiša jednako.

— Neće ni prestajati! — usaglasi se više glasova, pa se nekoliko muških glava, neizbježno praćenih dvjema ženama i dječijom svitom, stušti niza strminu ka kruški oskoruši.

Zgrabiše ražanj i s janjcem nagariše nazad, ali ih ispred štale poremeti glas najstarije sestre Bejte:

— Što ne zvaste Faruka?!

Nenad Grujić, najmlađi zet, kao po komandi, i jedini on, okrenu se nalijevokrug i opet potrča ka oskoruši. Pratio ga je gnjev supruge Ćamile. Bunila se

zašto baš njen muž da dvaput othodi niz kišu uz kišu. Glas joj je zaglušivalo pljuštanje, ali ga je, svejedno, trkač osjećao, pa se vrati brže nego što je strčao.

— Neće! — kaza najmlađi zet. — Veli da mu je baš lijepo. Pijucka i mezeti ...

— Šteta!

— Popio!

— Prepio!

— Napeo se ko ovčije mudo!

— Tata, nema ovca mudeta!

— Ti da šutiš, balavac nijedan!

— Tata, ono daidža mezeti ovnove bijele bubrege!

— Jebeš takav ćeif!

— E, Faruk, Faruk!

— On ćeifi, a nama kvari ćeif svojim sjedenjem na kiši!

Komentariše rodbina i zalaže se pečenjem isprljenim od razmeljanog luga.

A Faruk jednako sjedi pod oskorušom kruškom, presavijenih nogu, zaogrnut serdžadom, s čokanjićem i flašom ljute i dva tanjira pred sobom: u jednom — salata s krastavcem, crvenim lukom i paradajzom, u drugom tanjiru — jedan čitav, a drugi prepolovljen, pa isjeckan i upola pojeden bijeli bubreg. Nije dopustio da mu ih spreme uz ražanj, nego ih, po svome meraku, zapreo u pepeo, pa cunjao, dogrtao, razgrtao žar, sve dok nije procijenio da su se uhasulili kao mozak.

Sjedi Faruk uz salatu, jedan čitav i tri četvrtine nedojedenog ovnovskog testisa i pije. Ne pijucka. Ne prepija. Pije.

Kiša lije, Faruk pije. Faruk pije, kiša lije. Mokar i spolja i iznutra. Nakvašen i raskvašen. Totalno pokisnuo.. Pa se više i ne razaznaje da li to u sebi ili naglas prebire životnu računicu posljednji izdanak starinske porodice u Vrijesnici koji, ako će se baš zakerati, nije ni posljednji. Obitelj se u međuvremenu, otkako je sjeo u autobus s oznakom JAT i mahnuo svojima, podmladila pod drukčijim prezimenima.

ALABASTER

Trgnula ga je tutnjava koju su izazivali gonjeni bikovi, ali se malo ohrabri spoznajom do krdo posmatra s bezbijedne distance. Kao i obično, kad pazarnim danom goniči potjeraju tek kupljene volove prema Han-Pijesku, bio je zaklonjen iza kućnog prozora u prizemlju. Jednako se nelagodno osjećao iako je okno bilo zaštićeno i prepletenim gvozdenim šipkama. Bikovi su se redovno doimali odveć siloderno. Šištanje zraka iz nozdrva nije bilo uzrokovano naporom uzbrdice jer su uporno zaskakivali jedni na druge. Zajahivali su se bez odustajanja! Posrijedi je mogla biti samo njihova izuzetna silina. Na takav zaključak nagonila ga je i pomisao na rogove. Bili su najrazličitijih oblika, poput drški na tikvama, koje djeca nazivaju rogovima, ali značajno izraženiji.

Uglavnom, nije osjećao sigurnost ni odmaknut u dubinu sobe. Ne bi odahnuo ni kad bi minuo i posljednji gonič, koji bi uvijek lijeno vukao dimove iz cigarete, primoran na sporost pušenja okomitošću ulice i pušačkom strašću. Dječačka zebnja nije jenjavala.

I, sada mu se napokon dešava ta davno stečena potvrda straha!

Iznenada se, tek što prođe i zaostali gonič s dogorjelom cigaretom na donjoj usni, nađe na brisanom prostoru. Sam ispred krda bikova u trku! Samo se jednom osvrnu da ne bi rasipao dragocijeno vrijeme bijega. Pri tom ne opazi nijednog goniča sa strane. Bi mu čudno što su svi, onda, otpozadi. Bilo mu je neuvjerljivo i kako se mogao naći na livadi i ispred krda kad su volovi tek bili protutnjali mimo njegove kuće. Niti je stanovao na periferiji Vrijesnice, a ni slučajno se nije moglo dogoditi da je mogao prestići

raspomamljene volove. Napokon, kad pogleda niza se, shvati i zašto ga gone. Sav je bio odjeven u crveno. Uz to, sam sebi se činio sredovječnim, a samo koji trenutak prije — odmaknut iza kućnog prozora — bio je tek dječak.

Ali, iznova ga ispuni tutanj. Potom, iz dubine, pa sve razgovjetnije, ču samo riječi. Jedino njih u potpunoj tišini:

— Jeste li se probudili?

Pa opet lupa, pa iste riječi, pa riječi, pa iste riječi, dok ga njihova upornost ne natjera da dobaulja do vrata i otključa ih. S druge strane odškrinu ih lijepo žensko lice:

— Dobro vam jutro!

Da, recepcionerka koju je sinoć gnjavio moljakanjem da ga razbudi rano ujutro!

Dakle, sve je bilo samo san. Najotrcanija uobrazilja u obličju noćne more!

Ali, otkud baš sada? I to da prvi put sanja krdo bikova kakvog se plašio u djetinjstvu? I zašto je probuđen lupanjem u vrata kad je bio naručio buđenje telefonom? Čak je, ispevši se sinoć u sobu, telefonirao na recepciju — i zbog provjere ispravnosti uređaja i zbog ponovljenog pojašnjenja da je preosjetljiv na lupanje po vratima, jer turobno doživljava takav prelazak iz sna u javu.

Zato i sada, čim recepcionerkino nasmijano lice nestade iz vrata, podiže slušalicu. Začu monotono ponavljanje ispravnog signala. Telefon, bez sumnje, nije u kvaru. Samo je, onda, recepcionerkina nenaviknutost na upotrebu telefonske centrale pri buđenju mogla usloviti košmarnu asocijaciju na tutnjavu volovskog krda, prizvavši u njegovoj podsvijesti frustraciju iz djetinjstva koja je pročepila iz zatomljenih ćelija malog mozga?

Dok je završavao s brijanjem nalet neonske svjetlosti nad toaletnim ogledalom djelovao je poput šoka i vjerovatno bi mu ubrzo sasvim izbrisao spavačku moru. Ali, poče razmišljati zašto su sva ovakva ogledala po hotelima prejako osvijetljena, pa prokazuju i neprimijetne bore. Nađe i rješenje. Zato što su to

ogledala s posebnom rasvjetom, te se svjetlost odbijanjem udvostručuje. Međutim, bi štrecnut vlastitim likom: nestade mu dijela lica kojeg je dotakao peškirom. Učini to i s lijevim okom. U ogledalu mu ostade još samo oko na lijevoj strani. U stvari, zbog obrnute slike, nestalo mu je ipak lijevo oko. Potom je ručnikom dodirnuo i desno. Više se uopšte nije vidio. Napipa prekidač i povuče. Potom osjeti tamu. Apsolutni mrak hotelskih toaletnih prostorija, izolovanih od dnevne svjetlosti. Ponovo povuče prekidač. Bljesnu svjetlo i vrati mu lik u ogledalu.

Proteklo je najmanje pola sata otkako je budan. Sasvim razbuđen.

Opet se dodirnu ručnikom, ali čuvajući oči. U ogledalu ostadoše samo dva oka i izgužvana kragna s pidžame. Brzo uključi i isključi neonsku svjetiljku. Sve se ponovi. Nastavi s uključivanjem, doticanjem ručnikom, isključivanjem dotoka struje nad ogledalo. Mnogo puta.

Više nije ni znao s kakvim je svojim likom odustao i ušao u sobu.

Ipak, odijevajući se, opipa lice. Pod prstima se učini da mu je sve na broju. Dabome, zaključivao je, mala rastrojenost kao posljedica nervoze pred susret s Hanom. Jer, dvadeset godina nosi njen lik i s vremena na vrijeme, ali uporno, premeće ga u mislima: kad mu slučajno naumpadne u osami, kad poželi neku drugu ženu, ponekad i dok vodi ljubav sa svojom suprugom. Uvijek mu naumpadne onakva kakva je i bila: lijepa onoliko koliko i jeste, ni ljepša ni ružnija, ista kakvu je ponio u pamćenju pri posljednjem viđenju na nihovoj maturskoj večeri. Poslije se nisu ni sretali, ali je, svejedno, vjerovao u takvu priliku. I, evo: taj susret samo što se nije i desio! Broj njenog telefona zapamtio je s adresara maturanata kada ga je školski drug posjetio, insistirajući da prisustvuje svečanosti povodom dvadesetogodišnjice maturiranja, pogotovo što jedini nije bio na prethodnim njihovim pirovima, a i svi ostali su najavili dolazak.

Nazvao jê telefonom. Predložio je da se nađu dan prije gimnazijskog jubileja. Dogovor je protekao

bolje nego što je mogao i pretpostaviti. Nije oklijevala. Obećala je da će stići rano izutra u Vrijesnicu, grad njihove mladosti, i potražiti ga u hotelu, gdje treba da provedu i jubilarnu proslavu.

Pri dnu stepeništa zaustavi ga glas sa recepcije:

— Čeka vas žena odjevena u ružičasto. Rekla je da vam to naglasim. Nećete pogriješiti, upravo doručkuje.

— Ali, zašto me niste probudili telefonom?

— Nije bilo mogućno... — odgovori recepcionerka, pa se zadubi u popunjavanje hotelskih računa.

Žena u ružičastom ne nalikuje Hani kakvu je volio svih dvadeset godina!

Samo su joj ostale, koliko to može zapaziti ispijajući kafu i žurno prelazeći pogledom po hotelskim gostima zabavljenim doručkovanjem, nepromijenjene joj oči.

U metalnoj posudici bilo je kafe za još jednu šoljicu, ali odustade. Odgurnu poslužavnik s obrokom i poskoči.

Ni u pet koraka nađe se opet na recepciji. Stade požurivati djevojku. Kazivati joj da mu nije potreban račun za plaćeno spavanje. Ali, ona je svoj posao dosljedno obavljala:

— Onda, da vam ne upisujem datum? — upita ga.

— Ne!

— Dobro je da vam se nađe za drugu priliku...

— Hvala, račun mi ne treba!

— Ja vam samo želim izići ususret... — kaza recepcionerka i odloži papir.

Plati, ali zastade i ponovo zapita o zatajenom buđenju telefonom.

— Barem pet-šest puta okretala sam vaš broj. I uvijek je odzvonilo do kraja...

— Nije mogućno. Provedem više noći po hotelskim sobama nego u vlastitoj kući. I uvijek me prvi zvon... — htjede se opravdavati, ali se predomisli: — Molim vas, recite ženi u ružičastom da nisam prespavao u hotelu.

— Ali, ona to zna. U žurnalu je, nageta preko puta, lično pročitala vaše generalije... — opirala se djevojka.

— Molim vas, snađite se! Pružite joj dokaze da je to morao biti neko drugi. Recite da to nisam bio ja. Nećete pogriješiti. Ne navodim vas na laž! — govorio je brzo, ali se spasonosno sjeti predmeta koji je držao u ruci i darova ga recepcionerki: alabasterna figurica lava, davno kupljena na turističkom putovanju u Veneciji i sačuvana kao poklon Hani.

Djevojka s lavićem u ruci preprati ga zbunjenim pogledom do automobila. Ni ne osvrnu se.

Nazad!

Nije to ona Hana. Dvadeset godina uzgajao je zabludu. Sve to vrijeme mogao je voljeti samo onu, nekadašnju Hanu, kakvu je zapamtio na maturskoj zabavi. Volio je samo tu. Nikako i ovu iz hotela.

Ali, ni ona ničim nije pokazala da je njega prepoznala u sali za doručkovanje. To jedino može značiti da ni sam ne nalikuje sebi. Sve ove godine drznuo se da voli samo Hanu kakva je bila, ne pristajući na računicu da se i sam morao mijenjati...

Misao o nastavljanju more s rastakanjem obličja ošinu ga posred srca, pa pritisnu papučicu za gas — što brže od uklete provincije!

BILJEŠKA O AUTORU

Isnam Taljić je napunio 30 godina kada mu je objavljena prva knjiga. Roman »Množinom crvenih snovanja« pridodao je pet godina i treći roman. U međuvremenu su mu štampane četiri knjige.

Kao gimnazijski maturant počeo je dobijati nagrade za pripovijetku na anonimnim i javnim natječajima u Sarajevu, Zagrebu, Prištini, Brčkom, Beogradu, Banjaluci, Fojnici. Prethodno se, kao osmoškolac, javio reportažom u novinama i to čini već 22 godine. I u novinarstvu je dobio više priznanja. Zaposlen je kao novinar urednik u »Oslobođenju« iz Sarajeva.

Živi u rodnoj Vlasenici, što je, naravno, zaludno kao i ispisivanje lijepe riječi danas. Ali, ovakva konstatacija ne predstavlja produžetak posljednjih rečenica »Množine crvenih snovanja«!

Objavljene knjige: »Progonjenik i bogorodica«, roman, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1984; »Noć bez zore«, kratke priče, »Univerzal«, Tuzla, 1985; »Čovjek koji popravlja vrijeme«, reportaže, »Mladost«, Vlasenica, 1985; »Sezonac«, roman, »Veselin Masleša«, 1988; »Drvored srebrenih nevjesta«, kratke priče, »Oslobođenje«, Sarajevo, 1989.

SADRŽAJ

Isnam Taljić: Množina crvenih snovanja (prvo izdanje) / Izdavač: NIGRO »Glas« OOUR IPD / Za izdavača: Miodrag Živanović / Recenzenti: Mladen Šukalo i Irfan Horozović / Likovna oprema: Enes Mundžić / Crtež na naslovnoj strani: Husein Nalić Senjin / / Štampa: NIGRO »Glas« OOUR Grafika / Za štampu: Miodrag Zeljković / Mašinski slagač: Pane Praštalo / Meter: Desimir Mirčić / Korektor: Mira Blanić
Tiraž: 1.000